

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ



Jana Burianová

Příběh torza

*(životopisná zpověď spisovatele
Alexandra Klimenta)*

Bakalářská práce

Vedoucí práce Mgr. Jan Kašpar

Praha, 2009

Na tomto místě bych chtěla poděkovat Mgr. Janu Kašparovi za ochotu a trpělivost při vedení této práce. Můj hlavní dík patří panu Alexandru Klimentovi.

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a její případné zveřejnění je podmíněno souhlasem narátora, tedy Alexandra Klimenta.

V Praze dne 20.5.2009

.....

podpis

1. MOTTO	4
2. ÚVOD.....	5
2.1. Vymezení pojmu	5
2.2. Problematika paměti a pravdy.....	6
2.3. Paměť kolektivní a individuální.....	7
2.4. Rozdíl mezi tzv. interview a životopisným vyprávěním	8
2.5. Rozhovor	9
2.6. „Outsider“ a „Insider“ v rozhovoru	9
2.7. Být laskavý, být zvědavý, být taktní, být tvrdohlavý	10
3. STRUČNÝ ŽIVOTOPIS ALEXANDRA KLIMENTA	13
4. ŽIVOTOPISNÁ ZPOVĚĚ ALEXANDRA KLIMENTA	14
5. DALŠÍ NÁHLEDY - POKUS O KOMPARACI.....	67
5.1. Dětství.....	68
5.2. Tatiana a hledání domova.....	70
5.3. Dívky	72
5.4. Manželská krize	74
5.5. Intimity	74
6. ZÁVĚR.....	76
7. BIBLIOGRAFIE ALEXANDRA KLIMENTA	77
8. POUŽITÁ LITERATURA.....	79
9. PŘÍLOHY	80

1. Motto

Můj život je příběhem sebeuskutečňování nevědomí. Vše, co je v nevědomí, se chce stát událostí a také osobnost se chce rozvinout ze svých nevědomých podmínek a prožívat jako celost. Abych tento vývoj u sebe znázornil, nemohu používat vědeckého jazyka, neboť se nemohu prožívat jako vědecký problém.

Čím podle vnitřního nazírání jsme a co se člověk zdá být sub specie aeternitatis, to lze vyjádřit jen mýtem. Ten je individuální a vyjadřuje život přesněji než věda. Ta pracuje s pojmy průměru, které jsou příliš obecné, než aby byly s to dostat subjektivní mnohotvárnosti jednotlivého života.

A tak jsem se dnes, v třiaosmdesátém roce života pustil do vyprávění mýtu svého života. Mohu ovšem činit jen bezprostřední konstatování, pouze „vyprávět příběhy“. Problémem není, zda jsou pravdivé. Otázkou je pouze: je to má pohádka, moje pravda?

...

Jsme psychickým průběhem, který neovládáme nebo jej ovládáme jen zčásti. Proto o sobě a o svém životě nemůžeme mít žádné uzavřené mínění. Jinak bychom o něm věděli všechno, ale to si nanejvýš namlouváme. Celkem vzato nikdy nevíme, jak se všechno stalo. Příběh jednoho života začíná někde, v nějakém bodě, na který si zrovna teď vzpomínáme, a už tehdy to bylo vysoce složité. Čím se život stane, to nevíme. Proto nemá příběh žádný začátek, a cíl lze udat jen přibližně.

...

Život mně připadal vždy jako nějaká rostlina, která žije ze svého kořenového systému – rhizomu. Její vlastní život není viditelný, tkví ve rhizomu. To, co je viditelné nad zemí, vydrží jen jedno léto. Pak to uvadá a uschne, je to efemérní jev. Pomyslíme-li na nekonečné vznikání a zanikání života a kultur, získáváme dojem absolutní nicotnosti; já jsem však nikdy neztratil cit pro něco, co žije a trvá za touto věčnou změnou. Co vidíme, je květ, a ten pomíjí. Rhizom trvá.

Citace z knihy: **Vzpomínky, sny a myšlenky C.G.Junga**, kterou zapsala a k vydání připravila Aniela Jaffé, česky nakl. Atlantis, 1998, s. 13, 14.

2. Úvod

Na myšlenku napsat jako diplomovou práci životopisnou zповěď spisovatele Alexandra Klimenta mě přivedl můj učitel Mgr. Jan Kašpar, během letního semestru 2007, když jsem k němu chodila do kursu Smysl rozhovoru a úskalí jeho přepisu. Jeho prostřednictvím jsem se se svým narátorem seznámila a v létě téhož roku jsme začali nahrávat. Nosnou část této práce tedy tvoří přepis rozhovorů se spisovatelem Alexandrem Klimentem, které jsme vedli od léta roku 2007 do jara roku 2009.

Pokud bychom měli začlenit životopisnou zповěď do diskursu společenských a humanitních věd, zjistíme, že se ocitáme na půdě oral history, orální historie, která jako vědní obor rozvíjí a získává na platnosti především ve druhé polovině 20. století (tzv. dlouhého století), v době, kdy se hroutí tzv. velká vyprávění a do popředí zájmu se dostává paměť jednotlivce jako naprosto legitimní zdroj pro zachycení a studium minulosti.

V této kapitole, kterou je možno chápat jako teoretické zázemí následující životopisné zповědi a nástin některých fenoménů, které se s tímto tématem pojí, pracuji s následujícími prameny: Naslouchat hlasům paměti – Teoretické a praktické aspekty orální historie¹, Orální historie ve výzkumu soudobých dějin². Velkým zdrojem informací a inspirace mi byla kniha The Oral History Reader³, jejíž část jsem si zvolila za skeletový překlad z anglického jazyka. Překládala jsem druhou část této souborné práce o orální historii, která se přímo týká způsobu vedení rozhovorů a jejich zpracování. Východiskem pro přepis nahraného materiálu byl tzv. Teoretický manuál Mgr. Jana Kašpara, který existuje pouze v elektronické podobě a je základem pro Kašparův výše zmiňovaný kurs.

2.1. Vymezení pojmu⁴

Jednoduše řečeno je orální historie obrazem lidské minulosti vyjádřené vlastními slovy.

Teoretické vymezení pojmu orální historie najdeme v knize Naslouchat hlasům paměti⁵: *Jedná se o řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících a dotvářejících*

¹ Naslouchat hlasům paměti – Teoretické a praktické aspekty orální historie, Vaněk Miroslav, Mücke Pavel, Pelikánová Hana, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007

² Orální historie ve výzkumu soudobých dějin, Vaněk Miroslav, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2004

³ The Oral History Reader, Perks Robert, Thompson Alistair Routledge, London 1998.

⁴ Problematika pojmu oral history, resp. jeho překladu do češtiny je rozepsána na str. 15 v knize Naslouchat hlasům paměti.

postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti společenských a humanitních věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky dané události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, či osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně.

Po praktické stránce je orální historie nahrávaný rozhovor mezi narátorem a dotazovatelem. Dotazovaný člověk vypráví své vlastní dojmy, zkušenosti a názory na určitá témata, která jsou předmětem zájmu dotazovatele.

Zajímají ji především tzv. malé dějiny, dějiny „psané zdola“, osudy, postoje a prožitky jednotlivců, vrstva každodenního života. Snaží se ukázat, že životní příběh člověka nelze posuzovat měřítky velikosti či malosti, významnosti či bezvýznamnosti. Že v konečném důsledku má každý příběh života člověka stejnou platnost a autenticitu. Subjektivita, která je bytostnou vlastností rozhovoru, zde není nevýhodou. Naopak, právě kvůli ní se rozhovory pořizují.

2.2. Problematika paměti a pravdy

*Paměť je něco jiného než dějiny, je to živý, aktivní vztah k minulosti v celé její šíři. Paměť pochází z privátní sféry, jsou to jednotlivci, kteří si něco pamatují, něco zapomínají a nějak to strukturují a slovně či obrazově formují.*⁶

V dobách předmoderních, kdy byl jedinec ještě součástí celkového řádu světa a čas nebyl lineární, ale navracel se v cyklech, žil člověk nedějinně, v neustálém opakování archetypálních gest. Docházelo tak ke zrušení profánního času, trvání a dějin. Historické události, postavy byly podle mýtických vzorců proměňovány v mýtus (individuální je potlačeno) a přijaty do kolektivní lidské paměti, která je tedy svou podstatou ahistorická.⁷

Od 80. let se individuální paměť, paměť jednotlivce dostává do oblasti zájmu také historické vědy (která ji do té doby nebrala v potaz jako nerelevantní zdroj informací).⁸ Paměť se stává názvem pro alternativní dějiny, malé dějiny (oproti

⁵ Naslouchat hlasům paměti – Teoretické a praktické aspekty orální historie, Vaněk Miroslav, Mücke Pavel, Pelikánová Hana, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, str. 11

⁶ Třeštík, Dušan: O dějinách a paměti, in: Dějiny – teorie – kritika 1, 2004, s. 107–113, <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/5HDFtrestik.htm>

⁷ Eliade, Mircea: Mýtus o věčném návratu, Oikoymenh, Praha, 2003

⁸ Dušan Třeštík to datuje do roku 1984, kdy Pierre Nora začal vydávat *Les lieux de mémoire* – monumentální 7-svazkové dílo o „místech paměti“ ve Francii. „Jsou to jakékoli významné objekty, ať už svou povahou materiální nebo nemateriální, které se působením člověka, nebo času staly symbolickou částí historického dědictví nějaké skupiny, komunity (v tomto případě Francie).“ [Nora 1996: XVII], zdroj: <https://tspace.library.utoronto.ca/citd/holtorf/2.6.html>

velkým dějinám), stává se označením pro autentický vztah k minulosti, kterého je nositelem.

Malé, individuální dějiny jsou totiž *klíčem nejenom k poznání významů historické zkušenosti, ale také k dešifrování vztahu mezi minulostí a přítomností, mezi pamětí a osobní identitou a mezi individuální a kolektivní pamětí*.⁹ Jde jim o pravdivost v širokém smyslu. Pravda totiž není nic tak jednoduchého. V konečném důsledku totiž není někde mimo nás, ale my jsme v ní, jak říká Merleau-Ponty. A jde tu o pravdu žitou, kterou můžeme nahlédnout skrze vyprávění¹⁰.

2.3. Paměť kolektivní a individuální

Jak už jsme naznačili, paměť lze dělit, z hlediska psychologicko-sociálního, na paměť kolektivní a individuální. Jejich distinkce je však spíše pojmová, neboť jsou vzájemně podmíněné, bytostně propojené. Individuální paměť člověka je spojená s procesem rozpomínání, který jí dává pohyb a dynamiku a způsobuje její permanentní reorganizaci. Paměť proto není ničím ustáleným a neměnným, naopak je oživená a v pohybu, působí na ní nespočet vlivů.

Kolektivní paměť se přenáší pouze slovem, neustálým předáváním prostřednictvím jazyka ve vyprávění a vzpomínkách. Je proto stejně proměnlivá jako paměť individuální. *Selektivita paměti není ničím jiným než schopností vyjádřit smysl prostřednictvím představ, symbolů, pojmů, které dovolují sociální skupině uspořádat přítomnost*.¹¹ Velmi zajímavý a rozšiřující pohled podává je v tomto kontextu článek Alexe Haleyho¹², který popisuje stále živou tradici tzv. griotů v severoafrických kmenových společenstvích. Tito vypravěči si pamatují a vypravují dějiny skupiny, historii jednotlivých rodin a klanů s neuvěřitelnou přesností a jsou vlastně jakýmsi živoucími kronikami, předávanými z generace na generaci.

Selektivita paměti má podle slovenské socioložky Zuzany Kusé¹³ několik důležitých aspektů, které bychom měli brát při vedení rozhovorů v potaz. Životopisná vyprávění jsou proto vždy vyprávěními z časového odstupu, z dnešní pozice a z hlediska

⁹ Thompson Alistair: Dancing through the memory of our movement: Four paradigmatic revolutions in Oral History, in: Naslouchat hlasům paměti

¹⁰ ¹⁰ Třeštík, Dušan: O dějinách a paměti, in: Dějiny – teorie – kritika 1, 2004, s. 107–113, <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/5HDFtrestik.htm>

¹¹ Mayerová Françoise, Vašíček Zdeněk: Minulost a současnost, paměť a dějiny. In: Soudobé dějiny 11, 2004, č. 4, str. 9 – 32, in: Naslouchat hlasům paměti, str. 65

¹² Haley Alex: Black history, oral history and genealogy. In: Oral History Reader, Perks Robert, Thompson Alistair Routledge, London 1998

¹³ Kusá, Z.: Problém pravdivosti informací v životopisných rozprávaniach. In: Genealogicko-heraldický hlas 5, 1995, str. 17-21

dnešních zájmů, různé vrstvy minulých a současných hodnocení a nahlížení se tedy prolínají. Jsou hodnocením sebe samého, proto probíhá výběr také za účelem hledání a nacházení sebeúcty, člověk ve vyprávění vlastně tvoří příběh svého života, který však může mít mnoho podob, vzhledem k charakteru paměti a sociální reality. Dále pracuje tzv. Pollyanin princip, podle kterého lidský mozek vytlačuje negativní, traumatizující zážitky z každodenního života. Tato selekce negativních zážitků člověku umožňuje znovu nabýt ztracenou rovnováhu a vyrovnat se se ztrátami.

Paměť je tedy ze své podstaty selektivní. A protože uchovávání vzpomínek, jejich interpretace je věcí bytostně individuální a v čase proměnlivou, dochází nutně k jejich zkreslování. Velmi zajímavým a důležitým problémem při vedení a zpracování rozhovorů je mlčení o tabuizovaných tématech. Mnohdy se totiž při vedení rozhovorů setkáme s tématy, o kterých narátory nemluví, nebo se o nich vyjadřují jen velmi povrchně. Tyto oblasti se týkají nepříjatých aspektů minulosti, ať už osobních, rodinných nebo společenských.

2.4. Rozdíl mezi tzv. interview a životopisným vyprávěním

Interview se váže ke konkrétní historické události, kterou dotazovaný prožil, a na kterou má určitý náhled. Interview je zpravidla řízeným rozhovorem, neboť tazatel si klade za úkol získat informace především o určité události v minulosti, ať už byl dotazovaný jejím přímým a aktivním účastníkem, nebo ji pouze pozoroval. Zároveň však pro to, aby se mohlo interview považovat v orálně-historickém kontextu za kvalitní, respektuje subjektivní přístup dotazovaného a snaží se odhalit jeho osobní prožitek sledované události.

Životopisné vyprávění se snaží zachytit životní příběh narátora, z jeho pohledu, jeho slovy zmapovat proces proměny jeho postojů, názorů a zkušeností na pozadí běhu času a tzv. velkých dějin. V angličtině se setkáváme s jeho vícerymi synonymy, jako například life story, oral biography, personal narrative.

K životopisnému vyprávění je tedy, jak vyplývá z povahy věci, zapotřebí daleko intenzivnějšího kontaktu s narátorem a řádově desetkrát více setkání narátora a tazatele než v případě tzv. interview.

2.5. Rozhovor

Otázka, co to vlastně rozhovor je, je podle Ronalda Greleho tou nejdůležitější otázkou v metodice orální historie.¹⁴ Protože pouze pokud budeme schopni rozhovor a jeho smysl chápat, můžeme přijít na to, jak ho vlastně vést.

Za kvalitní rozhovor považujeme ten, v jehož rámci narátor své dosavadní „role“, ať stávající, nebo ty, jimiž prošel, nejen líčí a vypráví jejich průběh, ale zároveň je reflektuje podle svých autentických, osobních (osobnostních) kritérií, zásad, pocitů a celé škály svých individuálních vlastností.¹⁵ Vzpomínky narátorů tak nejsou v žádném případě zavázány vědecké objektivitě, nýbrž životu a přežití v současnosti a v budoucnosti.¹⁶

Podle Akemi Kikumuraové¹⁷ je jedním z nejdůležitějších témat v procesu životního příběhu právě fakt, jde o spolupráci. Zdůrazňuje, že zaznamenání životního příběhu je riskantním podnikem, který se děje ve spolupráci, a že výstup *je výsledek dvojího vkladu dvou individualit se svými vlastními zkušenostmi, předpojatostmi, zájmy, potřebami a motivy.*

Rozhovor je zde tedy pojímán jako živý materiál, který vzniká v procesu setkáním dvou bytostí, a to, co se v něm odkryje, co je vyneseno na světlo (a co naopak zůstává skryto), je dílem vzájemné interakce mezi účastníky tohoto setkání.

2.6. „Outsider“ a „Insider“ v rozhovoru

Na závěr bych se chtěla ještě krátce zamyslet nad konceptem outsider-insider. Vycházím z článku Akemi Kikumuraové, která dělala rozhovory se svojí matkou, japonskou ženou, která emigrovala do Spojených států v roce 1923. Možná, že se toto téma týká i našeho příběhu.

Tradičně je status outsidera, tedy člověka, který stojí vně a pozoruje v odstupu, vnímán jako kritérium objektivitě a nestrannosti. Oproti tomu má perspektiva insidera, výhody zvláštního pochopení, ostatním jinak skrytého. Akemi Kikumuraová v tomto případě nakonec dospívá k názoru, že její matka k ní mluvila otevřeně pouze z toho důvodu, že je členem rodiny.

¹⁴ Grele J.: Ziellose Bewegung. Methodische und theoretische Probleme der Oral History. In: Neithammer L.: Lebenserfahrungen und kollektives Gedächtnis. Frankfurt am Main, 1985, s. 204

¹⁵ Vaněk, Miroslav: Orální historie ve výzkumu soudobých dějin, s. 64, 65.

¹⁶ Bockschatz, Gerhard Henke: Oral History im Geschichtsunterricht, s. 23

¹⁷ Kikumuraová A.: Family Life Stories: A collaborative venture. Oral History Review, 1986, svazek 14, s.1-7. In: Oral History Reader, edited by Thompson A., Perks R., London and New York, Routledge 1998, s. 140

K podobným závěrům došla i Belinda Bozzoliová při rozhovorech se ženami v africké vesnici Phokeng. Vyzozorovala, že spontánním a nestrukturovaným přístupem k dotazování (rozhovory vedla jedna z nich, z těchto žen), bylo dosaženo nejdůvěrnějších odpovědí. Dokonce také zjistila, že interakce mezi tazatelkou a dotazovanou ovlivňuje proces rozpomínání.¹⁸

Kathryn Andersonová a Dana Jacková ukázaly, že tazatel se potřebuje posunout od „sbírání informací k interakci“, dostat se přes fakta k subjektivním pocitům. A to tím, že pozorně naslouchá nejen tomu, co je řečeno, ale i tomu, co je tím míněno. Jak už bylo řečeno, ačkoli jsou tazatelé aktivními účastníky procesu, musíme si uvědomovat námi upřednostňovaná témata, odložit předjímané struktury a interpretace. Je nezbytné naslouchat „meta-větám“ či úvahám, věnovat pozornost tichu a tomu, jak vyprávění drží pohromadě.

Konečně, každý rozhovor je jiný a každý člověk do něho a do rozvoje vztahu přináší něco jedinečného. Jak říká Beatrice Webbová: *dobrodružný duch, potěšení z pozorování lidských bytostí jako lidských bytostí, zcela nezávisle na tom, co můžete dostat z jejich myslí, radost ze hry vlastní osobnosti s jinou, jsou vzácné dary umění rozhovoru.*¹⁹ Americká spisovatelka, redaktorka a profesorka Tony Morrisonová popisuje splynutí paměti, vyprávění příběhu a vědomí takto: *Znáte to, aby vytvořili prostor pro obydlí a obyvatelnou zem, narovnali na některých místech řeku Mississippi. Čas od času řeka tato místa zaplaví. Používají slovo „záplavy“, ale ve skutečnosti to není „zaplavování“; je to rozvzpomínání. Řeka vzpomíná na to, kudy tekla. Veškerá voda má dokonalou paměť a neustále se snaží vrátit se tam, kde byla. Spisovatelé jsou podobní: rozpomínáme se na to, kde jsme byli, jakými údolími jsme prošli, jaké tam byly stráně, na světlo, a na cestu zpět do místa našeho původu. Je to emocionální paměť – kterou si nervy a kůže pamatují...*²⁰

2.7. Být laskavý, být zvědavý, být taktní, být tvrdohlavý

Název této kapitoly je i názvem jedné z kapitol tzv. Kašparova Teoretického minima, (viz. Úvod). Pro pochopení obtíží a smyslu práce, které se říká životopisná zповěď,

¹⁸ Bozzoli B., Nkotoso M.: Women of Phokeng: Consciousness, Lige Strategy and Migracy in South Africa 1900 – 1983. In: Oral History Reader, edited by Thompson A., Perks R., London and New York, Routledge 1998, s.145

¹⁹ Webbová B., My Apprenticeship, Cambridge, Cambridge University Press, 1979, stránky týkající se vedení rozhovoru 361 – 363. In: Oral History Reader, edited by Thompson A., Perks R., London and New York, Routledge 1998, s.101

²⁰ Morrisonová T., The site of memory, In: Inventing the truth, edited by William Zinsser, Houghton Mifflin company, New York, 1995.

pro pochopení problémů, se kterými jsem se setkala při tvorbě této práce cituji: *Tvořit životopisnou zповěd' ve formátu oral history, tzn. ve formátu subjektivní interpretace osobních i „veřejných“ dějin, znamená čelit dvěma základním úskalím: je důležité vytvořit si ke zповídanému nadstandardní vztah, který se podobá přátelství. a je ještě důležitější nepodlehout iluzi, že zповídaný (lépe: vypravěč, váš „přítel“) dovede být, bez ohledu na běžná autokritická prohlášení, sám k sobě do té míry přísný, aby osobní i „veřejné“ dějiny necedil přes své (vždy přirozeně ješitné) ego. (...) Dělat dobře řemeslo oral history - zaznamenávat vyprávění jiných – znamená mít jednu důležitou vlastnost: ctíždost být druhý, nenápadný, ten vzadu. První je vždy ten, kdo vypráví, ne já, ON. Jeho řeč musí plynout jako řeka a nezastavovat se o kameny zbytečností, jimiž jsou mé mnohomluvné a sebesprosazující otázky. Zaznamenávat vyprávění druhých není investigativní žurnalistika, ale spolupráce. Dělat dobře řemeslo oral history znamená být trpělivý, mít nadprůměrnou porci empatie, mít „plechový“ zadek, protože většina práce se odehrává u nekonečného přepisování nahraného, a ono nahrané je třeba přepsat tak, aby při autorizaci dotazovaný uvěřil, že čte skutečně to, co řekl, či říci chtěl – a že to má smysl. Často se stává, že ve zповědi toho, kdo vypráví, náhle zajiskří kamínek nové pravdy, který ON i vy slyšíte poprvé. ON prostě nikdy předtím nebyl nucen uvažovat tak, aby se k tomuto kamínku dostal a vy jste první, kdo ho slyší a kdo ho k němu dovedl. Aby k těmto chvilkovým zázrakům došlo, musí být mezi tím, kdo naslouchá a ptá se, a mezi tím, kdo vypráví, vybudovaný zvláštní vztah důvěry, který nemá mít nic společného s láskou, který se podobá spíše vztahu pacient - lékař v psychoanalýze. Vybudovat takový vztah je to nejtěžší a zároveň to, co je ve výsledku nejméně vidět. Je možné (a většinou jisté), že ten kdo vypráví, určité věci z řady důvodů nezmíní (ostatně i my musíme z jeho výpovědi některé pasáže vypustit, protože rozmělnují řečené). Protože nemluvíme o investigativní žurnalistice, ale o oral history, nejdeme vypovídajícímu „po krku“, ale necháváme ho budovat si svůj příběh sám podle předem domluvených „kapitol“.*

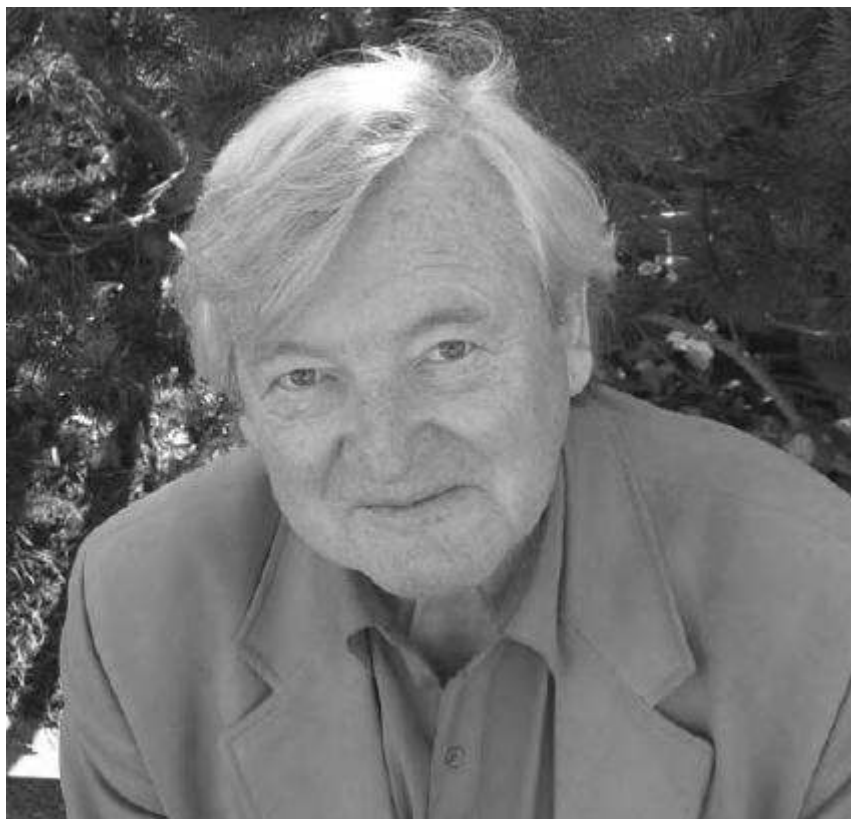
Techniku přepisu z mluvené češtiny do psané, které jsem se držela, popisuje tato pasáž:

Velkým problémem techniky oral history, je přepis z mluveného slova do slova psaného. Převést mluvené slovo z magnetofonového pásku na papír dobře, znamená vytvořit tomu, který vypovídá, de facto nový jazyk. To je druhá nejtěžší věc v této řeholi. Mluvená čeština je přesycená zájmeny, opakováním slov, ukazovacími zájmeny, slovy plevelnými, má mizernou syntax apod. Doslovný přepis z ní činí

blábol. Mluví-li o „novém jazyce“, mám na mysli takový jazyk, který je vlastní spíše češtině psané a z mluvené si ponechává taková znamení, která činí z výpovědi věc jedinečnou proto, že dává „novému jazyku“ tvář toho, kdo vypráví.

Tuto skutečnost jsem si při nahrávání a přepisu životopisné zpovědi Alexandra Klimenta častokrát uvědomila. Oficiální technika přepisu oral history sice předpokládá přepis doslovný a komentovaný, tato práce si však za svůj cíl klade něco jiného: nadchnout čtenáře pravdivostí a hloubkou zpovědi.

3. Stručný životopis Alexandra Klimenta



Alexandr Kliment, vlastním jménem Alexandr Alexandrovič Klimentiev, se narodil 30. 1. 1929 v Turnově z manželství ruského emigranta Alexandra Ivanoviče Klimentieva a „dcery Českého ráje“ Milady Buriánkové. Měl jednu sestru Tatianu, která zemřela v roce 2007. Kvůli hospodářské krizi rodiče odešli před válkou do Prahy, kde v roce 1948 maturoval na reálném gymnáziu. Jeden rok studoval na Filozofické fakultě UK filozofii a hudební vědu, poté přešel na Akademii múzických umění, kde se dva roky věnoval divadelní dramaturgii. Ze školy odešel pro odlišné filosofické a myšlenkové zaměření. Vyučil se zámečnickem ve vagónce Tatra a dva roky strávil na vojně v Milovicích. Po návratu z vojenské služby působil jako nakladatelský redaktor, filmový dramaturg a scénárista, novinář a spisovatel. Od roku 1970 nesměl z politických důvodů téměř dvacet let pracovat ve svém oboru ani publikovat. Vystřídal různá zaměstnání, pracoval jako noční vrátný, potom denní recepční, řídil sanitku, od roku 1984 do revoluce působil jako korektor v Melantrichu. Od roku 1989 se věnuje pouze literární tvorbě (viz Bibliografie Alexandra Klimenta – str. 77)

V roce 1952 si vzal Jiřinu Mayerovou, malířku, se kterou prožili 45 let společného života. Zemřela v roce 1997, ve věku nedožitých 65 let.

Má dva syny, Petra a Lukáše a pět vnoučat.

4. Životopisná zpověď Alexandra Klimenta

Jaké bylo vaše dětství? Jak celý ten příběh začal?

Když se mě takhle ptáte, tak si říkám, jak to vlastně s tím dětstvím je. Když jsem asi v sedmnácti letech pozoroval svoji fotografii, na které je mi rok, napadla mě otázka: „Jsem vůbec tohle já?“

Pro mě dětství není cesta zpátky, k pramenům, ale je objevováním čehosi neznámého, je to projekce do vzpomínek, o kterých někdy pochybuji, jestli skutečně odpovídají skutečnosti. Jestli člověk po létech, a u mě je to po hodně desetiletích, nevytváří něco, co bychom nazvali mýtem, historií, která je zčásti představovaná. Rozhodně ne chtěná. Mě je to úplně jedno, jaký jsem byl a jaký jsem teď. Kdo to je, víte, to dítě, které jde po louce, na levé straně řeka Jizera, ještě neregulovaná, před vámi v dálce Jizerské hory a zčásti Krkonoše, vpravo krásné panoráma města Turnova, jedna věž kostela, které jsme říkali hruštica, druhá věž je barokní a třetí kostel nemá ani věžičku, natož věž. Když se mě takhle ptáte, tak se tam vidím asi čtyřletý a jdu loukou, která se mi jeví naprosto nedozírná. Prostor, který se dětským pohledem nedá vůbec zmapovat, je to jako nebe nad vámi, zelené a plné kytek. Řekl bych, že je to jeden z mých základních dojmů, možná, že tam se zakládají věci, které pak hlouběji prožívám, všímám si jich. To jsou kytky, víte, kytky a tráva. To je jedna z mých prvních vzpomínek a je pro mě vlastně živější, než vzpomínka na maminku a na tatínka. Louky, tráva, nebe a řeka, sem tam nějaký zvuk. Samozřejmě přeletěl aeroplán, to byl pro mě zázrak. Tenkrát létaly dvouplošníky. Jeden nad Turnovem a prosllechlo se, že přistane za sokolovnou. Jako kluci jsme tam utíkali a letadélko skutečně přistálo. Pilot s námi dokonce prohodil pár slov, to byl velkolepý zážitek. Teď si uvědomuji, že atmosféra, barvy, vůně, cosi konkrétně abstraktního, abstraktně konkrétního jsou pro mě první dojmy a zážitky, spíše než komunikace s rodiči a se sestrou. Měl jsem jednu o rok starší sestru, jmenovala se Tatiana a už zemřela. Byla to velice zajímavá holčička a pak mladá žena, matka dvou dětí. Jeden její syn spáchal ve čtyřiaadvaceti letech sebevraždu, dodnes vlastně nevíme proč. Byla mou družicí, někdy nebeskou a jindy pekelnou, protože starší holčičky vás musí pořád vychovávat a ochraňovat a občas mi bylo něco nedovolené, víc nedovolené, než od rodičů. Rodiče jsem, zkusím to říct takhle, moc neprožíval.

Jaká byla vaše maminka?

Maminka byla Češka, narozená v obci Příšovice v Českém ráji, na dohled Jizera a kopce v dálce. Obec slyne, jak jsme říkali ve slohu na obecné škole, tím, že je tam spousta krásných roubených chalup. Vedle těch chalup je tam také několik statků, které jsou ve stejném stylu, ale jsou patrové, krásné. Mají pavlač, zahrada a kolem dokola plot a vrata na humna a vrata do vesnice. V jednu takovém statku, který dnes patří mezi nejkrásnější a už je to skanzen, se narodila maminka. Matčiny rodiče, jmenovali se Buriánkovi, měli šest dcer, a maminka byla nejmladší, takže jí říkali slečno a hýčkali si ji trochu jako živou panenku. Měla v patře samostatný pokoj, do kterého se chodilo po schodech nahoru a po dřevěné pavlači, pod kterou byl veliký dvůr. Její vzpomínky byly velice zajímavé a krásné. Dědeček trpěl velikášstvím, to je pojem, který jsem si zapamatoval z matčina vyprávění. Na vrata na humna si nechal udělat erb, na kterém bylo JB, a to znamenalo Josef Buriánek. Tvrdil, že je zeman. Byl pyšný, miloval koně a obchodoval s nimi, a to tak důkladně, že v těch koních prohospodařil celé hospodářství. Nicméně všechny dcery dostaly nějaké věno. Moje maminka už pravděpodobně to nejmenší, nicméně ještě za Rakouska-Uherska a potom za první republiky si docela slušně žila. V Turnově dostala vzdělání, což byla velká vzácnost, vychodila obchodní školu, stala se obchodní úřednicí a docela ji to bavilo. Měla tam být, chodila na koncerty, jezdila do Prahy a zamilovala se do houslisty pražské filharmonie. On ji měl také rád, ale jak to tak bývá, první lásky jsou poslední lásky. Maminka zůstala docela dlouho sama. Pěstovala velice zajímavý život, až do takových třiceti čtyř let, vlastně přes válku až do první republiky. Se svými sestrami jezdila na společné výlety. Mám fotografie, jak se maminka koupe v módních plavkách na Jadranu, v Severním moři, nebo chodí na výlety v Alpách. Ty plavky, víte, končí až někde u kotníků a je to krásná legrace. Místo aby v moři plavala, tak ochutnala mořskou vodu po kotníky. Pokud je mi známo z jejího vyprávění a z vyprávění jejích sester, mých tet, které hrály v mém životě důležitou úlohu, byla v tomto období velice šťastná. Moje maminka, snad to byl vliv dětství mezi staršími sestrami a babičky, která byla čtenářka a nábožensky hlouběji založená katolička, byla lyricky naladěná, jemná, trochu zasněná bytost, která by bývala od života očekávala něco víc, než číslice v kanceláři. Zbylo mi po ní pár kreseb, hezké akvarely, kytky, mořský břeh, nebo rybářská loďka přivázaná na břehu řeky. Jsou to čisté věci, které přesahují úroveň památníkové kresbičky. Cítil jsem tam tuhle povahu. Maminka také hodně ráda četla, ačkoli byla vychována katolicky, tak

se přimkla k protestantismu. Nejdříve k Jednotě Bratrské, která měla v Turnově svůj sbor, a později k Jednotě Českobratrské, což byla větší církev, v Praze měla pět sborů, byla založená americkou misí před první válkou. Vynikala akcentem na osobní vztah mezi lidmi a mezi člověkem a Bohem a na některá dogmata, která se musela potvrzovat hlubokým prožitkem. Když jsem maminku doprovázel, tak mě v dětství vždycky překvapovalo, že se tam maminky někdo zeptal: „Sestro, a máš jistotu spasení?“. „Maminko, a co je to jistota spasení?“, ptal jsem se já. Byli toho názoru, že člověk v sobě musí mít jistotu, že přijde do nebe. Samozřejmě je to komplikovanější záležitost, psychologická a teologická. Setkal jsem se tam s několika velmi zajímavými lidmi, ale zároveň už tenkrát jsem začínal mít kritický přístup ke konfesionalitě. Nikoli k náboženství, o to jsem se vždycky zajímal jako o součást lidské kultury, společně s filosofií a uměním. Už v dětství jsem se toho jako pes po čuchu někde dotýkal. Nepamatuji se, že by mi maminka vyprávěla pohádky, že by mi zpívala před usnutím. Měl jsem ji jako každé normální dítě velice rád, ale když se to snažím s tak velkým odstupem reflektovat, tak se vedle přirozeného vztahu matka - dítě nic zvláštního neobjevilo, jak bych možná s dodatečnou fantazií očekával. Pamatuji se na jeden výrok, když se mě ptali, koho mám nejradši, tak jsem řekl: „Maminku!“ A strkal jsem jí bradu do břicha. A ona řekla: „Ne ne, nejradši máš pána Ježíše.“ Jako dítěte se mě to dotklo. Do vztahu k matce vstoupilo cosi nadpřirozeného. „Proč mám milovat pána Ježíše víc než maminku?“

A váš tatínek?

Můj otec, Alexandr Ivanovič Klimentiev, se narodil v Sankt Petěrburgu. Zaplat' pánbůh se to město zas jmenuje Sankt Petěrburg, protože poslouchat, že je to Leningrad, nám všem, co jsme byli orientovaní jinak, než bolševici, lezlo na nervy. Narodil se v ulici Furtštatskaja. Vše, co jsem řekl o mamince, je pravda, všechno, co vám řeknu o svém otci je mýtus. Kromě toho, že byl mým otcem, nevím o ničem jistě, že je to pravda. Narodil se v zajímavé, dosti významné rodině, vystudoval reálku, měl bratra a sestru, třetí sourozenec, bratříček Žoržik, jak mu říkali, zemřel, když mu byli tři roky. Mám fotografii, kde je tento chlapeček ještě naživu. Je tam krásná zahrada, krásně prostřený stůl se spoustou dobrot a samovar. Můj tatínek jaksi v pozadí, v polostínu, člověk zvláštního typu, až by jste řekla skoro asiatského, stojí s houslemi. To byla tenkrát móda. Učit se francouzsky a hrát na housle. Můj dědeček, Ivan Fjodorovič Klimentiev, byl údajně velkostatkář, prý měl velké statky na

Altaji a zároveň stavitel železnic v Číně a můj tatínek s ním občas jezdil do Číny jako dítě. Poznal Čínu a moc krásně o ní vyprávěl. Když jsem to později konfrontoval s vědomostmi, které jsem se o Číně dozvěděl, tak jsem si říkal, že to muselo být reálné. V roce 1917, když mu bylo osmnáct roků, vystřelili v Sankt Petěrburgu z Aurory na Zimní palác. Tam začala slavná epocha budování socialismu. Otcova rodina byla likvidována, jakožto rodina, která do této společnosti nepatří. Rodiče byli deklasováni a nakonec skončili v Moskvě v malém bytě. Bratr a sestra se nějak protloukali. Alexandr Ivanovič šel jednou po bulváru a potkal ho bolševik a řekl mu: „Ty jsi taková pěkná buržoazní svině, já tě tady rovnou zabiju.“ A sundal mu čepici a do té mu naplil a říká: „A teď utíkej, nebo nepřijdeš jen o čepici, ale i o hlavu.“ Sedmnáctiletý Alexandr Ivanovič už něco četl a věděl o životě a řekl si: „Tady to není ono, tady já nebudu. Pojedu za svými rodiči.“ Rodiče byli tenkrát na Altaji na svých statcích. Chtěl se s nimi setkat a poradit se, co bude dál. Samozřejmě vlaky nejezdili, byla občanská válka. Nahoře jedni Bílí, dole druzí Bílí, vpravo Rudí, tady Maďaři, tady Petljura z Ukrajiny, támhle Němci. Alexandr Ivanovič se protloukal tímhle světem a tak jel čtyři tisíce kilometrů na Altaj, kde měli být jeho rodiče. Jednou někde na Volze, když už byla cesta nesnesitelná, všude jen bordel, přišel unavený, vyčerpaný, hladový na malou železniční stanici. Tam klid, pořádek, někdo hrál na housle zajímavou písničku a vonělo jídlo. Přejde na tu staničku, stojí tam vlak, nákladňák, a v tom vlaku jsou vojáci, kteří mají na čepicích stužky. Byl to ešalon československých legií na Rusi, jejichž osud znáte, netřeba ho vyprávět. Je to veliký román, který bohužel ještě nebyl napsán. Kdybych byl třicetiletý, tak bych se do toho pustil a bavilo by mě to. Napsat román o jedné z nejabsurdnějších, nejzajímavějších, nejkrásnějších a nejtragičtějších kapitol evropských dějin.

A protože, opět možná, u nich v domě bydlel někdo, kdo v Sank Petěrburgu zakládal sokolskou jednotu, tak uměl otec trochu česky. Přišel tam, ten uměl trochu rusky, ten trochu česky, slovo dalo slovo a dali mu najíst. Tohle všechno mi vyprávěl u postýlky, když jsem měl horečky, tak kdoví, co je pravda. Tak s nimi poseděl, popovídali si, zeptali se ho: „Kam táhneš?“ On odpověděl: „Na Sibiř, na Ural.“ A oni řekli: „My tam jedeme, tak pojď s námi.“ Tak jel s nimi. Mezitím došlo k bojům mezi bolševiky a legiemi, otec se toho zúčastnil, a protože se osvědčil jako statečný kluk tak mu řekli: „Tak zůstaň s námi. Budeš jeden náš bráška.“ A vycvičili ho jako kulometčíka. Stal se kulometčíkem u první úderné roty, což byla dost blbá záležitost, protože šli vpředu. Dvakrát byl raněn. Osvědčil se a ukázal mi své vojenské vysvědčení, které

dostal, když přišel do Československa v roce 1920, a tam je napsáno: „Dobrý a spolehlivý voják.“ Říkal mi: „Alexandře, to je to nejlepší vysvědčení, býti dobrý a spolehlivý.“ Projel s legiemi celou Sibiř, trvalo to půldruhého roku, než se dostali do Japonska, odkud přešli přes Atlantik a v roce 1920 se s nimi dostal přes Německo do Čech. To je příběh. Odyssea. V Novosibirsku se setkal se svým otcem, který se tam shodou okolností dostal z Altaje. Uvažovali o životě a budoucnosti. Dědeček říkal: „Tady je to naprosto ztracené.“ Jeho rodina byla dost liberální. Žádní carští fanatici nebo dogmatici. Uctívali ruskou státnost a byli osvícení. Dědeček mu řekl: „Tady žádná budoucnost není. Češi, to je dobrá společnost, jeď s nimi.“ To byl klíčový rozhovor, jestli má, nebo nemá emigrovat. A tak Alexandr Ivanovič emigroval do Československa a usadil se v Turnově. Pro ruské emigranty měla Kramářova vláda a Masaryk pochopení. Jedenadvacetiletý Alexandr Ivanovič dostal stipendium na odbornou školu pro zpracování diamantů a drahokamů. Stal se brusičem diamantů a drahokamů, včetně návrhářství. Krásné povolání. Tenkrát byla ta škola v Turnově – jsou to léta, kdy maminka jezdí na Jadran v těch košílkách, okolo atmosféra malého města. V republice už začínal problém s konjunkturou a Rusko a Sovětský svaz, to byla hvězda na obzoru. Maminka se o to začala zajímat a měla kamarádku, která se o to zajímala také, a řekli si, že si o tom komunismu a Leninovi něco přečtou a budou se učit rusky. Slovo dalo slovo, setkali se s Alexandrem Ivanovičem, ten už uměl česky a řekl: „Tak já vás budu učit.“ A narodila se moje sestřička Tatiana. Víte, ono studium jazyků může být někdy velice plodné. Za třináct měsíců se narodil Alexandr Alexandrovič, což jsem já. Tak to je tatínek.

Jaký byl vztah vašich rodičů?

Maminka byla pětadvacetiletá paní na malém městě, už to byla takzvaně stará panna. Otec byl o šest a půl roku mladší. Při gramatice se tolik nehledí na čas, ale na pády a takhle to vyšlo, vzniklo manželství a dvě děti. Otec si založil firmu „Alexandr Ivanovič Klimentiev – zpracování diamantů a drahokamů, také dle vlastních návrhů“, mám krásnou vizitku. Bydleli v hezkém měšťáckém bytě v Turnově a otec se snažil rozvíjet živnost a maminka, která byla předtím dobře zaměstnaná, byla pochopitelně s dětmi doma. Zdálo se, že to bude docela zajímavý spolek. Jenomže historie do toho zasáhla hospodářskou krizí a první, s čím se přestalo obchodovat, bylo zlato, drahokamy. Turnovsko a severní Čechy byly známé tím, že tam byl rozvinutý takový malý, skoro by se řeklo domácí průmysl šperkařství, drahokamů a bižuterie, což bylo

známo ještě za císaře pána po celém světě. To úplně zkrachovalo. Co teď. Maminka nakonec dostala nějaké zaměstnání a otec zkoušel cosi s diamanty, a protože byl výborný šachista, tak hrál za peníze šachy na turnajích a po restauracích. A vyvíjelo se roztodivné manželství mezi ruským emigrantem a dcerou Českého ráje. Moje dětství se vyvíjelo v kulisách tohoto domova a tohoto manželství. Od prvních vzpomínek to bylo velice prapodivné. Celé moje vyprávění o dětství by mohla být stylizace románového příběhu. Moje žena, dej jí pán bůh nebe, už je skoro jedenáct let po smrti, mi říkala, když jsme mívali mezi sebou občas nějaké konflikty, jak už to bývá po skoro padesátiletém manželství: „Tvůj problém je v tom, že jsi nepoznal babičku a dědečka.“ Moje žena totiž měla babičku, neobyčejně vzdělanou klavíristku, a dědečka, který byl výborný řemeslník, byli to velmi zajímaví a moudří lidé a úžasně si spolu rozuměli. A já jsem se hájil, jak se muž musí hájit proti určitým ženiným názorům a říkal jsem: „No dobře, ale já jsem měl pět tet!“ A k těm tetám jsem jezdil jako k druhým domovům, nebo jako k babičkám a dědečkům, protože tam byli i strejčkové. Bylo to moc krásné soužití, každá byla jiná, jejich charaktery byly naprosto zvláštní, jedna byla strašně hodná, druhá pořád jakoby našťvaná, jedna byla trochu lakomá a druhá by vám dala všechno. Často jsem k nim docházel, když byli rodiče zaměstnaní, tatínek byl bůhvíckde. Trávil jsem u nich prázdniny a soboty a neděle.

Zažil jsem od dětství, co to znamená malé hospodářství. V nedaleké vesnici Příšovice žila mamčinina sestra, která si vzala zemědělce. Neměl velké hospodářství, ale pěkný dvůr a roubené stavení. Tam jsem trávil mnoho prázdnin, moc mě tam nemilovali, říkali: „Kluka sem nechcem, to je rošťák, pořád něco vyvádí. Holku sem dejte, ta je hodná. Ale s klukem, to je kříž.“ A byla to pravda, protože jsem jezdil na neckách po Jizeře, lezl jsem po stromech, v noci jsem se nevracel domů, zajímala mě klekání. Strýček byl kostelník a každý den vyzváněl. Vzal mě na věž, kde jsem poprvé slyšel zvony zblízka. Ohlušující ale úžasný dojem. Tonální prazáitek lidské duše, víte, protože slyšet zvony zblízka, být dítě a mít přitom otevřené okno do nedozírné krajiny, to má něco do sebe, to se stáváte zvukem. Vyváděl jsem všelijaké takovéhle kousky, ale nicméně mě tam občas brávali.

Ani já, ani sestra jsme nechodili do školky, rodiče to s námi dělali, jak to šlo. Oba byli zaměstnaní, doma nebyvali, občas jsme byli u tet a často jsme byli sami doma, což ve mně vyvolávalo pocity strachu až vlastně do doby dospívání. Rodiče prostě odešli a nechali vás spát. Když se člověk probudil a zjistil, že je sám doma, tak to byl strach

z neznámého, z prázdna, z ticha. Na strašidla jsem moc nevěřil, ale občas se nějaké strašidlo objevilo, které člověk musel obejít nebo se s ním jakoby poprat, nebo před ním utéct.

Sestřička byla od narození dosti bojácná, taková přecitlivělá, dnes tomu lékaři říkají hypersenzibilita, což jí dokonce napsali i do diagnózy, když se po šesti letech rozešla s jednou velikou studentskou láskou. Sestra studovala čistou filosofii a napsala zajímavou práci, která se jmenuje Pojetí času ve filosofii dějin.

Strach v dětství jsem necítil jako nějaký psychologický tlak, nebo nějakou abnormalitu, ale strach jako součást srandy a života. Bylo veselo na dvoře s pejskem u strejčka, s klukama, taky jsme vyváděli pěkné lotroviny, občas jsme někde něco rozbili, vyráběli jsme si praky a stříleli po vrabcích. Dneska bych to nedělal, ale kluk to musí zkusit. To je zajímavá myšlenka z dětství a její reflexe. Potřebujeme někoho zabít. Neříkám něco, ale přímo někoho, protože ten ptáček je bytost. Člověk to cítí už od dětství, z vyprávění, pohádek. Je to bytost až tedy k tomu Pánubohu. Máte v ruce nástroj, který může zabíjet, a trefíte se. Nejenom do lucerny. Kluk buduje hrady, v lesích jsme vymýšleli všechno možné, ale najednou máte chuť něco zničit. Ozvala se lidská přirozenost, včetně lovectví, které se za určitých okolností promítá do horších věcí než je lov. Vzpomínka na prvního sestřeleného vrabce byla dost příšerná. Vrabeček spadl z větve a já se ho bál vzít do ruky.

Dvakrát jsem byl dost vážně nemocný. Jednou skoro na smrt. V pěti letech jsem měl zánět slepého střeva, došlo k tzv. spontánní perforaci a týden jsem měl otevřené břicho. V Turnově byla jenom malá nemocnice, takže mě odvezli do Liberce, kde byla lepší péče, a němečtí doktoři mě z toho dostali.

V Liberci byli dvě tety. Jedna starší a bohatší měla módní salon a my jsme tam trávili Vánoce a Velikonoce. Teta u sebe měla sestru, která neměla rodinu, byla to takzvaná stará panna, jak se tenkrát říkalo, a ta jí vedla domácnost. Teta Anna, říkali jsme jí teta Anda, měla krásný veliký módní salon, to mě dojímalo. Když jsme k ní vstoupili, tak po pravé straně byl salonek, který byl obložen zrcadly, byly tam čalouněné židličky, a tam přicházeli zákazníci a dívali se na sebe zepředu a zezadu. Zrcadlo. Jeden ze základních pojmů mého života. Così se zrcadlí, dokonce já sám a z několika stran.

V tomhle salonu jsme mívali stromeček nebo velikonoční nadílku a na to jsme se jako děti strašně těšili. Nesměli jsme vstoupit, teprve až byl dán jakýsi zvláštní pokyn. Jednou kolem stromečku jezdil vláček Märklin. Rodiče nebyli moc bohatí. Byla

hospodářská krize a maminka rok nepracovala. Měla ale dobré pojištění, pojišťovnu soukromých zaměstnanců a ta byla dobře vedená, takže měla slušnou podporu v nezaměstnanosti. Otec začal vyučovat ruštinu. Maturoval ještě v Sankt Petěrburgu, takže využil znalost jazyka a vyvinul svou speciální metodu, která se mi dnes, když na ni vzpomínám, jeví jako hodně moderní. Nás také učil rusky, ale to byl dialog v rodině, uměli jsme oba jazyky. Školy ale byly české a můj jazyk je čeština, nedovedl bych psát v ruštině. Čeština se mi stala z různých důvodů něčím víc než jen komunikačním prostředkem. O tom bych vám mohl jednou vyprávět.

Rodiče neměli moc peněz, takže jsme se do Liberce těšili také proto, že tam byly štědré nadílky. Teta nás oblékala, takže jsme chodili oblékaní jako děti pana doktora v Turnově. V domě, kde jsme bydleli, měl dílnu fotograf a já měl příležitost pozorovat ho při práci. Jednou mi v ateliéru vystrojili svatbu. Mám fotografii, kde stojím já jako ženich, nastrojený, sice v krátkých kalhotách, ale dali mi myrtu a všechno co je potřeba a nevěsta je krásná velká panna, možná půlmetrová, kterou sestra dostala od tety. Panna mrkala a občas něco řekla, dneska by to byla velká vzácnost. Sestra, kamarádky a pan fotograf z toho udělali radostnou událost, pannu oblékli a vystrojili svatbu. Mohlo mě být asi pět. Bylo tam spousta hostů a pak jsme měli hostinu na zahrádce.

Jsou to takové záblesky. Mě nejvíce zajímalo to, že v zahradě bylo jezírko a v tom jezírku plaval mravenec a také list. Mravenec se pokoušel dostat na list. Najednou mě nezajímalo nic jiného, než jak se ten mravence dostane na ten list. Vedle té fotografie je toto ta základní vzpomínka.

Chodil jsem pěšky za tetou a strýčkem na hospodářství, bylo to z Turnova asi čtyři kilometry. Krásná krajiny, ty dětské zážitky se vám vtisknou, to jsou rytiny. Když jsem šel zkratkou, tak jsem musel přes přívoz. Dlouho jsem čekal a volal, až pro mě přijela mladá přívoznice, protože její maminka ten den zemřela. Už nevím, jak to vzniklo, najednou se vidím, jak stojím u postele, kde leží mrtvá paní, která mě tolikrát převážela. Dotek smrti. Tam jsem se nebál, jako když jsem byl doma sám. Když jsem se díval na toho mrtvého člověka, tak jsem se nebál, zvláštní. Utkvělo mi to a dokonce jsem o tom jednou napsal povídku, která se jmenuje Smrt přišla k přívozu.

Pro mě je útlé dětství malé město Turnov, které není zas tak důležité, louka na okraji města. Ačkoli mě maminka vodí do Jednoty bratrské, do evangelického shromáždění, kde je hodný pan farář, tak mě zajímá katolický kostel, který jsem poznal dřív, protože strýček byl kostelník a ve mě to zanechalo hlubší stopu, se svojí

atmosférou, hudbou a rituály. Dodnes je to pro mě důležitá věc, ačkoli osobní vztah k církvi nemám, jak jsme si řekli na začátku.

Město není tak důležité. Důležitý je okraj. U našeho domu bydlel v bývalém statku košíkář, a to mě bavilo, jak se pletou košíky a občas jsem si s ním povídal. Hned vedle byla Jizera s mostem přes řeku, pro pěší a automobily a držela ho železná konstrukce. To nás kluky bavilo, vyšlápnout si na tu konstrukci a přejít most po konstrukci, což nebylo zrovna bezpečné, ale byl to zážitek. Jednou se od Jizery přes luka ozvalo volání o pomoc. Vidím, že někdo strašně rychle utíká k Jizeře. Pak se říkalo, že se někdo utopil.

Takové ty zážitky, které určují váš život a osobní zkušenosti jsou zkušenosti malého člověka, který je sám vůči celému světu. Teprve když jsme přišli do Prahy v roce 1935, začínám si uvědomovat, že svět je více lidí, že nejsem já a něco a někdo, ale že svět jsme my. Kamarádi, vztahy, hry, rozhovory. Turnovská epocha do šesti let je řada optických, spíše než citových, záběrů. Tu a tam se mě něco dotklo, třeba když byl někdo ožralej, nebo zloděj, když byl agresivní, tak ho policajti sebrali a strčili ho do žluté rakve na dvoukolák. Rakev měla otvor na větrání a jako odstrašující příklad druhým ho odvezli na vyšetřovnu. Vidím žlutou rakev na dvoukoláku a z otvoru slyším, jak někdo řve. Zážitek. Na náměstí před kostelem byla velká skleněná zdobená vitrína, pozdně barokní, ve které ležel velký dřevěný Kristus.

V Turnově jsem navštěvoval strýčka malíře. Portrétista, krajinář, shodou okolností byl před válkou v Rusku a tam portrétoval šlechtice a bohaté kupce. Byl to kýčař, ale dnes by se ty jeho kýče cenily. Vždycky říkával: „Vidíš ten bez, který jsem namaloval? Jako když voní. Ne jako když voní, on voní!“ Byl to vynikající technik, takže dělal kopie církevní obrazů, opravoval křížové cesty a sedlákům v okolí maloval manželky, případně kytice a dětičky nad manželské postele a pěkně si tím vydělával. Se sedlákama chodil střílet zajíce, koroptve a srnky a já ho jako kluk doprovázel a koroptvičky jsem mu nosil na krásném koženém nosiči. Střelba na lovu, to mě zajímalo. Tenkrát bylo koroptví. Když to někdo vyplašil, tak se zvedlo mračno. A teta byla výborná kuchařka a připravovala bažanty a koroptvičky.

V domě, kam jsem chodil za strýčkem, bydleli Karouškoví, kamarádi stejně staří jako já. Hrál jsem si s nimi na dvorečku. Pak jsme odešli do Prahy a bratry Karouškoví jsem znovu poznal po pětadvaceti letech. Jeden malíř a druhý sochař.

Po letech, když jsme se zase poznali v Praze, ještě spolu s Jiřím Seifertem, který v tom domě bydlel také, vynikající sochař, jsme si říkali: „Vždyť my jsme si před pětadvaceti lety spolu hráli na dvorečku! Pamatuješ na to tělo?“

Sestřenici tam vypravili pohřeb, umřela na rakovinu, když jí bylo šestnáct. Byla to vynikající kreslířka a spolu jsme si hrávali. Z kostela vedl kolem toho těla dlouhý průvod, protože strýček byl v té době vážený měšťák, později samozřejmě zavržený, podobně jako mnoho jiných. Sestřenice měla úžasný funus, v kostele hrálo kvarteto a já měl velký zážitek. Nad kostelem bydlel pan doktor Šolc, právě ten mě ošetřoval, když jsem přišel z nemocnice po zápalu slepého střeva. Měl jsem velikou jizvu, která nemohla být deset dní zašitá a pan doktor mi to každý den potíral lapisem, speciálním kamenem, který umrtvoval živý organismus kolem té velké široké jizvy. Bylo to nepříjemné a bolestivé, ale on mi říkal: „Jsi Palijón, tak to musíš vydržet.“ Palijón neboli Napoleon. Otec se narodil v roce 1899, kdy tradice napoleonských válek byla ještě živá a často mi o Napoleonovi a průběhu bitev vyprávěl. Hromadný vrah je po letech velký hrdina a dítě se mu chce podobat. Takže jsem si dával jako Napoleon ruku za košili, a dali mi také trojhrannou čepici. Byl jsem Palijón a vedl jsem svá představaná vojska do vždy vítězných bojů. Později jsem začal přemýšlet a číst a zjistil jsem, co to bylo za zvláštní osobnost. Byla to ještě doba klasická, kdy platilo sláva vítězi a čest poraženým. Od nástupu fašismu je moc před právem a platí sláva žijícím a hanba mrtvolám, které jsme odklidili z cesty. Už tenkrát člověk cítil tlak doby. Pamatuji se, jak stojíme s matkou proti Kinského zahradě, kde bylo něco mezi bufetem, cukrárnou a malým obchodem. Měli tam rádio a z toho rádia se referovalo o Mnichovské dohodě. A maminka říkala: „Děti, něco se děje.“ Toto úsloví vstoupilo do mého života, neboť občas se - tak - něco děje.

V dětství se toho dělo mnoho, vždy na takové zvláštní malé ploše. Neměl jsem například svoje vlastní brusle. Chodil jsem na kluziště na Smíchov ke Kohlíkovi. Byl majitelem drogerie a za podnikem byly tenisové kurty, které se v zimě polily vodou, a už bylo kluziště. Vždycky jsem seděl a koukal, kdo z kamarádů by mi půjčil brusličky. Tenkrát byla solidarita mezi dětmi velká, půjčili mi brusličky, šlajfky na kličku. Jezdával jsem na vypůjčených brusličkách, což mě trochu zahanbovalo. Člověk cítil, že je tu něco, co pro moji hrdost není v pořádku. Dítě je od přirozenosti hrdé. Nicméně důležitější než hrdost byly šlajfky.

U Kohlíka byli v letní sezoně tenisové kurty a já jsem přišel na to, že se dají sbírat tenisové míčky, a že se tím dá vydělat. Když už jsme byli v Praze a já chodil do

obecné školy, tak jsem chodil sbírat tenisové míčky. Nebylo to tak jednoduché, poněvadž kluci to věděli a byla velká konkurence, aby si vás tenisový pár v bílém vyvolil, abyste mohla sbírat míčky. Dávaly se čtyři koruny na hodinu a představte si, že za korunu bylo pět vajec, nebo párek s hořčicí, to byl slušný výdělek. Obcházel jsem různé tenisové kurty a zkoušel jsem se alespoň na hodinku někde dostat. U každých kurtů byla bouda a v ní byl jakoby správce, což byl nezaměstnaný člověk, který se živil kurtem a prací kolem a my byli konkurence, proto nás tam nepouštěl. Jednou jsem dostal za hodinu celých pět korun. Pět korun byla za první republiky krásná stříbrná mince, ta už něco vážila. A jednou jsem si za sobotu vydělal dvacet korun, to byl skutečně kapitál. Mohlo mi být tak jedenáct. Přišel jsem domů a maminka měla starost, co se bude vařit v neděli. Řekl jsem mamince: „Vydělal jsem dvacet korun, tak ti patnáct korun dám na oběd!“ Za to se dalo dobře uvařit. A maminka říkala: „Ne, ty mi to jen půjčíš, až budu mít peníze, tak ti to vrátím.“ A skutečně mi je vrátila a já si je střídal a pak jsem si koupil různé zajímavé věci, třeba stavebnici na stavbu modelů letadel. Na tenisových kurtech jsem pozoroval lepší společnost, někteří se k nám, sběračům, chovali hezky, koupili nám limonádu, ale někteří byli vysloveně povýšení.

Jak jste vnímal příchod války?

Otec válkou prošel a dost o ní vyprávěl. O válce, o legiích, o vlčích, to byla důležitá kapitola. Vyprávěl takovou tou češtinou, která je poznamenána ruštinou. Rus se nikdy nenaučí cizí jazyk, s výjimkou těch typů, kteří jsou výborní šachisti a filologové, znal jsem jich pár, kteří mluvili česky tak, že byste to nepoznala a k tomu ještě francouzsky a německy. Například Sergej Machonin, novinář, esejist a fejetonista.

Otec vyprávěl o Rusku a o revoluci dost příšerné věci. Měl jsem příležitost o bolševismu vědět dost věcných podrobností ještě jako nezralý člověk, který se už zajímal o literaturu, vztahy mezi lidmi. Alexandr Ivanovič, jak jsme mu říkali, tenkrát pateticky, jak měl ve zvyku, prohlásil: „Německo začalo válku a Německo tímto válku prohrálo.“ Ovšem trvalo to šest let.

Doma byla nouze a zažil jsem i exekuci. Neshody mezi maminkou a tatínkem se stupňovaly, až do toho, čemu jsme se sestřičkou říkali: „To bude zase škandál.“. Příšerně se hádali. Maminka byla plachá, jemná, ale když to přestoupilo míru, tak byl požár na střeše. Otec byl distingovaný a vzdělaný, ale děsně vzteklý a hysterický. Když se to rozfoukalo, tak létali talíře po podlaze a převraceli se židle. Takže jsem

zažil takové italské scény. To víte, kdy se na to dívá šesti sedmi osmi devíti desítileté dítě. V jedenácti už mi to bylo jedno. Už jsem to pozoroval jako scénu a ono už je to také přestávalo bavit.

Kdy jste se odstěhovali z Turnova do Prahy?

V roce 1935 na podzim. Stěhovali jsme na nákladním automobilu. Otec jel vlakem a my jsme s maminkou a se sestrou a šoférem, aby to bylo levnější, seděli v kabině nákladního automobilu a za námi byla korba plná nábytku. Když jsme přijeli do Prahy, tak maminka řekla: „Tak jsme v Praze děti a dnes je svatého Václava.“ A vyprávěla o svatém Václavovi, který je pro mě spojen s invazí do Prahy. První zážitky bylo cosi velkolepého. I když poprvé jsem Prahu viděl asi dva roky předtím, kdy mě s sebou vzal otec, který občas jezdil do Prahy kšeftovat s drahokamy. Bylo mi pět roků. Pamatuji se, jak přijíždíme vlakem po mostě do Prahy od Turnova na Hlavní nádraží a já se dívám dolů do ulice a tam jezdí tramvaje. Vystoupíme na nádraží, svatý Václav, tramvaje, davy, no něco úžasného. Otec si vyřídil věci a mě se udělalo hrozně zle. Nevěděl, co se mnou má dělat, nechtěl jsem jít, tak mě vzal do pasáže Praga, kde byla kavárna, kde mi objednal čaj. Nezapomenutelný dojem. Přinesli mi velkou sklenici, vedle na talířku skleněná tyčinka a na ní mašlička, která měla bílý provázek, a na něm byl v tenké průsvitné pavučince čaj. Vzal jsem tu tyčinku, vložil ji do sklenice a díval se, jak se to krásně barví. První dojem z velkoměsta byl velkolepý. Když jsme pak přijeli domů, měl jsem horečku, zavolali doktora, který řekl: „Okamžitě operace. Zánět slepého střeva.“ O tom už jsme mluvili.

Proč jste z Turnova odešli?

Protože v Turnově nebyla práce. Otec se živil tak, že tu a tam vyučoval ruštinu a hrál šachy o peníze, takže něco vydělal. V Turnově se učil Rusky jen jediný člověk. Byl to fabrikant a jmenoval se Havránek, jako teď si na to pamatuji. Měl továrnu na rakve. Byl to otcův kamarád, hráli spolu šachy a naši rodinu trochu podporoval. Byl bohatý člověk, protože rakve se vyrábějí pořád, i když je hospodářská krize, to platí i dnes. Občas mě brával s sebou, kde jsem čekal, než odehráli partii a prodiskutovali důležité o rakvích a diamantech. Napsal jsem povídku, která se jmenuje O rakvích a diamantech. O tom, jak pozoruji rakve a poslouchám, jak se baví o diamantech. Viděl jsem tam jednak srovnaná prkna, protože seriózní rakvář vyrábí rakve z vyschlého dřeva. A pan Havránek byl dobrý továrník. A vedle byly štosy rakví. Dotek smrti

jakoby se v dětství vždycky někde ozval. Milovaná teta v Liberci najednou umřela. Tenkrát zápal plic a pohrudnice někdo nepřežil. Zase funus a dotek smrti.

Ptala jste se na válku. Pamatuji se, když Němci přijeli do Prahy. Bydleli jsme na Smíchově pod stadionem ve vilové čtvrti, v ne příliš kvalitním bytě. Zrovna do těch míst přijeli na motocyklech s přívěsnými vozíky a na vozíky byl namontován lehký kulomet. Druhý den se v hokynářství dalo platit markou. Němci tenkrát postavili polní kuchyně a vyvářeli guláš. Kdo chtěl, tak si šel s talířem pro guláš. Než jeli okupovat naše území, tak měli takovou propagandu, že si mysleli, že jsme chudáci, kteří nemají co žrát. A našli se tací, co si pro ten guláš šli. Němci sami byli v systému řízeného hospodářství, kdy už blahobyť nebyl největší, i když konjunktura byla díky zbrojení. A protože od druhého dne platila marka, Němci se u nás špatně neměli. I jako kluk jsem si všiml, když jsem běhal po Praze, jak Němci stojí u Paukrta na Národní třídě a nakupují lahůdky, dorty, kořalku a nevím co ještě. Měli to přece jedna ku deseti.

U nás doma jsme také nejedli jen suchý chleba. Matka byla zaměstnaná v dobrém obchodě a měla dobré postavení. Byla specializovaná účetní na moderních amerických počítacích strojích. Měla celkem slušné zaměstnání, ale co si pamatuji, tak si dovolenou nechá proplatit. Otec se živil vyučováním ruštiny, protože s výhledem na konec války, z důvodů politických, ruština docela šla. Honoráře byli za protektorátní peníze, ale byly, a protože německé přídělové hospodářství fungovalo tak spolehlivě, jako fungoval holokaust, tak to, co jste měla na lístku, tak to skutečně bylo. Másla bylo samozřejmě málo, místo toho jsme měli tzv. Kunsthönig, neboli umělý med. Sladké, ale protivné.

Měl jsem mapu a na ní jsem si zakresloval postavení front. Pamatuji se, že jsem byl u holiče nechat se ostříhat. Otec byl vychován přísně na kadetské reálce a vždycky mi nařizoval, že se musím nechat ostříhat podle uší nahoru, žádné pejzy. „Něbuděš vypadat jako rusky mužik, musíš být inteligent.“ Holič měl rozhlas a zrovna shodou okolností mě stříhal, bylo mi třináct, a já poslouchal zprávy: „Německá branná moc takticky uzavřela bitvu o Stalingrad“. A lidi říkali: „Tak to prosrali.“

Co vůbec říkal tatínek na německo-ruský pakt o neútočení a na vývoj války?

Pro něj to bylo jednoduché. Dva zločinci se dočasně podporují. Ovšem někteří slavjanofilsky orientovaní Češi a komunisti byli na rozpacích. Proto moskevské komunistické vedení vydalo zvláštní pojem, „podivná válka“. Ten rok, kdy platil pakt

Ribbentrop-Molotov, se na Západě bojovalo. Podivná válka. Z Ruska šly do Německa vlaky materiálu, surovin, nafty.

Vnímal jste jinak příchod Rusů na konci války než sovětskou okupaci v roce 1968?

Byl v tom veliký rozdíl. V roce 1945 to bylo skutečné osvobození od německé armády a porážka nacismu. I když Američané byli už v Berouně. Pamatuji, jak v pětáctýřicátém roce v sobotu 6. května někdo přišel dole na Plzeňské, že Američané jsou v Berouně a za hodinu mohou být v Praze. Jenže soudruh Smrkovský to zatrhl na základě pokynu z Moskvy. Byla vláda národní fronty, respektovali se určité politické dohody a Američané je respektovali také, ale nabídka tu byla. Je to velice komplikovaná historická situace, nechci to komentovat, nicméně pražské povstání se komunistům hodilo.

Jakým způsobem tatínek jako Rus, který přišel do Československa, vnímal svoji národní identitu?

Velice tady zdomácněl. České prostředí měl rád a českého člověka si velice vážil, pro jeho selský rozum, racionalitu a píli. Měl Rusko v sobě a do jisté míry ho zažil velmi důkladně, takže znal nedostatky ruského systému. Ačkoli byl vlastenec, jako každý pořádný Rus, tak by byl býval nanejvýš pro konstituční monarchii, ne-li pro republiku. Znal slabiny carismu, byly velké a projevovaly se od počátku století, to je známá věc. Takže otec byl spíše liberálněji naladěný.

Už nikdy se do Ruska nevrátil?

Nechtěl.

A jak on vnímal příchod Rusů do Prahy v roce 1945?

Všichni byli nadšení osvobozováním, on samozřejmě také, dokonce měl tu kliku, že se za první republiky nestýkal s ruskou politickou emigrací, ale pouze s kulturní, takže si ho sovětská tajná policie nevšímala. Znal jsem některé Rusy, kteří hned v prvních květnových dnech zmizeli. Jednoho jsem znal velice dobře. Byl to otec mé profesorky na gymnáziu. Emigrant. Rus, ale československý občan. Sebrali jich hodně a většina z nich zmizela.

Ale otec, protože neměl tyto styky, tak si ho nevšimli, naopak, když zjistili, že mluví rusky i česky, tak tlumočil na ruském štábu v Praze, v hotelu Šroubek. Ale pamatuji si na jeho větu, když byli všichni nadšení, tak řekl: „Osvobodili si nás pro sebe.“ Což se za dva a půl roku projevilo. Všechno to znal z Ruska, revoluce. Jeho rodina patřila na druhou stranu.

Udržoval tatínek s rodinou v Rusku korespondenci?

Korespondence byla kusá a jenom do šestatřicátého roku, kdy zemřel dědeček. Na poslední fotografii je dědeček v ubohé rakvi, rakev je otevřená, jak je v Rusku zvykem. U ní stojí babička, nikdy jsem ji nepoznal, jen na fotografii, v naprosto ubohoučkových šatech, které sotva drží pohromadě. A ve srovnání s fotografií, kdy je rodina na zahradě u slavnostního stolu se samovarem, všichni krásně oblečení, Alexandr Ivanovič tam stojí s housličkami v ruce... Později žili otcovi rodiče v Moskvě, o tom už jsme také mluvili. Jeden z posledních dopisů přichází na listě vytrženém z kalendáře, psaný tužkou. Neměli ani na dopisní papír. Potom už to bylo špatné a dělali bídu.

V Moskvě jsem byl jednou, v roce 1963, to už bylo v době destalinizace, našel jsem člověka stejného jména, ale nechtěl se mnou vůbec mluvit. Do telefonu mi řekl: „Nezlobte se, to nejsou žádné příbuzenské vztahy.“ A zavěsil. Báł se.

Teď mě napadá, že vlastně ani nevím, kdy jsme se poprvé zamilovali. Myslím, že to byla Mařenka z dvojčat v Přepeřích, kam jsem jezdil za tetou a strýčkem na prázdniny. Jmenovali se Mařenka a Zdenička Večerníkovi a na návsi měli obchod se smíšeným zbožím. Zajímavé je, že tam byli dva stejné, poměrně dost velké obchody hned vedle sebe a majitelé konkurenti spolu kamarádili. Někdo chodil k Večerníkům a druhý k těm druhým. A ti Večerníkovi měli Mařenku a Zdeničku, dvojčata, které by leckdo ani nerozeznal. A já ovšemže tu Mařenku rozeznával moc dobře. Bylo to za války, mohlo mi být tak dvanáct, a maminka mě poprvé vzala do Národního divadla na Prodanou nevěstu. Seděli jsme na první galerii, já s dojetím mladého muže sledoval příběh Prodané nevěsty a samozřejmě Mařenka, protože se jmenuje Mařenka, byla taky na jevišti hned moje velká láska. Setkal jsem se s ní potom po padesáti letech, byla to docela spokojená paní s dětmi, tak jsme si vzpomněli, jak jsme si spolu hráli. Nic z toho nebylo, ani pusinku jsme si nadali, ty přišly později, ale dost brzy.

Kdy jste poznal svoji ženu?

Bydleli jsme nedaleko sebe. Chodil jsem do gymnázia, ona chodila do reálného gymnázia, které bylo to v ulici Husově na Smíchově, nedaleko vchodu do Kinského zahrady. Chodili jsme spolu pěšky do školy dlouhou nudnou Holečkovou ulicí. Jí bylo tak třináct a mě o tři roky víc, šestnáct. Začali jsme na sebe čekávat, zjistili jsme, že máme spoustu zajímavých společných zájmů. V roce 1946, to mi bylo sedmnáct, jsme si dali první řádně organizovanou schůzku U Topičů, a pak jsme šli na francouzský film do kina Olympik. Oba jsme měli vztah ke kumštu, k hudbě, literatuře, malířství. Což nebyl vliv rodičů, přestože maminka hodně četla, dokonce i německy a francouzsky. Otec měl zvláštní, originální vztah k umění a hlavně k ruské literatuře. Vztah ruských geniálních diletantů. To jsou lidi, kteří všemu rozumí a jejich myšlenky jsou naprosto neschůdné, ale mají něco do sebe. Názor na moderní umění, na Picassa, architekturu, všechno bylo jasné. Samozřejmě Puškin byl vše. Ajvazovskij byl vše. Nějaký Špála nebo Picasso? Notoval si s mým strýčkem, který říkal: „Prosím tě Špála? To je moderní prase.“

Shodou okolností jsme oba měli několik starších přátel, kteří se navzájem neznali. Měl jsem kolem sebe několik takových lidí, kteří mi zprostředkovali vztah k malířství a hudbě a Jiřina – tak se dívka, z níž se stala moje žena jmenovala – také, zvláště pana doktora Fousku, přítele bratří Čapků. A měli jsme si o čem povídat, dali jsme si schůzku na výstavě, čas plynul, až jsme spolu začali chodit, takže jsme spolu chodili nejen do školy, ale také za školu. Tak to začalo.

Za svůj dlouhý život znám tři manželství, které skutečně fungovaly celý život jako takzvaná dobrá manželství, to bych mohl i dosvědčit. Vztahy procházejí různými proměnami, problematickými situacemi, dokonce krizemi. Jak jde život, tak se promítá do vývoje toho vztahu. Náš vztah, hluboký a originální se měnil, měl několik epoch v osobních dějinách jednoho společného života.

Jaký byl váš vztah k rodičům?

Se sestrou jsme s rodiči vlastně nějak zvlášť nekomunikovali. Nedávno jsem o tom přemýšlel. Sestra snad trochu více s maminkou, protože tam byl příběh nešťastné lásky a maminka se jí snažila pomoci. Což nikdo nedokáže, prostě ta láska je nešťastná a každý si ji musí prožít a přežít. S otcem měla celkem minimální vztahy. Ten vždycky říkal: „Tatiana, ty nefilozofuj a něco dělej! Že budeš filozofovat nemá žádnou cenu!“ „Ty jdeš na univerzitu? Žena na univerzitě? To je výsmech vedě!“ A

sestra filosofii vystudovala. S otcem jsem měl zvláštní vztah, vlastně neosobní. Uvědomil jsem si, že nemám žádnou osobní vazbu, vzpomínku, otcovskou. Respektoval jsem ho, a když byl starý, tak jsem se mu snažil pomoci, hodně, jak to starý člověk potřebuje.

Vím, že jsme o tom už mluvili, ale: Cítil se váš otec stále jako Rus, nebo později už jako Čech?

Rus je pořád Rus, nese si Rusko s sebou. Sice uměl výborně česky, ne co do přízvuku, ale co do slovní zásoby. Pochytil jsem od něj mnoho neobyčejně zajímavých vazeb a slovních výrazů. Ale česky se pořádně nenaučil a každý dopis jsem mu musel opravit. Byl to Rus a byl to Velkorus. Bolševiky tam neviděl, neboť říkal: „To je všechno jedno, jestli bolševik, nebo nebolševik, ale horší je, že oni to Rusko zničí.“

O tatínkově rodině a dětství jsem se dozvěděl trochu víc proto, že jedné z jeho tet se podařilo přes Finsko utéct do Švýcarska a odvézt tam docela slušný majetek. Žila ve Švýcarsku v jedné zajímavé rodině jménem Sando až do roku 1949. Podařilo se jí z Ruska odvézt spoustu věcí, včetně fotografií, zápisků, obrázků. S tatínkem si psali, jako kluk jsem měl za úkol na Vánoce, Velikonoce a z prázdnin poslat tetě pozdrav. Musel jsem to napsat rusky. Prostřednictvím tohoto spojení se mi dostalo do ruky pár dokumentů a fotografií, které vnášejí trochu reálného světla do tatínkova vyprávění.

Jaké bylo vaše dospívání?

O dětství jsem mluvil docela rád, protože z pohledu stáří se mi dětství jeví jako uzavřená kapitola života a dokonce jako kapitola, která jakoby ani nebyla napsaná mnou. Na čemž je asi kus pravdy, protože jako dítě si ještě neutváříte svůj svět, ale svět si utváří vás. Je to kus lidského mýtu, řekl bych. A proto jsem o tom mluvil rád, protože já o sobě rád nemluví. Kdežto když jsem mluvil o dětství, tak to bylo, jako bych vyprávěl sice v ich formě, ale o někom třetím. Tím nechci říct, že bych dětství viděl všeobecně krásné, obecně krásné nebo jenom krásné, ale je to něco, na co se můžu podívat z pohledu odjinud.

Když jsem se s rodiči přestěhoval do Prahy, ačkoli jsem byl ještě dítě, bylo mi tenkrát šest nebo sedm roků, tak sem měl pocit, že to dětství skončilo. Samozřejmě, tenkrát jsem si to neuvědomoval, ale dneska bych to tak mohl říct. Udělala se tam jakási

čára, která mě oddělila od toho býti tvořen a utvářet si svůj vlastní život. Musel jsem se začít rozhodovat, říkat si, co budu dělat, jak vyplním čas, musel jsem chodit do školy. To znamená, že tady byla určitá povinnost, které jsem se nemohl vyhnout, ačkoli bych to tak rád často udělal. První dva roky v obecné škole byly hezké, poněvadž jsme měli dobrého učitele. Kdežto potom pro mě začíná život jakožto život, který už není jen žitý, ale je reflektovaný, promyšlený, přijímaný s radostí, litovaný, na něco jsem se začal těšit, něco se mi daří, něco nedaří. To už je vlastně román, který se píše. Ale já o sobě nerad mluvím, protože hned se nabízí otázka, kdo jsem vlastně já, když o sobě mám mluvit. A to je otázka identity, pojem dnes velice frekventovaný. Jistě je to pojem velice zajímavý pro psychologii, filosofii, ale já tu potřebu takzvané identity vůbec necítím. Já jsem identický až až. Takže jakoby tady šlo o něco jiného. Opakuje se pocit z dětství, reflexe dětství, že vlastně nejde o mě, jenomže já už stojím jako subjekt vůči objektu. Objekt je všechno kolem mě, už je to konfrontace, neustálý příliv a odliv, dá se říct i konflikt. Cosi vzniká a už tam straší otázky, jestli je to dobře nebo špatně, jestli to má nebo nemá smysl, perspektivu. To je vstup do toho, čemu říkáte utváření osobnosti, nebo dospívání. Je samozřejmě otázka, jestli se osobnost vůbec utváří, jestli není vytvořena, už když se narodí. Ale to je jiná otázka, složitá a zajímavá. Jestli osobnost není rozvíjením vějíře něčeho, co je už stejně dávno dané. Pro mě jsou to roky, řekněme mezi sedmi a sedmnácti, deset let, kterým se dá říkat dospívání.

Je otázkou, kdy je člověk dospělý, jestli je vůbec někdy dospělý, a co to vlastně dospělost je. Protože je dospělost biologická a dospělost duchovní, mentální. Jestli to není věčný pokus orientovat se ve světě, a s tím světem něco udělat, zčásti pro sebe a zčásti pro něco, co považujete třeba za nutnost, úkol, poslání, povinnost. Komplikovaná otázka. Několik prvků, základních vlivů, které na mě působily, a které jsem si nějakým způsobem sám v sobě přizpůsoboval, uvědomoval, které jsem musel, chtěl, nebo bezděky vstřebával, zpracovával. Najednou je tu taková základní poloha, tónina, kdy nic není samozřejmé. Začíná to tím, že jsem si uvědomoval hospodářskou situaci svých rodičů. Už tam jsem viděl, že třeba ani prosté jídlo není samozřejmé.

Druhá nesamozřejmost byla nutnost a povinnost se učit. Samozřejmé bylo chodit do školy, ale nesamozřejmé bylo sedět v lavici. Mateřský jazyk se učíte naprosto přirozeně, ale jeho zpracování do gramatiky a do spisovného výrazu už je nesamozřejmé.

Třetí nesamozřejmost bylo pozvolné vytváření myšlenkového opěrného bodu. Problém náboženství, nesamozřejmá věc. Nechodil jsem s maminkou do kostela, nýbrž do takzvaného shromáždění, modlitebny. Tam jsem poslouchal kázání. Pak jsem chodíval na náboženství a do toho, čemu se říkalo nedělní škola. To byl takový rozhovor s jedním ze starších lidí z náboženského sboru, který nás děti učil různým věcem z evangelia, bible, dnes by se řeklo jednoduše etice. Taky nesamozřejmost. Najednou máte určité pojmy, které nejsou hmatatelné, viditelné, není o nich žádná zkušenost, ale podle zdánlivě věrohodného svědectví některých dospělých lidí je to skutečnost, a dokonce možná v náboženství ta pravá skutečnost. Modlit se bylo nesamozřejmé. Naučili mě otčenáš, modlit se vlastní modlitby, poslouchat vyprávění z dějin církve, z evangelia, z náboženství. Všechno to bylo nesamozřejmé. Ukřižování jako výraz lidského osvobození ze smrti. Nesamozřejmost, kterou jsem bral na vědomí jako nesamozřejmost a už jsem se s ní musel vyrovnávat. Tam se zakládaly moje názory pro budoucnost, schematicky bychom tomu mohli říct světový názor. Ale zakládal se tam taky jeden z důležitých konfliktů mého mládí. Konflikt mezi vírou a realitou. To byly dva světy, svět reality, která je taková jaká je, snažím se jí případně porozumět, i když je také nesamozřejmá. Válka je nesamozřejmá. Když přišla, bylo mi deset roků, viděl jsem příklady sociální nespravedlnosti, nebo neštěstí druhých lidí, pohřby. Člověk už se jako dítě někdy dotkne pojmu sebevraždy. Chodíval jsem do biografu a tam byly neuvěřitelné věci, ať už pravdivé nebo ne. Tam někde byl ten konflikt mezi dvěma skutečnostmi. Skutečností víry a skutečností skutečnosti. Dva světy, které pro mě znamenaly nesamozřejmost. Tuto nesamozřejmost jsem se snažil nějakým způsobem pochopit, vysvětlit si ji, byla jaksi stále ostřejší, vlastně v konfliktu. Konflikt se stával stále zřetelnější, naléhavější a nakonec až akutní.

V tomhle období už se začaly objevovat sympatie, které přerůstaly do něčeho, čemu dnes říkáme láska. Tenkrát jsme to tak ještě nemohli definovat, i když láska se stejně definovat nedá. Míti rád se najednou stalo nesamozřejmým. No a ta nesamozřejmost vás vede k tomu, že o tom přemýšlíte, zkoumáte svoje city a začíná další nesamozřejmost. To znamená reflexe. Najednou jakoby měl člověk o všem přemýšlet, což se později u mě vyvinulo do zájmu o existencialismus, kde se problém svobody, nesvobody, samozřejmosti a nesamozřejmosti stal tím základním pojmem, který pro mě trvá do dneška. Pamatuji se, že v dospívání jsem si kladl otázku: „No dobře, tak někam půjdu. Udělám krok. Ale můžu jít vpravo, vlevo, dopředu nebo

dozadu. Co mám vlastně udělat. Samozřejmě by bylo, že bych šel tam, kam mám jít, nebo tam, kam chci jít. Ale kam mám jít a kam chci jít a proč tam mám jít?“ Ta nesamozřejmost se projevuje v reflexi, která se později, když se seznámíte s prameny, s filosofií, s moudrostí druhých, kteří kolem vás žijí, a pro mě především se svědectvím umění, stane hlavním předmětem vašeho života. Další nesamozřejmostí je profese, zaměstnání, existence ve smyslu živobytí. Člověk, aby se neotravoval, aby se uživil a možná, aby něco vytvořil. To je taková poslední nesamozřejmost dospívání, rozhodnout se. Nebyl jsem bohudík nebo bohužel dítě rodičů, kteří by řekli: „Tady půjdeš ke krejčímu a bude z tebe krejčí.“ Neměl jsem tak velké nadání, abych vydržel hrát na piáno, i když jsem měl k hudbě vztah.

Období dospívání, formování osobnosti je charakterizováno tím, že si uvědomuji nesamozřejmosti. To je jeden z rysů. Druhý je stále větší zvědavost. Ta zvědavost se obrací, otvírá nebo zúrodňuje v pozorování. Já jsem byl děsně zvědavý v tomhle období. Všechno mě zajímalo, na všechno jsem se chtěl podívat, sáhnout a tudíž tedy také na svůj způsob přemýšlení. Takže už i v náboženství nebo rozhovorech s rodiči, s učiteli, jsem měl otázky, na které se buď špatně odpovídalo, nebo se na ně odpovídalo tím, „to uvidíš“, „na to máš ještě dost času, to si přečteš“ a podobně. Ta zvědavost, pokud je zvědavostí, tak to není zvědavost Oblomovova typu: „koukám na mouchy z okna“, ale děje se v pohybu. Pořád mě to někam táhlo, jak jsem slyšel, že se někde něco děje, tak jsem se na to šel podívat. Když jsem se dozvěděl, že jsou demonstrace na Václavském náměstí, tak jsem se na to šel podívat. Co to je? Kdo demonstruje? Za co? Město mě nesmírně zajímalo, už jako kluka, takže jsem třeba jezdil na konečnou stanici tramvají a tam jsem se díval, jak to město končí, a jak začíná. Velice mě zajímali věci, které v tom městě fungovaly. To znamená biografy – nejdřív grotesky a potom všechno možné včetně nepřístupných filmů – divadlo, muzika, koncerty. Na první koncert do Smetanovy síně jsem šel v roce 1942, bylo to Verdiho Requiem. To mě vzalo. Od té doby jsem chodil na koncerty. Do kostelů na varhany. Ke svatému Jakubovi, tam hrál tenkrát každou středu Wiedermann, jeden z našich největších varhaníků. A taky jsem začal koukat po holkách s tou zvláštní obrazností a představami, o kterých se mi ještě ani nesnilo, ale o kterých už jsem ledacos věděl. Obchodní domy byly tenkrát v Praze tři. Jeden se jmenoval Ara, druhý Aso a třetí Teta. To byly předchůdci našich velkých obchoďáků, ale už byly taky poměrně velké a všechno se tam dostalo. To mě zajímalo, chodit tam a koukat na lidi, co kupují, jak to vybírají, co je tam všechno k dostání. Tam jsem poprvé a

naposledy v životě kradl. Byli jsme tam s jedním kamarádem, ne že bychom něco potřebovali nebo že by se nám něco obzvláště líbilo, ale když máte věci vyložené na krámě, tak vás najednou napadne myšlenka: „No, tadyhle to bych si mohl vzít.“. Tak jsme to zkusili. Na veřejném místě, v tajnosti a skrytu si přivlastnit cizí věc. Tak jsme ji podnikli jakožto experiment ze dvou důvodů. Jednak, že si to vezmeme, a za druhé to svádí. Kde se to v člověku bere? Tenkrát se říkalo mezi klukama: „Jeden chmat a pět minut strachu a pak je to dobrý.“. No a my jsme udělali jeden chmat, ale neměli jsme strach ještě ani pět minut a už nás čapli. Sebrali nás a zavedli do nějaké kanceláře. A teď ta hrůza, strach, že to na mě řeknou. Dozvědí se to ve škole a dozvědí se to rodiče. Měli ale nějakou zkušenost, protože se to nedověděli ani doma, ani ve škole. Řekli si asi, když to nepráskneme, tak ty lidi už víckrát krást nebudou, když to práskneme, tak budou opatrnější.

Vyšlapal jsem pěšky na Svatovítskou věž, samozřejmě všechno bez rodičů. Měl jsem spoustu kamarádů, pak už i kamarádek, ale dost rád jsem býval sám. Jít sám přes železniční most byl větší zážitek, než jít s někým. To byl další rys toho období, objev samoty. Nejenom přirozený pud zvědavosti, ale objev samoty jako hodnoty, která je cenná, vzácná a není to stav nouze, ale stav pozitivní. Což možná souvisí s tím, že jsem se později věnoval sám sobě v psaní, kde člověk prostě potřebuje být sám.

První lásky, ty byly intenzivní. Objev toho, že na tom kluzišti z padesáti holek je pro vás jedna nejdůležitější, a že vás děsně zajímá. A že má v ruce kousek krabice od oplatek a ten kousek je oranžový. A vy bruslíte a bruslíte na šlajfkách, už jsem o tom mluvil, na kanady jsem neměl... Víte, co jsou to šlajfky?

Ne.

Tak, když dovolíte, v této věci uděláme technickou exkurzi. Normální brusle dnes, my jsme tomu říkali kanady, jsou perfektně zpracované, konstruované a vybroušené a jsou přišroubované ke speciální botě, která se šněruje. Na tom se skvěle bruslí. Šlajfky byly pro děti, které neměly na tenhle přepych. To byly brusličky, které jste si obula na botu, ve které jste normálně chodila, samozřejmě musela být šněrovaná, ale to v zimě boty jsou. Měly vpředu a na podpatku čelisti, které se k botě přitahovaly pomocí kličky. Klička k bruslím byl strašně důležitý předmět. Dalším rysem dospívání byla hierarchie věcí a hodnot. Klička k bruslím v zimě patřila mezi nejdůležitější. Kdo ji ztratil, tak běda, to bylo hrozné. A kdo neuměl bruslit, tak nejenom, že bruslil na ostří té brusličky, ale šmajdal trochu po šroubech těch čelistí.

A na těch šlajfkách jezdíte po kluzišti a někoho si vyhlédnete. Možná, že vzdáleně jsme se někde okoukali, ale to víte, Smíchov už je velké město. Chodil jsem ke Kohlíkovi, to jsem říkal, to byl velký obchod s drogérií a vzadu měl v zimě kluziště. A nakonec ten zázrak a překvapení, když jsme byli pořád blíž a blíž, a ona mi dala ten kousek barevné krabice od oplatek. Já měl dojem, že mám v ruce stokorunu. Bruslili za zpěvu chraptících ampliónů vyhrávajících odrhovačky první republiky. Když jsme odcházeli, každý nesl svoje brusličky, ani jsme si neřekli, že se zase sejdeme. Ještě nezažitý atmosférický zážitek s intenzitou citu, který se proměňoval v představy, jakési snění. Korespondovalo to s objevováním literatury a s erotikou. Už se nebruslilo, bylo léto, chodili jsme se koupat na plovárnu na Vltavě. Najednou se seznamujete se třemi novými kamarády, ale na té plovce se vždycky objevila holka, která vám za tu chvíličku přirostla k srdci. Později, když jsem byl starší, tak se začalo objevovat něco, čemu myslím Stendhal říká krystalizace lásky. Je to dlouhé období, velice zajímavé a zvláštní, kdy se vztah k milované bytosti, nebo k bytosti, kterou začínáte milovat, modeluje ve vašich představách, i v tom co se děje ve skutečnosti. To už nebyly body, které se vás božsky dotkly, ale etapy, kterými jsem procházel. Těch lásek bylo několik. Na ně si vzpomínáte po celý život, protože jsou spojené s tím člověkem a jeho podobou, s událostmi. Člověk, událost, atmosféra. Na plovárně to byla vůně téru.

Takhle jsem se jednou zabouchnul do převoznice, která převážela přes Jizeru, o dost starší než já, mě mohlo být tenkrát třináct, čtrnáct. Já jsem z určitého důvodu jezdil denně tam a zpátky přes Jizeru, byl jsem tam někde na prázdninách. Naprosto nezapomenutelná atmosféra. Slyšíte, jak chrastí kladka na řetěze, vesla, skřípot vesel, co dělá voda s veslem. Občas ona něco řekne, pootočí, něco zazpívá. To byly naprosto velkolepé zážitky. Ani jsem nevěděl, jak se jmenuje. A tamtéž, ty samé prázdniny jsem se zabouchnul do Adély. Učila se hrát na piáno a zvala mě domů, abych si ji poslechl. No a já, protože jsem měl sklony k osobní stylizaci a po tatínkovi jsem zdědil trochu patosu, tak jsem tam pózoval. Například jsem ležel na podlaze celou dobu. Cítíte detail a vůni dřeva a ona v červené blůze. Byla docela hezky prsatá, musím říct. Hrála ty první Smetany a Dvořáky, Brahms. U toho piána jsem byl v sedmém nebi. Domluvili jsme se, že půjdeme na celodenní výlet. Bylo to v Českém ráji, šli jsme do Skalního města mezi Železným Brodem a Turnovem. Hluboké rokle, schůdky nahoru, noříte se mezi všelijaké zákruty a pěšiny, které jsou obklopené stromy. Pískovec. Ale to mě nezajímalo, mě zajímala Adéla. Celý den

jsme se procházeli, ale nevzali jsme se ani za ruku. Už jsem dost starý, tak můžu být upřímný. V jedné zvláštní poloroklině, kde byl pískovec, který ale nebyl zarostlý mechem, na rozdíl od ostatních, ale jen zvrásnělý deštěm a měl zrno, které se lesklo, se ona opřela, já stál proti ní a bylo to jasně na polibek. Ne. Proč? Tuhle jsem se v noci probudil, jak vám někdy bezdůvodně hlavou kmitne vzpomínka. Udělal jsi chybu, možná na to čekala. A řekl bych, že skoro ano. Ale pak jsem si řekl, možná jsi neudělal chybu, protože kdybys ji udělal, tak bys na to dnes tak nevzpomínal. To je právě ta platonie a já ji prožíval dost důkladně, dalo by se říct náruživě. Nevím, jestli vám to mám říct, ale za co by se člověk styděl, jedině za svou smrt, kdyby byla nepodařená. Měl jsem kamaráda, jehož rodiče měli mlékárnu a za tou mlékárnou bydleli. Když jsem šel pro mléko a dveře byly otevřené, tak jsem viděl, jak sestra toho mého kamaráda vstává. Párkrát mě docela zaujala, tak jsem se s kamarádem domluvil, že mu dám padesátník. A teď za co. Bydlel jsem na Smíchově, u Kinského zahrady, která na smíchovské straně hraničí vysokou zdí k ulici Holečkově. Aby se člověk dostal ještě nahoře do zahrady, tak je tam takový průchod, kterému jsme říkali myší díra. V průchodu je tma. Řekl jsem mu: „Dám ti padesátník, když zařídíš, abych jí mohl sáhnout mezi nohy.“ Vidíte, už malý člověk, kolik mi mohlo být, ještě v obecné škole, chce objevovat tajemství. Tak jsem přišel o padesátník, to bylo pět žvýkaček, velké peníze a v myší díře se to stalo, velký zážitek. Zajímavé, že v tomto případě nefungovala platonie, Zůstala skrytá v platónském nebi. Byla to spíše dionýská záležitost. Těch lásek bylo tolik, většinou platonických, často prázdninových záležitostí. Na prázdninách v ozdravovně se to samozřejmě už druhý den všechno spárovalo, to bylo v roce 1942, bylo mi třináct. Jmenovala se Míla a už jsme se tam, abych tak řekl, ze všech sil a s chutí líbali. Udělali jsme si v lese skrýš, procházeli jsme se lesem, psali si psaníčka. Prázdninami to skončilo. Zažil jsem tam otřes. Šli jsme lesní cestou sami, pusinkovali jsme se a proti nám šla nějaká paní. Nepamatuji se už, co řekla, ale nás se to strašným způsobem dotklo. Já jsem Míle řekl: „Co nám ta bába tady má co povídat.“ Ona to slyšela, vrátila se a děsně nám vynadala, že není žádná bába. Pro nás pro oba to byl otřesný zážitek. To tajemství, to, co je určeno pouze nám, někdo, a ještě ošklivě, komentuje.

Jak jste začal psát?

Já jsem takový nedotvořený jedinec. Všechno mě zajímá, studoval jsem tři vysoké školy, žádnou jsem nedokončil a měl jsem mnoho zájmů. Malířství, hudba, filosofie,

zčásti náboženství a taky literatura. Básničky jsem začal psát v patnácti, šestnácti letech, jak to tak bývá. V době kolem osmnácti a dvaceti let se člověk musí rozhodnout pro profesionalizaci svého života. Najednou jsem nevěděl, co mám dělat. Přihlásil jsem se na filosofii a hudební vědu, odkud jsem po roce odešel, studoval jsem divadelní dramaturgii, potom dálkově psychologii a vlastně jsem vůbec nevěděl kudy dál životem. Střetly se dvě tam věci. Nutnost a potřeba profesionalizace, to znamená oblast vzdělání a praxe a oblast umění a zvláštního přemýšlení, která tu profesionalizaci nepotřebovala, ta žila sama pro sebe. A v této sféře jsem se pohyboval. To znamená přemýšlení, skici, rozhovory s přáteli, které jsem měl velice zajímavé. Jeden teolog, druhý filosof, pak kunsthistorik. Nebyl jsem schopný rozhodnout se pro nějakou profesní dráhu. Tak jsem zkusil čistou filosofii. Což byl v roce 1948, právě když komunisté převzali moc, absolutní nesmysl. Sám ani marxisticky, ani komunisticky nebo revolučně orientovaný. Takže samý konflikt. Zůstal jsem rok na filosofii a dva roky na dramaturgii. Konflikty nabyly takového rozměru, že jsem všeho nechal a šel jsem do neznáma. Odjel jsem do severních Čech, kde jsem se procházel a ptal se sám sebe, co budu dělat. Do této existenciální krize mladého člověka přišel povolávací rozkaz na vojnu.

Takže jsem přistál na dva roky na vojně. Byl jsem u tankistů a vojna byla velice tvrdá. Během vojenské služby zemřel Stalin a pak Gottwald. Shodou okolností jsem jako velitel tanku řídil tank na Gottwaldově funuse na Letné, uzavíral jsem smuteční průvod.

A osobní prvek v té situaci? Zamiloval jsem se. Jak to tak bývá v těchto dobách, až po uši. Abych použil velmi nekonvenční příměr. Moje milá přítelkyně – ona již zmiňovaná Jiřina – byla v Praze a já na vojně v Milovicích. Což byla příšerná posádka. Jezdila za mnou, já jsem občas utekl na černo, nebo jsem dostal takzvanou propustku. Shodou okolností probíhala v té době berlínská krize a vypadalo to na válku. Tak jsme si s tou mojí milou přítelkyní říkali: „Ten svět vypadá tak špatně, bůhví, jak to všechno bude vypadat, tak se vezmeme.“ Představte si, že mě je třiatdvacet, jí je dvacet. Já jsem na vojně, a ona protože je buržoazního původu, tak ji nevzali na vysokou, a musela jít takzvaně do života. Svatbu máme na Staroměstské radnici, jsem v uniformě a na svatební cestu jedeme na dva dny do Jizerských hor. Já se pak vracím k posádce. Z vojny se vracím v listopadu 1953 a v prosinci se nám narodí dítě. Dva mladí manželé bez existence. Žena pracovala v polygrafickém podniku a já si našel zaměstnání ve Státním pedagogickém vydavatelství jako

pomocný redaktor. S maturitou, ale uměl jsem rusky a tenkrát šlo všechno přes ruštinu. Dostal jsem minimální plat, ráno jsem odcházel do zaměstnání a vracel se až k večeru, pracovalo se i v sobotu. Neměli jsme byt a bydleli v jednom pokoji u rodičů. A teď co? Když jsem byl svobodný, zněla ta otázka v myšlenkově nezávazném polovětru, teď zde najednou byl existenční tlak. Co dál? No nic, chodíte do práce a snažíte se přivydělat si ještě nějaké peníze, protože platy byly malé. Bral jsem korektury, dělal jsem lektorské posudky, překládal nějakou blbost z ruštiny.

Zas ta otázka. Kdo vlastně jsi a co chceš? Nevíte. A to už máte jedno dítě. Přitom jsem pořád psal různé poznámky, o politické situaci, analýzu něčeho a psal jsem si básničky. Pokoušel jsem se psát krátké prózy. Co já vlastně budu dělat? Tak jsem si řekl: „Zkusíš cestu literatury.“ Jenže to je právě ten vtip, víte? Skutečně nadaný člověk se pro literaturu, hudbu nebo pro malířství nerozhoduje. Talent je tak silný, že je dán a osobnost jde za ním. A může se rozhodnout mezi klavírem a houslemi, mezi sochařství a malířstvím, ale vy se nerozhodujete. Pro přátelství se nerozhodujete. Přátelství vzniká. Totéž láska. A stejné je to v oborech uměleckých. Něco jiného je profese věcná, kde se maturant rozhoduje, zda se přihlásí na medicínu nebo na biologii. Kdežto Škvorecký se nerozhodoval, že bude spisovatel. Rozhodl se, že vystuduje anglistiku a najednou zjistil, že je spisovatel, protože napsal Zbabělce. Mimochodem byl jsem s ním na vojně v jedné cimře, v těch Milovicích.

Já jsem si řekl, že to zkusím přes to psaní. V základu mého osobního vztahu k literatuře je určitá chyba. To znamená, je to určitá duchovní nouze, ze které hledáte východisko. Nejde o to, že by se člověk neorientoval ve světě, že by ho nezajímaly věci, že by v sobě měl člověk takzvané prázdno. Spočívá v otázce, co s životem. Říkal jsem si: „Vždyť já vlastně nevím co dělat.“ Zkusil jsem hrát na kytaru, na housle, na piáno, zkusil jsem malovat. Strýc byl malíř a i jiná moje přítelkyně, ještě před Jiřinou a manželstvím, která mě od mých patnácti velice výrazně formovala, byla malířka. Měli jsme krásný šestiletý vztah. Napsala mi asi tisíc dopisů a tři deníky. Chodili jsme na procházky, do muzeí a na výstavy a měli úžasný platonický vztah. Takže jsem měl vztahy, které mě formovaly, ale prostě intenzita, tlak talentu tam nebyl. Říkal jsem si: „Jestli vůbec budeš psát, tak budeš spisovatelem z nouze. Mám z té doby takový verš: Já nejsem básník, já píšu verše z nudy.“ Nebo cyklus básniček, který se jmenuje Nezaměstnanost. Tak jako byl kdysi nezaměstnaný proletář, protože neměl práci, tak já jsem nezaměstnaný na duši. Četl to profesor Černý a řekl k tomu, že je to zajímavé, ať pokračuji.

V roce 1953 se narodil Petr, žena Jiřina se dostala na Umprum k profesoru Muzikovi a asi tak po třech letech mezi námi došlo ke krizi. Měla velice intenzivní vztah ke staršímu kolegovi na škole, byl to asistent profesora Muziky. Zamilovala se. A jak. Byl jsem toho svědkem, protože jsem ho dobře znal a ještě předtím jsme byli kamarádi. Byl to nesmírně zajímavý člověk, ženatý, ale bez dětí. Byla to úžasná láska, krásná, veliká. Ale v konfliktu, ona studentka a jedno dítě, on v manželství. Následovaly intenzivní a velice těžké měsíce, ale dalo by se říct velmi zajímavé.

A vy jste to prožíval jak?

Prožíval jsem to chaoticky a zároveň koncepčně, jak se říká. Rozvod, odejít z domu. Vzal jsem si mošnu, odešel jsem do Jižních Čech s tím, že už se nevrátím. Strašné věci. A teď ty diskuze. Přístup mladých lidí, že se všichni musí sejít a společně to probrat. To byla naprosto šílená záležitost. Dnes bych něco takového vůbec nepřipustil. Nakonec jsme se z toho dostali. Skončilo to tak, že se s ním rozešla a já zůstal v rodině. Zapracovala racionalita. Co by si ona počala jako studentka s dítětem po rozvodu, také moje odpovědnost se přihlásila.

Vyprávím to proto, že je to základ mojí první knížky, která se jmenuje Marie. Pořád jsem pracoval v pedagogickém nakladatelství, práce únavná a nudná. Tam tenkrát začala vycházet knižnice, která se jmenovala Rodičům o výchově dětí. Potřeboval jsem peníze, tak jsem řekl šéfredaktorovi, že bych měl námět, jak se rozvod dotkne dětí v rodině. Zašel jsem k soudu, podíval jsem se, jak rozvody probíhají, vzal jsem si literaturu, statistiky a napsal jsem asi padesátistránkový rukopis. Šéfredaktor na to řekl: „Je to docela hezky napsaný, ale je to vlastně něco mezi beletrií, teorií a didaktikou, to vydat nemůžeme.“ Tak jsem si vzal jen to téma, vyřadil jsem rozvod a začal jsem autenticky a z vlastní zkušenosti popisovat krizi manželství. Jenomže jsem obrátil figury. Vypravěčka Marie, která to vypráví v ich-formě, jsem ve skutečnosti já. Rukopis, který měl asi sto třicet stránek, jsem poslal do tří nakladatelství, do Mladé fronty, Svobody a Československého spisovatele. Ze dvou nakladatelství mi řekl, že děkují, že to nepotřebují. Jednoho krásného dne v podvečer, když jsem nebyl doma, se u nás na zahradě objevil Ivan Klíma, mladý redaktor z Československého spisovatele, který založil edici Život kolem nás. Když zazvonil, Ivan na to vzpomíná, vyšla žena, mladá a krásná, s dítětem v náručí. Představil se a chtěl se mnou mluvit. Nebyl jsem doma, tak nechal vzkázat: „Vyřídte mu, ať někdy přijde do Československého spisovatele, máme zájem o ten jeho

rukopis.“ Pochopitelně jsem tam napochodoval. „Je to zajímavá práce, rádi bychom to vydali, ale zatím je to polotovar, jsou tam velmi krásné pasáže, ale i problematické, musíte s tím něco udělat.“, povídá. Za tři měsíce jsem donesl novou verzi a Ivan dodnes, když se bavíme o literatuře, tak rád říká: „Ten rozdíl mezi první a druhou verzí, to jsem nezažil.“ Marie měla dost velký úspěch. Naráz jsem se stal spisovatelem. Spisovatel Bolek Březovský říkal: „Takovýhle start, to neměl ani Otčenášek.“ Všiml si toho Jungmann, šéfredaktor Literárních novin a ještě před vydáním to v novinách otiskl na pokračování, protože to bylo dost atraktivní čtení na léto. Lidi to četli se zájmem a kniha měla velký úspěch. A byla velice kritizována, protože mladé manželství má budovat socialismus a ne se starat o své citové problémy. Tak jsem vstoupil do literatury.

A teď, co s tím. Najednou už jsem byl někým jiným. Vydal jsem sbírku básní, která se jmenuje Těžká voda. V ní je mimochodem básnička s názvem Životopis, která byla vůbec moje první otištěná báseň. Poslal jsem ji kdysi jen tak zkusmo do časopisu Host do domu a Mikulášek mi odpověděl, že je to krásná básnička a že ji okamžitě tiskne. Když jsem se s ním potom seznámil, tak byl velice srdečný a povídá mi: „Pojď, jdeme se napít, máš talent!“ Což mě moc potěšilo.

A teď co s tím talentem. Po knize básní jsem vydal novelu, která se jmenuje Setkání před odjezdem. Základní myšlenka Marie je: „Nemůže-li se člověk spolehnout na druhého, je dovoleno vše.“ V Setkání se rozvedení manželé setkávají po pětadvaceti letech, stráví spolu noc a zjistí, že začínat znovu nemá smysl, protože by to znamenalo být znovu na začátku. Třetí knížka se jmenuje Hodinky s vodotryskem, sbírka fantaskních a mírně absurdních povídek. Základní myšlenka je tato: „Dříve lidé umírali proto, že objevili pravdu, já musím zemřít proto, že jsem objevil lež.“ Potom sbírka povídek Bezúhonní, která je improvizací na různá témata, ale opakuje se tam motiv hanby. Román Nuda v Čechách je příběh architekta na konci 60. let. Základem je toto: „Nemohu-li být architektem, mohu být aspoň člověkem. To ale neplatí. Nejsi-li architektem, nejsi vlastně člověkem.“ Což má symbolický význam. Pokud člověk nemá jistou životní projekci a žije prostě jen tak, tak to nemá význam. Román Basic love je příběh číšníka a hospodského, který odejde do hor, zřídí si hospodu s mladou číšnicí a žijí krásný život, mají dítě, ale špatně to dopadne. Základní myšlenka: „Kdyby naše láska byla taková, jako na začátku, stačilo by nám pár slov.“ Z divadelních a rozhlasových her bych připomenul hru Lidé uvnitř koně, která je variací na Trojskou válku. Akcent je na čin Odyssea a jeho lest s koněm, která je

v podstatě podvod. A rozhlasová hra, kterou považuji za klíčovou, se jmenuje Vyznání lovce zvuku. Je příběhem starého pána, profesora, který si loví zvuky a mladý redaktor se ho přijde zeptat, co považuje v životě za nejdůležitější. On mu pustí nahrávku a říká: „Tohle je to nejdůležitější!“ Mladý redaktor nechápe, neslyší. A starý pán to pouští znovu a znovu, až je to jasné: ozve se pisklavý zvuk letu komára. Někdo by možná řekl, že jsem typický příklad terapeutické funkce literatury. Což v mém příběhu není, nepotřebuji žádného terapeuta. Můžu sám o sobě, o svých problémech a konfliktech udělat hodinovou přednášku a pro psychologa by to mohlo být docela zajímavé. Ve smyslu analýz a konzultací jsem zdrženlivý sám vůči sobě, není mi toho potřeba. Ale rozumím myšlence terapeutické funkce literatury. Jsou velcí spisovatelé, u kterých to tak v podstatě funguje celý život. Třeba Ludvík Vaculík.

Myslíte si, že v psaní, ve vyprávění, se duše vlastně čistí?

Ano. Čistí a osvobozuje. Jednak se poznává, začíná si rozumět, očišťuje se, a jak vy říkáte, osvobozuje se. Objektivuje svůj problém. Když ho neobjektivujete, tak jste ve vězení své vlastní duše. Kdežto když ho promítnete, podíváte se na něj a ten román si po sobě přečtete a dokonce osloví i jiné, tak vám to vrátí tu velkou hodnotu, že to někomu něco řekne, a má to navíc smysl, nejenom pro vás, ale pro někoho dalšího. Takže takhle je to s tou literaturou. Říkali mi: „Měl bys být pilnější.“. Námětů bych měl tisíce, ale moje povaha je taková, že mě nebavilo pořád psát. Mě se líbilo být celý den v lese a pozorovat ho. Pozorovat květiny, lidi, číst. Zajímá mě výtvarné umění, měl jsem spoustu přátel mezi malíři a sochaři, takže pro mě sedět v ateliéru a žvanit, to je nádherná věc. Moje žena to trochu nesnášela. Byla úžasně nadaná a velmi zaujatá. Ráno vstala a sedla ke štaflím. Nebyla uzavřená, měla také ráda přírodu a muziku, ale měla v sobě vnitřní řád, takže když dostala zakázku na ilustrace, tak přinesla domů rukopis, přečetla ho a druhý den ráno začala skicovat. Kdežto když já jsem dostal možnost napsat filmový scénář, tak jsem přišel domů, dal jsem to na stůl a šel jsem na procházku. Druhý den jsem si to prolistoval a šel jsem na výstavu. Pár scénářů jsem napsal, ale bohužel nebyly realizovány. Některé jsou myslím docela dobré. Byl o ně zájem u dobrých režisérů, ale neprošly takzvanou ideově uměleckou radou. S Drahomírou Vihanovou jsme napsali scénář k filmu, který se jmenuje Pevnost, bylo to její dávné přání, natočit ho ještě za režimu. Podařilo se to po dvaceti letech. Velmi smutný film.

Tak to je můj osobní vztah k literatuře. Nikdy jsem nebyl spisovatel profesionál. Celý život jsem se pohyboval v uměleckém prostředí, mám odtud spoustu přátel a nechápu, kde vzali tu důvěru, že mě zaměstnali jako lektora. Pomohl tomu úspěch první knížky. Ředitel Československého spisovatele, Jan Pilař, se mě tenkrát zeptal, jestli bych tam nechtěl být redaktorem. Já říkal: „Sice jsem byl redaktorem, ale nějaký blbý pedagogický literatury, nemám vzdělání ani zkušenosti, ale mám názor.“ A on říkal: „A o ten mi právě jde. Těch vzdělaných tady máme dost.“ Byl jsem mladý a drzý, a ten názor jsem vždycky říkal každému, což někdy vedlo ke konfliktům. Nejdřív jsem pracoval jako redaktor, potom mě vzali do Literárních novin. Dělal jsem lektora, a pak jsem byl dramaturgem na Barrandově, až do roku 1968. Potom už to vzhledem k mému postoji nebylo možné. I když mi nabídli místo vedoucího skupiny, ale to bych musel něco podepsat.

A protože jsem se v tomto prostředí pohyboval, poznal jsem spoustu zajímavých lidí. Režisérů, dramaturgů, spisovatelů, novinářů. Poznal jsem několik vynikajících spisovatelských profesionálů. O tom, co to znamená být spisovatel profesionál bych mohl udělat hodinovou přednášku. Ivan Klíma. To je chirurgická klinika, tam jde o život a o krev. Fenomenální záležitost. Pavel Kohout. Jeho psaní bych přirovnal k výrobě letadel. Letadla létají, na palubě je čtyři sta lidí. A vedle toho jsem poznal opravdu velké spisovatele a naprosté neprofesionály. Bohumil Hrabal. Anebo jiní, kteří se literatury jen tak dotkli, napsali dvě, tři knížky, a pak dělali něco jiného. Já nejsem spisovatel profesionál. Kdybych měl ještě padesát let času, tak bych třeba něco zajímavého napsal, ale to už asi nebude.

Protože jsem měl vztah k autorům, tak jsem si na literaturu chtěl a musel dělat názor. Jednak na autory, a jednak na funkci jejich díla v určité společenské situaci. Což je například pro mě velká osobní zkušenost během 60. let, když se komunismus začínal drolit. Bylo důležité, že i v něm fungovali ještě v kultuře osobnosti z první republiky. Za první republiky byli vzdělaní komunisté z velké části rozumní lidé. Vždyť také řekli: „S Klementem Gottwaldem? Nepůjdeme s ním ani na stanici tramvaje, natož do světové revoluce.“ Seifert, Nezval, nebo Závada. Po přechodu do komunismu někteří z nich s prominutím, nebo bez prominutí zblbli. Avantgarda za první republiky byla převážně levicová. Ať už komunistická, nebo prostě levicově zaměřená. Staří komunisté v sobě objevili tu původní, věcně a vážně míněnou platformu politiky a promítali ji do kultury. To byl jeden proud. Druhý proud je jasný. Ve vývoji osmašedesátého roku se člověk naučil spoustu věcí. Najednou viděl, jak se stýká

kultura s politikou, mluví se o kulturní politice. Proto Kundera říká: „Kulturní politika? Ano, ale obraťme to. Politika musí být kulturní.“ Kundera je spisovatel profesionál. Je to vidět na jeho románech, já ho oceňuji zvláště jako esejistu, romány jsou pro mě příliš konstruktivní. Je to stavba, krásná architektura, která má světový úspěch. Mám pro to vysvětlení, je to rafináda cukru. Rozumět mu můžou intelektuálové, ale číst ho může i pokladník ze samoobsluhy, a má z toho má velkou radost. Rozumí tomu, ačkoli se tam mluví o filosofii, náboženství, hlubinných vztazích, a cítí se doma i v tomto světě. To je velké umění, dokázat oslovit nejen intelektuální vrstvu, ale že každý jeho román může číst i takzvaný obyčejný člověk.

Ostatně jak je to s těmi mými náměty, tématy, myšlenkami? Já je беру spíše jako příběh, než osobní úkol nebo profesionální závazek. Už jsme o tom mluvili. Celá moje literatura byla vlastně shoda okolností. Kdybych se byl vedle toho věnoval něčemu pořádnému, tak bych možná napsal nějakou pořádnou knížku. Pro mě je literatura příběhem myšlenek, setkávání, situací, zajímavých pozorování. Jsem trochu jako ten Gleb Glebovič Zub, o kterém vám ještě povím. Příběh si vymyslím, ale často vám ho nenapíšu. Spíše napíšu krátkou povídku, u které mě překvapí pointa, protože je často jiná, než jsem si ji vymyslel na začátku.

Náměty? Mohl bych je prodávat, ale ta realizace... Jde mi to pomalu. Počítač mám, ale píšu tužkou, kterou si ořezávám. A když už, tak to napíšu na klasickém psacím stroji, nějak mi ten počítač klade odpor. Ale musím to zvládnout, abych si to také po sobě mohl přečíst.

Jak pokračoval váš spisovatelský příběh?

Příběh mé literatury? Myslíte, co jsem vlastně napsal od té změny, od revoluce? Spoustu věcí. V šuplíku mám několik rukopisů, které bych rád dokončil, než umřu. Snad se mi to podaří. Eseje. Pro sebe tomu říkám „diletantská esejistika“. Totiž: „Ničemu nerozumím, ale na všechno musím, nebo chci mít názor.“ Nejsem ani astronom, ani astrolog nebo fyzik, ale dívám se do nebe a mám všelijaké nápady, přemýšlím. Je to taková ta dětská přemýšlivost s věčnou otázkou: „Proč?“ Teď dělám na rozsáhlejší prozaické záležitosti. Jmenuje se to Příběh alkoholika a je to o botanikovi, který má radši kytky, nežli lidi. Kladu mu základní otázku: „Proč chlastáš?“ Za celý ten příběh na ni nedokáže odpovědět. Psycholog se vás ptá na motiv: „Objevíme motiv, zlikvidujeme ho a ty přestaneš chlastat.“ Nic takového můj alkoholik. Neví proč, ale ví jak. A já se dívám do toho nebe, mám spoustu otázek a

vím, že věda mi na všechny neodpoví. Zkouším si na ně odpovědět sám. Ne nějakou definicí, ale spíše podmíněně, pracovní hypotézou. Je vesmír konečný nebo je nekonečný? O tom se dá napsat esej, nad kterou si bude odborník zoufat, ale mě to baví.

Pak tam mám takové tlusté desky, které mám nadepsané jako Mini. Mohly by se také jmenovat Příběh ořezané tužky. Probudím se a mám vcelku viděné téma, a tak ho napíšu třemi větami. Jsou to velké příběhy vyjádřené malými prostředky. Jedete v tramvaji, pozorujete dva lidi, kteří se na sebe dívají. Ačkoli víte intuitivně, že se neznají, tak spolu vystoupí na stejné zastávce, odcházejí spolu a živě diskutují. Román. A já vím o čem. Tak to napíšu na tři řádky.

Aforismy. Napadají mě myšlenky, které vyjádřím jednou větou. Máte kliku, když to vyjádříte originálním způsobem. A originalita se najednou vyloupne sama. Člověk ji nesmí hledat. Také bych je měl dát dohromady.

Pak mám v deskách takovou zvláštní věc, a to jsou elegie. Mám je rád odedávna. Četl jsem je už jako kluk, zvláště Rilka, Ortana, a potom jsem se o to začal zajímat, až jsem je začal psát. Napíšu jednu za dlouhou dobu, tím zvláštním elegickým způsobem, mírně staromódním jazykem. Jsou to rozsáhlá souvětí s takovým figlem, formálně grafickým. Interpunkci zásadně používám, kromě jediné výjimky.

Pak tam mám Černé kytky, to jsou veršovaná pozorování bez interpunkce, zčásti primitivně rytmizovaná a rýmovaná. Je to pozorování lidí na trati Praha – Beroun a zpět, protože tam docela často jezdívám, tak si všímám lidí a narouboval jsem to na pozorování kytek. A spojuji si květiny s příběhem, osudem a dojmem z lidí. Pánů inženýrů, nešťastných holek, živiálních strejců, udřených dělníků, penzistů, alkoholiků nebo bezdomovců, lidí stojících na nástupišti.

Je toho hodně, ale potřeboval bych pomocný sbor. Ideální by byla schopná písárka.

Básničky píšu od dětství, ale nepravidelně, tak bych to také měl dát dohromady.

Celé je to vlastně torzo? Můžeme to celé nazvat příběh torza. A proč ne?

Jaké byly vaše osobní osudy po roce 1968?

Na začátku 70. let, po tom, co jsem odešel z Barrandova, protože jsem odmítl podepsat souhlas se vstupem sovětských vojsk, o tom už jsme mluvili, jsem začal pracovat jako vrátný v hotelu. Náš pan vedoucí je jmenoval Koudelka, a vždycky mi odevzdával denní tržbu, kterou jsem musel přepočítat, což mi dělalo velké potíže, protože nejsem na matematiku a finance, ale nakonec jsem se to naučil.

Pak jsem to dával do trezoru, aby si to pan ředitel hotelu ráno vzal. Pan Koudelka mi říkal: „Pane Kliment, děláme to, pokud možno, poctivě.“ Takže jsem to dělal pokud možno poctivě. Plat tam byl příšerně malý, základní mzda byla asi 550 korun a 400 byly měsíční prémie. Měl jsem dvě děti, ženu a začínalo to být kritické, takže jsem si vzal ještě vedlejší zaměstnání a jezdil jsem se sanitkou. A v hotelu jsem to dělal „pokud možno poctivě“, což mě naučili kolegové, kteří v tom byli zběhlí. Přiznávám to bez pocitu hříchu, že jsem příjmy musel zorganizovat tak, aby byli trošku vyšší. Jednak mi občas dali něco ze spropitných, říká se tomu tuzér, ani slušné české slovo pro to nebylo vynalezeno. Když jsem ráno vybíral peníze za pokoj, ještě to nebylo tak drahé, stál 64 korun, a tak mi dali 70. Šest korun, to bylo tenkrát hodně, tři litry mléka. Kromě toho mě moji kolegové a pan Koudelka poučili, že to musím dělat „pokud možno poctivě“, ale že to dělat musím, jinak že to praskne taky na ně. Jeli v tom všichni, od kuchařů přes vrchní až po pana ředitele.

Třeba když přijela skupina turistů ze zahraničí a chtěli zavolat domů, že dobře dojeli a jaké to tady je, v té šílené východní Praze, tak jsem jim objednal telefon a oni to museli zaplatit. „Objednávám to a to a dejte mi to s puntíkem,“ říkal jsem. Centrála mi pak řekla, že to bylo tolik a tolik minut a stojí to 60 korun 20 haléřů. Většinou to byli Němci a bavili jsme se německy, tak jsem jim řekl 80 korun 40 haléřů a oni mi dali 90. Čili já jsem si na tom telefonu vydělal 20 korun a když jsem to udělal dvakrát za den, tak jsem si taky něco vydělal. Pak jsme prodávali pohlednice, která stála korunu padesát, my ji dávali za tři, ale účtovali jsme korunu padesát. Hosté si mohli koupit za 10 korun snídani, ale někdo si ty snídaně nekupoval. My jsme mu je ale účtovali, to znamená, že když host platil pokoj za tři noci, tak platil i tři snídaně. Ty ale platil v hotelové restauraci. A nám zůstala v kapse poukázka na snídani za deset korun. Koncem měsíce jsme poukázky na snídaně spočítali a dali je panu vrchnímu, který nám za ně dával osm korun. A když jsem měl dvacet snídaní, tak jsem měl měsíčně 160 korun. Za 950 hrubého jste nemohla uživit rodinu, takže my jsme to museli takzvaně zorganizovat. Byl jsem vychován v morálce Masarykově, nebát se a nekrást. Nebál jsem se, ale kradl jsem. Tenkrát bylo příšerné heslo: „Kdo nekrade, okrádá svoji rodinu.“ Něco na tom ale bylo, protože za 950 to nešlo, tak to zaplatil turista za ty snídaně. A dělali jsme to všichni, od uklízečky po pana ředitele.

Když jsem měl denní službu, tak to bylo trochu lepší. Třeba přišla hláška z jiného hotelu: „Pozor, jde státní!“ Zavolal jsem panu řediteli a pan ředitel se na to připravil.

Taky jsme kšeftovali s valutama. Němci věděli, že dostanou oficiální kurz, ve kterém byla marka 2 koruny, a v neoficiálním kurzu za 10 korun. Takže oni si směnili povinnou částku, a u nás si měnili načerno. A my to museli dělat způsobem, aby nás nikdo nechytil. Teď jsme to museli směnit, tak jsme to směnili v tuzexu. Místy to bylo takzvaně na pováženou. Naštěstí nedošlo k žádným, abych to řekl vědecky, průserům.

V hotelu jsem pracoval v letech 1971–72. Byla to taková lichá doba, skončilo Pražské jaro, jehož základem byla tzv. lednová politika. Někteří intelektuálové a lidi, kteří se angažovali, chtěli v té lednové politice pokračovat. Říkali tomu polednová politika. A o ledascos se pokoušeli. Pořádali se přednášky, lidi se setkávali, vycházeli ještě nějaké zajímavé věci, které by později byly označeny jako buřičské. Ve společnosti to přeci jen chvíli trvá, takže to ještě doznívalo, až si to sedlo. Ještě v roce 1969 jsem měl možnost vyjet na měsíc do Německa a potom brzy na podzim do Švýcarska. Švýcarští přátelé tam pozvali spisovatele z Německa, Rakouska a Československa. Mělo to dvojí význam. Jednak se trochu podívat na situaci zvenku, jak to vypadá, a za druhé umožnit emigraci těm československým občanům, kteří emigrovat chtěli. Setkal jsem se tam také s kamarády, kteří už žili venku, jak se říkalo. Byla to zajímavá setkání, protože měli duchovní zkušenost s emigrací, tak jsem s nimi debatoval, jestli emigrovat, nebo zůstat. Byl to ostrov svobody v roce, který, a to mi bylo jasné, nemohl skončit jinak, nežli hůře.

Což se také stalo. Demonstrovalo se na Václavském náměstí a už zasahovala naše vlastní armáda a policie. Na podzim roku 1969 se šedivé, nepřehledné, mizerné kontury začínají rýsovat. Dubček podepsal tzv. „pendrekový zákon“ a odjel dělat velvyslance do Turecka. Z té doby se traduje vtip: Vzkazuje Dubček z Turecka: „Len orientálnú trpezlivosť, súdruhovia.“ A ta trpělivost trvala dvacet let. Bylo mi v roce 1968 kolem čtyřiceti, byl jsem v dobré kondici a ten rok byl pro mě velmi zajímavý. S přáteli jsme byli připraveni s kulturou i politikou něco dělat, angažovat se. Já tedy ne v politice, ale na veřejnosti jsem občas vystoupil, v rozhlase, televizi. A teď konec. Nikdo netušil, že to bude trvat dvacet let. Zkušenost předcházejícího dvacetiletí, od února 1948, byla taková, že se střídaly roky uvolňování a přitahování. Přímou souviselo se situací v Kremlu. Do smrti Stalina v roce 1953 to bylo strašné, tvrdý stalinismus, procesy, vypadalo to na válku. Byl jsem v té době na vojně, už jsme o tom mluvili, generál Čepička se rozhodl vytvořit vojenský stát ve státě. Stalin zemřel a poměry se uvolnily. Pak se zas přitáhly, ale po dvou Chruščovových projevech zas

silně povolily. Takže takhle se to střídalo. Chruščov nakonec udělal několik velkých chyb, svrhli ho a přišel Brežněv, který tam zůstal dlouhých dvacet let. To bylo tenkrát nepředstavitelné a nepředstavitelné. Dvacet let nula. Nic. Byla tam období, kdy uběhly dva roky, ale člověk nevěděl: „Dělal jsem vůbec něco?“ Kdo neemigroval ven, tak se stáhl do osobní, vnitřní emigrace a někde se zabarikádoval.

Jak konkrétně vypadala tato vnitřní emigrace u vás? Jak jste ji prožíval?

Člověk se veřejně pro nic neangažoval, musel být v zaměstnání někde pod pokličkou. Když jste měla něco lepšího, hned si vás volali estébáci. Nás, takzvané disidenty, oslovovali pane a říkali mi: „Pane, to je dobře, že chcete sloužit socialismu, to je správné. Ale s tou minulostí se musí něco udělat. Že byste se vyjádřil ke vstupu vojsk a k vašemu angažmá v roce 1968, že bychom to zformulovali a zveřejnili. Šel byste tak příkladem mnohým pomýleným.“ To nepřicházelo v úvahu.“ Tak mě vyhodili.

Vnitřní emigrace spočívala v tom, že si člověk našel svůj prostor. Svým způsobem to mělo půvab. Mám rád přírodu a moje žena také, a protože malovala, tak nemusela chodit do práce. Já psal, seděli jsme doma, a když nás to napadlo, tak jsme šli nebo jeli ven. Podrobně jsme za těch dvacet roků poznali, skoro probádali českou krajinu. Časem se vytvořila disidentská centra, výrazná střediska svobodného myšlení. Existovala taky tzv. šedá zóna, nemám ten pojem rád, protože přeci nic není jenom šedé a většina musela nějak existovat, chtěla existovat slušně, myslím hmotně i morálně. A od těch center disidentských často neměla určité hranice. V tomhle prostředí vznikali knížky, něco se natočilo, prostě zajímavé věci. Skupiny a skupinky se propojovaly, lidi se sdíleli a vznikala silná přátelství, i lásky. Lidé „mimo„ žili hodně soustředění na sebe, říkalo se, že je to vlastně ghetto. Pohybovali jsme se v nepřátelském území. Solidarita byla opravdová. Někteří kamarádi byli v kriminále, to bylo zlé.

Po roce 1989, když to prasklo, se lidé z těchto kroužků a skupin rozešli do různých kulturních, vědeckých oblastí a do politiky, někdo hodně cestoval a z těch intenzivních přátelství zůstalo jen to, že o sobě víme a sledujeme určité osudy a myšlenky z různých tribun. Není čas a také jsme zestárlí a přátelství stárne také. Když se ohlédnete po padesáti letech a máte jednoho věrného kamaráda, tak je to zázrak.

Řekl bych, že v disidentských kruzích, vznikala přátelství proto, že nás poutal společný vzdor, ale hlavně blízkostí filosoficko-estetickou. Třeba přátelství, které bylo, je a drží s Ivanem Klímou. Spojoval nás zájem o literaturu, kumšt, politiku a chodili jsme spolu na houby. Už jsme dlouho na houbách nebyli. To mi připomíná, že na těch konspirativních schůzkách, jak by řekl soudruh StB, jsme hodně vařili, a to nás bavilo. Pak jsme to snědli a u toho jsme diskutovali a vymýšleli lotroviny. Je zajímavé, že ta přátelství vznikla i na opačných pólech. Pavel Kohout byl vždycky straník, já vždy nestraník, ale stali se z nás na celý život výborní kamarádi. Nebo Karel Kosík, který studoval v Moskvě, a zůstal levicovým intelektuálem, říkal, že řešení je v akci a spolupráci. Kdežto já jsem byl anarchista a individualista. Ale byli jsme výborní přátelé, už je po smrti.

Část lidí emigrovala. Uvažoval jsem o tom dvakrát, jednak v roce 1948, když komunisté převzali moc, a pak v roce 1968. Důvody jsou těžko definovatelné, spíše dojmy nebo obrazy. Racionálně jsem si nedovedl představit, že bych myslel česky v cizojazyčném prostředí. V roce 1948 jsem měl po maturitě, bylo by to schůdnější, v zahraničí jsem mohl vystudovat, najít si děvče a oženit se. Ale mě pořád něco strašilo v hlavě a to vám musí strašit v mateřském jazyce. Také otec mi jednou řekl: „Neopakuj osud emigranta.“ A potom české prostředí, těžko popsatelná atmosféra... V Čechách se skutečně cítím doma. Když přijedu do Českého Krumlova, tak jsem doma.

To souvisí s vnitřní emigrací. Se ženou jsme si našli místo na hoře Kleti a usadili jsme se tam. Koupili jsme starou ruinu, kterou jsme dávali dvacet let dohromady a byli jsme tam krásně šťastní i krásně nešťastní. Bylo to pozoruhodných dvacet let v přírodě, je to samota uprostřed lesů. Pět kilometrů k silnici, sedm na poštu a sousedé jsou půl hodiny cesty, kromě dvou tří chalup, kde byl občas někdo na neděli. Třeba čtrnáct dní tam nepřišel člověk, kromě lesní zvěře žádní návštěvníci. Žena malovala, já jsem psal a občas něco poslal ven.

Bylo to krásných dvacet let a jako všechno, co je krásné, zajímavé a opravdové, měly také svůj rub. Já mám velice rád samotu, ale nejsem samotář, to je veliký rozdíl. Musel jsem se vyrovnávat s různými věcmi, i v osobním vztahu. Pokud žijete půl roku více méně o samotě se ženou, se kterou už jste dvacet let, děti už jsou velké, tak to přináší pořád něco nového. Zvláštního, zajímavého, krásného, ale i problematičtějšího. Poznáte, že hluboký vztah může být ještě hlubší. Dramatický vztah může být ještě dramatičtější.

Vy jste se potom ještě někdy zamiloval? Říkal jste, že v disidentských kruzích vznikala spousta lásek?

Já byl zamilovaný pořád, prosím vás. Jenomže já jsem platonik. Takzvaně jsem do toho nešlápnul. Nedávno jsem potkal dnes už paní, zakoukali jsme se do sebe kolem osmašedesátého, párkrát jsme se tenkrát sešli a bylo to prima. Když jsme došli k určitým otázkám, tak jsem jí řekl: „Zapečte to do koláče.“ Jezdila totiž péct koláče někam za Prahu, byla moc šikovná. Tak jsme to zapekli do koláče. Je to vzpomínka na vztahy, které nešly přes postel a přesto mají velkou cenu. Pár jich vydrželo do dneška.

Musel jste být pro ně velice přitažlivý, když jste je odmítal.

Ale také byly otrávené. Není nic horšího, než odmítat sympatickou ženu. Zpětně si říkám, jestli jsem se nevyhnul něčemu, čemu jsem se vyhýbat neměl. Není to vůbec otázka nějaké chyby, nebo zisku. Experimentálně se to ověřovat nedá.

Vaše žena nežárčila?

Moje žena byla žárlivá, ale velice zajímavým způsobem, v tomto smyslu ne. Bylo v tom ještě něco ostřejšího, než je žárlivost. Měla velké sebevědomí a určité postoje druhého člověka pro ni prostě nepřicházeli vůbec v úvahu.

Publikoval jste v té době něco na Západě?

Psal jsem po nocích a snažil se publikovat přes kontakty v Německu a Rakousku. Nakonec se to s pomocí přátel podařilo a začali mi vycházet nějaké knížky na Západě. Za ně jsem dostával honoráře, které ovšem nesměly jít přes Dillii, oficiální agenturu, protože tam mi za marku dali podle oficiálního kurzu 2 koruny. Ještě jsem musel odvést 30 procent agentuře a nějaká další procenta si vymysleli, takže jsem z té marky dostal 60 haléřů. Což nebylo myslitelné. Takže jsme to dělali tak, že nám ty peníze vždycky někdo přivezl v kapse. Policajti si toho všímali, probíhaly výslechy. V té době jsme se scházeli s kamarády, navzájem jsme se podporovali, vyprávěli si, co se kde děje, kdo byl na výslechu, na co se ptali a hlavně jaké jsou kanály na Západ. Protože jsme si museli vybudovat spojení na Západ, jednak ke kamarádům, pak k nakladatelům a k lidem, kteří s námi, co tu zůstali, byli solidární a snažili se nás podporovat, ať už myšlenkově, duchovně a i finančně, především tak, že se pro nás

snažili najít publikační možnosti. Udržovat kontakty se západním kulturním a částečně i politickým prostředím nebylo jednoduché. Do určité míry se nám to dařilo pomocí styku s místními pražskými diplomaty. Vytvořil se řetěz, že nás vždy jeden diplomat předal dalšímu a tím jsme mohli udržovat kontakty a oni zas měli zájem zejména o takzvanou samizdatovou žurnalistiku a literaturu. Myslím, že už v roce 1972 začínají vycházet první samizdatové knížky. Sešli se Klíma, Vaculík a já u toho byl taky, a říkali: „Něco se s tím musí dělat, protože jinak na nás naši čtenáři zapomenou.“ A začali jsme opisovat rukopisy nových věcí, které jsme psali. Původní samizdatové knížky byli prostě opisované jen na papíře a dané do destiček. Domluvili jsme se na tom, že to budeme distribuovat. Kopíí bylo deset, ta desátá už byla špatně čitelná. A ti, kteří o to budou mít zájem, tak zaplatí opis. Když si toho všimli policajti, tak jsme šli k výslechům. A Vaculík, když jednou přišel domů z výslechu kvůli rukopisům, tak přišel na nápad Petlice. Že jsme tady vlastně pod zámkem. Bude se to jmenovat Edice Petlice. Na rub dolního listu psal: „Výslovný zákaz dalšího opisování rukopisů“. Tím jsme se kryli. A oni se ptali: „Kdo to opisuje? Vy to rozšiřujete, je to protistátní edice.“ Ale my jsme říkali: „To my nevíme. My jsme normální lidi, žijeme ve svobodné společnosti, tak si, vážení pánové, píšeme do šuplíku. A že jsem to náhodou někomu půjčil, už ani nevím komu, nebo jsem to někde nechal ležet a on si to opsal. My si to také píšeme pro sebe, abychom si to navzájem půjčili, což přece nemůže být zakázané. Tady na tom rukopisu máme napsáno Výslovný zákaz dalšího opisování rukopisů. Čili my to zakazujeme!“ A dokonce jsme to poslali i do zahraničních periodik, kde jsme občas publikovali, a tam jsme oficiálně napsali: „Žádáme Vás, aby jste bez našeho souhlasu neotiskovali žádný náš text.“ A oni to tam publikovali, ale my jsme měli alibi. Kvůli tomu nás vyslychali a říkali: „Oni nedodržují Váš pokyn.“ A my říkali: „Za to my nemůžeme.“ „A jak se to tam dostalo?“ ptali se. „To já nevím, jak se to tam dostalo,“ odpovídal jsem. Takže byli našťvaní, že na to nemohli kápnout, nicméně sledovali to. Myslím, že na ministerstvu vnitra také vznikla knihovna samizdatové literatury.

Samizdatová literatura měla úžasný půvab v tom, že se o ni lidi velice zajímali a zvolna se vyvinula v rozsáhlou ediční činnost. Potom už to dokonce byli nejenom brožované knížky, ale krásně vázané, některé i ilustrované, a některé vyšly ne v deseti, ale dvaceti, padesáti a dokonce i ve sto výtiscích. V samizdatu vycházely i reedice a rozrostlo se to do několika samostatných edic. Nejslavnější byla edice Petlice kolem Ludvíka Vaculíka. Já sám tam měl pět rukopisů. Některé věci tam vyšli

jako prvotiny, o které se samozřejmě zajímali v zahraničí, takže jedna kopie šla okamžitě takzvanou holubí poštou do ciziny, do exilových nakladatelství. Škvorecký založil v Torontu slavné nakladatelství 68 Publishers, dále byla nakladatelství v Mnichově, Zürichu, Římě.

Takže kdybyste dnes šla do knihovny Libri Prohibiti, kterou Gruntorád po revoluci rozšířil do instituce občanské společnosti, máte tam skoro celý samizdat. Což je úžasné, jak se to vyvinulo v to, čemu jsme potom my i svobodná oficiální kritika na Západě říkali paralelní kultura. Kultura, která se rozšířila nejen na literaturu. Byla bytová divadla, kdy se nastudovalo divadlo a hrálo se pro pětadvacet lidí třeba třikrát, občas jim na to skočili policajti, někoho sebrali a odvezli na výslech. Konali se výstavy na půdách starých baráků, v ateliérech, nebo na chodbách některých vědeckých ústavů. Například akademik Wichterle byl velice osvícený člověk, kterého bolševici nemohli zničit, protože měl mezinárodně uznávané patenty a i pro republiku to bylo z vědeckého hlediska velmi významné. Byl to takový vědec, že ho prostě nemohli vyhodit. Ale podporoval disidenty a na chodbě svého mikrobiologického ústavu pořádal výstavy a oni je nemohli zavřít, protože to bylo pod patronátem pana akademika. Paralelní kultura se rozrostla do všech oblastí a nakonec se vydávaly i noviny. Lidové noviny začali vycházet rok před revolucí jakožto periodikum samizdatové, rozmnožované. Časopis Info, časopis s informacemi o nespravedlivě stíhaných, informace o Chartě atd. Bylo toho opravdu hodně. A bylo to krásné, jak se spousta lidí pro to statečně angažovala a fízlové na to byli krátkí. Alternativní kultura se netýkala jen kultury a literatury, ale také politiky. Probíhali rozhovory a semináře o politice, zaplétali se do toho sociologové. Takže když to potom prasklo, tak zahraniční přátelé říkali: „Jak je to možné, že jste hned obsadili vládu a nakladatelství a okamžitě začali vycházet svobodné noviny?“ Jak to bylo možné? No, protože těch dvacet let jsme se na převrat připravovali. Samozřejmě jsme věděli, že to jednou skončí, to bylo všem jasné, že je to provizorní záležitost, protože především to nefungovalo hospodářsky. Ale nevěděli jsme kdy. Dokonce soudružky uspořádali na Můstku demonstraci, protože neměli vložky. Soudruzi na politbyru museli vymyslet, jakým způsobem dostanou pracující soudružky vložky a kalhotky. Tak je dovezli z Německa. Z Ruska je samozřejmě nedovezli. Takže hospodářsky to byl bankrot. Komunismus se začal obrušovat, formovala se hnutí až skoro revoluční, například polská Solidarity.

Další příklad oné paralelní kultury. Pár spisovatelů, ke kterým jsem patřil, zavedlo pravidelné vydávání fejetonů. Byla to skupina asi pětadvaceti spisovatelů. Každý měsíc jeden z nás napsal fejeton a rozšířil ho. Z toho pak vznikl časopis Obsah. Vzadu jsme napsali obsah, a když nás vyslýchali s tím, že je to časopis, tak jsme říkali: „Ne, ne, tam je napsáno Obsah, protože to je obsah toho, co dáváme dohromady.“ „A kdo to dává dohromady?“ ptali se. „To my nemůžeme vědět, to se vždycky tak sejde někde po kavárně a vždycky tam někdo napíše obsah, aby se vědělo, co tam je,“ odpovídali jsme. Obsah byl jeden z těch prvních samizdatových časopisů, a když to prasklo, tak se najednou vyrojila spousta nových časopisů, lidé se vraceli ke starým pojmům. To dvacetileté období „ticha“ bylo velmi obtížné existenčně, ale bylo nesmírně zajímavé třemi věcmi. Underground byla nesmírně zajímavá a navzájem solidární společnost. Bylo tam spousta legrace, ale i spousta problémů, protože kolem byly manželky i hezký holky opisovačky, takže tam bylo také dost osobních dramát. Byla to společnost nesmírně zajímavá, vtipná, veselá a solidární.

Za druhé to byla společnost, které si cenili na Západě. Udržovali se živé kontakty mezi zdejší, řekněme alternativní společností, a Západem, jednak emigrací českou a pak kulturními osobnostmi a středisky tamějšími. Moc krásné bylo, když velké osobnosti na veřejných shromážděních podporovali českou samostatnou kulturu. Heinrich Böll, Günther Grass, Siegfried Lenz, nebo francouzští a američtí spisovatelé, například Arthur Miller se s námi několikrát setkal v hospodě a policajti z toho byli celí zděšení. Pak nás volali k výslechu a ptali se: „Kdo tam všechno byl, a o čem jsme mluvili?“ Trochu to věděli, protože tam v té hospodě měli svého fízla. Miller přijel se svou ženou, slavnou fotografkou, která fotila tady a pak v Rusku. A začali se tvořit kontakty i s ruskými disidenty, což bylo nejnebezpečnější.

Za třetí byl význam věci v přípravě. Aby, až to praskne, byli k dispozici kvalifikovaní lidé pro určitá místa. Dienstbier se stal ministrem zahraničí, Uhde ministrem kultury, Jirka Grůša se stal velvyslancem v Bonnu a potom ve Vídni a Havel se stal prezidentem. A my to věděli a říkali jsme: „Václave, ty budeš prezidentem.“ A můj syn, kterému koncem 80. let, když to začínalo, bylo osmnáct a byl to takový mladý intelektuál, říkal: „Je to naprosto jasné. Havel bude prezidentem.“ Takže to je třetí význam této kultury.

Co všichni všechno vydali, to je k nalezení v dokumentech a jsou kolem toho i různé veselé historiky. Vypráví o tom den po dni Vaculíkův román Český snář. Bohužel

někdo skončil v kriminále. Václav Havel tam byl třikrát. Jednou na čtyři a půl roku až hrozilo nebezpečí, že jim tam umře a toho se báli, protože Havel už byl na Západě známá literární a politická osobnost. Dienstbier seděl. Kantůrková seděla rok a napsala o tom velice krásný autentický román Přítelkyně z domu smutku. Takže to byly tyto příběhy.

Bylo to zvláštní období z hlediska politického a společenského. V režimu nesvoboda, ale vnitřně krásné a zajímavé a mám dojem, že mnozí z nás na to vzpomínají jako na dobu krásnou. Mě samotnému se podařilo vydat na Západě pár věcí, něco se zfilmovalo a hrály se rozhlasové hry, takže jsem do určité míry mohl z honorářů existovat, a žena se snažila prodat nějaké obrazy, kresby a ilustrace. Ale také to nebylo jednoduché, protože byla mojí ženou, a když měla výstavu v zahraničí, tak na ni nemohla vyjet. Jakžtakž jsme to dali dohromady. Ale trvalo to moc dlouho, poslední čtyři roky už jsem si také musel najít zaměstnání a musel jsem myslet na peníze, abych měl nějaké potvrzení, že jsem byl někde zaměstnaný. Taky jsem byl vyslýchán pro příživnictví. To jsem říkal: „Vy mě tady vyslýcháte pro příživnictví a přitom tady nemám příležitost pracovat.“ Dokonce když jsem chtěl přihlásit daně ze zahraničních honorářů, tak mi řekli: „Daně od Vás přijímat nebudeme.“

Nakonec jsem takhle kráčet po Dejvické třídě a proti mě jde kamarád Luboš Dobrovský, další z připravených, který se po revoluci stal mimo jiné kancléřem Václava Havla a ministrem národní obrany, tak proti mě jde Luboš, v ruce má kýbl a hadr a povídá: „Jdu umývat okna do drogerie.“. A já povídám: „Luboši, nevíš o nějakém zaměstnání, něco bych potřeboval, už to na volný noze nejde dál.“ Tak on říká: „Napiš si telefonní číslo, ozve se ti Jaroslav Jírů, je to můj kamarád a dělá v korekturně na Melantrichu a taky Vašek ví o věcech.“ Tak jsem ještě mluvil s Havlem a on mi povídá: „No jo no, máme úžasný přehled, věděl bych o jedné elitní kotelně, tam by se ti dobře topilo.“ Já se nakonec rozhodl pro korekturnu a byli to čtyři a půl roku zajímavé zkušenosti. Byla to příšerná otrava, ale seznámil jsem se s nesmírně zajímavými lidmi. Už před tím jsem chodil dělat korektury překladů a programů pro Národní divadlo a tam si vymyslel rozhlasovou hru, kterou jsem nazval U nás v korekturně.

Hra U nás v korekturně má zvláštní příběh. Vy jste se ptala na můj spisovatelský příběh, a to jste se zeptala hezky, protože je to opravdu příběh. A jak to bylo s touhle hrou? Já mám rozhlasové hry velice rád, protože si v nich můžete dovolit úplně

všechno, a zvláště dnes, když máte databanku, ve které máte ruchy, šumy, hlasy ptactva. Na divadle už musíte respektovat určité záležitosti, formální a estetické.

Tu hru jsem si vymyslel, když jsem kdysi chodil korigovat do jedné tiskárny. Řekl jsem si: „Tak kdo by asi tak v té korekturně sloužil, abych tak řekl, pod Pilátem Pontským?“ Především starý pan redaktor. Má toho za sebou hodně a korigovat umí levou rukou. A bude to zřejmě katolický intelektuál, kterého odevšad vyhodili. Druhá figura. Mladší intelektuál, orientovaný na nějakou evropskou zemi, dost vzdělaný, možná historik. Třetí by mohl být politický vězeň, který dost dlouho seděl, a kterého by vzhledem ke kádrovému posudku jinde nezaměstnali. Tak koriguje.

Co je to vlastně korigovat, ptal jsem se jednoho starého redaktora. Odpověděl mi: „Potřebuješ ostře nabroušenou tužku a musíš umět najít písmeno ‚a‘ ve slově nebezpečství.“

Ještě tam bude čtvrtý muž, a sice maturant, který bude duchovně, napůl mysticky založený a bude to nejspíš Rus, který by rád studoval filosofii nebo náboženství, ale nemůže kvůli svému kádrovému profilu. Později se ukázalo, že se jmenuje Gleb Glebovič Zub, což je staré ruské jméno a mimochodem se tak jmenoval i velitel ochranky v Kremlu, který s tím ale nemá nic společného. A říkal jsem si: „Ještě by tu měly být dvě ženy.“ Jedna hysterička, které si bude pořád na všechno stěžovat a vykřikovat, že život je nesnesitelný a všichni ji trápí. Druhá bude melancholická alkoholička, která bude občas plakat do korektur, popřípadě přijde opilá, protože se cestou zastaví ve výčepu. Pak tam bude ještě jeden člověk, který bude mít nejenom korektorské povinnosti, ale také povinnosti zpravodajské. To by mohla být žena, která je nespokojená ve svém zaměstnání i v manželství, takže přijala nabídku, že si bude vedle korektorství všímat, co si tam my všichni povídáme. A ještě tam bude někdo! Ano, doktorka filosofie, redaktorka, kterou také vyhodili, protože nepodepsala souhlas se vstupem vojsk a jiné souhlasy.

Jak jsem se do korektorny Melantrichu dostal, už jsem vyprávěl. Tak jsem tam šel poprvé, to víte, ráno za pět minut šest stát u píchaček, to bylo jak ve fabrice. Vystoupím z výtahu a u kabinky na mě čeká paní doktorka Formánková, bývalá redaktorka Mladé fronty, která mi redigovala knížku povídek Hodinky s vodotryskem. Málem jsme si padli do náruče a ona mi povídá: „Nic si z toho nedělej, všechno vydržíš, pojď, já ti ukážu, kde budeš sedět a hned ti uvařím čaj.“ Tak si říkám: „A hele, tady je jedna z postav mé hry!“ Pak mě představila panu Jehličkovi a povídá: „To je náš katolický intelektuál, hodně pravicově zaměřený.“ To byla moje druhá

figura. Třetí muž v korektně byl pan Jírů, vynikající znalec francouzštiny, historik, který se zabýval vztahy Francie s První republikou. Povídám si: „To je zajímavé, takhle nějak jsem si to představoval.“ Pracovali jsme na směny, a když jsme se střídali, tak přišly dvě dámy, jedna úplně opilá a druhá mlátila dveřmi a nadávala, že život je nesnesitelný a že jí někdo na zahrádce pod okny zas posolil kytky. Později přibyl ještě Gleb Glebovič Zub, jak už jsem vám o něm říkal. Úžasný platonik a zasněný člověk. Nalezl ve mě nevím proč zpovědnické zalíbení, takže se mi svěřoval, jak čekává na svoji lásku, miloval jakousi starší ženu, a že ona si ho vůbec nevšímá. A já mu říkal: „Glebe Gleboviči, prosím vás, už jste ji oslovil?“ A on říkal: „No to ne! Ještě ne!“

Takhle vznikl příběh mé rozhlasové hry, která nebyla napsána. Pár rozhlasových her jsem napsal, byly vysílány u nás i v cizině. Třeba ji ještě napíšu, vaše otázka je čerstvý podnět.

Všiml jste si, že si dnes povídáme v krásné zahradě? Ruší vás to?

Mě? Zahrady a parky mám velice rád, protože mají v sobě cosi aristokratického a nepřírozeného a zároveň tam roste všechno přirozeně. Tahle zvláštní kombinace má pro mě smysl a význam i v pohledu na umění. Co je člověk člověkem, ani ještě neuměl pořádně mluvit, už v jeskyních maluje na zeď.

Malířství Zrzavého je příkladem velkého krásného umění, pro mě osobně velmi důležitého a blízkého. Objevil jsem ho ještě za války, okamžitě mě to zaujalo a dokonce bych řekl, že je to jeden ze zdrojů mého pohledu na svět. Je to člověk samostatný až skoro poustevnický uzavřený do své vlastní zvláštní duchovnosti a zároveň koresponduje se světem. To je na jeho obrazech vidět. Cestuje, vytváří ilustrace k literatuře. A jestli je tak možné říci, tak co se týče umění, modeloval můj pohled na svět. Moc rád mám obraz Zvěstování, na kterém anděl s lilí v ruce zvěstuje Marii tu slavnou událost.

A právě zvěstování je to, co má podle mě v umění smysl. Že se někdo dotkne něčeho zajímavého, vzácného, co já jsem nepoznal a předává to světu. Cosi zvěstuje, což je velice krásné a platí to pro všechny obory umění. Vzpomínám si na četbu Goetha, rozhovory s Eckermannem, kde Goethe na jednou místě říká: „Ansehen ist mehr als denken.“ „Nazírat, dívat se je více, než přemýšlet.“ Což je zvláštní myšlenka od člověka, který celý život nedělal nic jiného, než že přemýšlel a psal. Ale něco na tom je. Goethe měl veliký smysl pro výtvarné umění a umění viděl

v přírodě. Příroda pro něj metaforicky představovala umělecký výtvar Boží. Byl to panteista, jeho náboženské cítění nebylo tak silné. Také Zrzavého dílo je plné náboženských představ, obrazů a reflexí. Zrzavý je duchovní, náboženský, ale není konfesionalní, což je mi sympatické.

Je mi blízké také evropské baroko. Proto mám rád interiéry kostelů, zvláště barokních. Líbí se mi dramatické spojení smrti, života a nebe.

Kdyby jste se mě zeptala, co mám nejradši z lidské kultury, co mě nejvíce oslovilo, tak je to antický mýtus, gregoriánský chorál, francouzská malířská škola a barokní hudba a ruská klasická literatura a francouzský existencialismus, který je mi blízký z hlediska literárního a myšlenkového. Romantismus mám velice rád, ale už je na mě moc literární. Mám rád, když jsou věci čisté jako kytky, ty rostou samy pro sebe a račte si o nich myslet, co chcete. Romantik vám vnucuje andělské a ďábelské zážitky.

V antické mytologii je všechno. Nebe je zaplněno bohy, kteří jsou nesmrtelní, ale chovají se jako lidé. A smrtelníci s nimi mají pořád co do činění a není tam pocit hříchu, což je mi velice sympatické. Ale když se proviníš proti bohům, skončí to špatně.

Gregoriánský chorál jsem poprvé objevil v podstatě náhodou jako kluk na Strahově v kostele, byli tam ještě mniši a mě to úžasně zaujalo. Opatřil jsem si nějaké desky a poslouchal jsem to doma na deskách. Do světa hudby mě vtáhly dva koncerty, Verdiho Requiem a Bachova mše H-moll.

Ve třinácti letech jsem se dosti podrobně seznámil s Biblií, ke které jsem se vracel a vracím celý život. I když od určité doby nemám k náboženství vztah jako člověk věřící, nýbrž jako člověk, který ho hluboce respektuje z hlediska kulturního a duchovního vývoje euroamerického světa. A nejenom euroamerického. Na Východě se já moc nevyznám, i když čínská filosofie a čínský názor na svět je mi blízký, právě proto, že tam neznají hřích. Pánbůh tam není, je tam určité nadsvětí, reprezentované božstvy. Tak jako my máme anděly, mají oni draky. Nejsou všichni draci zlí. A nemají eschatologii. Neznají křesťanský pohled do budoucnosti, ve které by to mělo být lepší, než je to teď. Velice blízké je mi také čínské výtvarné umění a stará čínská poezie. To jsme odbočili z náboženství až do Číny.

Náboženství je právě spojeno s uměním. Když se podíváme na malířství, které pracuje pro církve a vytváří náboženské scény, tak žena má v tomto světě dominantní postavení, je viděna jako milovaná a obdivovaná bytost. Už v renesanci a

v baroku máte plno polonahých a nahých žen, jejichž krása člověka překvapuje, už když je ještě dítě. A to je vstup do té říše umění. Když se seznámíte s renesančním a barokním uměním a pak se dotknete francouzské malířské školy, od impresionismu po Picassa, to je svět sám pro sebe, který uzavřel vývoj evropského malířství. Filla na jednom místě říká: „Po Picassovi nemá cenu malovat, leda že bychom to zkusili jako on.“ On to tak zkusil a vznikly výborné obrazy. Není to nic originálního, ale on nechtěl být originál. Samozřejmě tam má originální odchylky, tam kde se dotýká českých národních bájí, písní a říkánek. Velmi zvláštní je jeho pozdní období, kdy se odmlčí. Byl to člověk, který si velice vážil svobody, byl také dlouho v koncentráku jako rukojmí, s Josefem Čapkem. Napsal knihu O svobodě. Poúnorový režim ho přilákal do svého pohodlí. Dlouho nemaloval, a když začal, tak maloval krajiny Středohoří. Což je zvláštní věc, když ten svobodný duch se znalostí evropské kultury začne najednou malovat Středohoří. Já ho prošel několikrát pěšky v různých obdobích. Když kvete, to je něco úžasného. Asociace se Smetanovou Vltavou, Mácha a Mánes, nádherné hrady. Akvarel, kvaš nebo perokresba a jsou to nádherné kresby, které platí samy o sobě.

Když to vidíte v souvislosti s jeho základním a velkým malířským dílem, Josef Čapek ho označil jako inženýra kubismu, tak se v duchu ptám, co se to stalo s člověkem v české kultuře.

Podobně Řezáč. Výborný autor a po válce píše Nástup a Bitvu. V redakci jsme tomu odborně říkali sračky. A vidíte, že třeba Zrzavý nepodlehl. Nezval, úžasný básník a mimochodem také pěkně maloval. Nezval byl pro mě objev. V české poezii jsou pro mě klíčovými autory Mácha, Erben, někteří dekadenti, Nezval, Seifert a zvláště Holan.

A génius poezie Nezval píše najednou Zpěv míru, nebo poemu na Stalina. To je zvláštní, jak někteří čeští kumštýři podlehli tomuto tlaku. Czeslav Milosz, nositel Nobelovy ceny, napsal krásnou knihu, která se jmenuje Svůdné myšlení. Zčásti autobiograficky a zčásti reflexí vysvětluje, co to bylo za zvláštní svět svůdného myšlení, které lidi smetlo na cestu ideologie a estetiky komunismu. Protože komunismus měl také svou estetiku, formuloval ji Gorkij, kterého jsem měl velice rád, zvláště jeho povídky. Vrací se do Sovětského Svazu, pozván přímo Stalinem, formuluje socialistický realismus, absolutní paradox k tomu, co sám viděl, zažil a napsal, a je to úplně změněný a ztracený člověk. Dábel, antikrist, jak ho tam skoro ještě expresionisticky vymaloval Zrzavý, se takhle ozve. A Bunin také. Úžasný

spisovatel ruského života a povahy, žijící v emigraci v Paříži. Nešťastný, že tam musí být. A když stárnul, to mají Rusové společné, tu vlastnost, že se jim ve stáří začíná stýskat po vlasti, chtěl se vrátit. A kdyby nevypukla válka, tak už by byl v Rusku. Cvetajeva také, ale ta se oběsila. Bunin by jako nositel Nobelovy ceny dostal být v Moskvě a zacházeli by s ním jakž takž slušně. Jako s Pasternakem, i když ten musel odvolat udělení Nobelovy ceny, jinak by mu ukázali mučidla.

Je zvláštní, že ideologie a systém moci, který se opírá o tradici, kterou sám popírá, je takto soběstačná. To je příběh i naší avantgardy, která se do té nešťastné ideologie zapletla. Zrzavý to neudělal, měl období, kdy od nějaké sympatické paní dostal pětilitrovou láhev od okurek, v které bylo sádlo. A těma svýma štětečkama si tam udělal čárky a tím si určil množství sádla, které může sníst za den. Protože prostě neměl. Maloval a přemýšlel o své Kleopatře. Neříkám to jako kontrast k těm, kteří podleli. Ono víte, hrdinství je problematická záležitost. O tom právě něco ví antická mytologie a Camus, kterého mám tak rád, si z toho vybral jeden z nejkrásnějších a nejstrašnějších mýtů o Sisyfovi.

A Cézanne to začal. Zažehl úžasnou kometu, kterou jsme objevili v moderním umění, vyletěla na obzor a vlastně zhasla Picassem. Všechno po něm už jsou jen pokusy buď navázat na to, co bylo, nebo vytvořit něco nového. Dívám se na to se zájmem, všichni ti Rauschenbergové, ty pokusy nahradit obraz happeningem, zmačkaným papírem nebo osobnostní událostí, pod kterou se podepíšu. Když máte ve Vídni židli, na které je napsáno: „Na této židli jsem seděl 24 hodin.“ Podepsán je Mistr. Respektujete zadek, židli a toho Mistra. A vzpomenete si na Cézanna a řeknete si: „Tys to Cézanne všechno začal.“. Protože když máte ráda kumšt, tak pozorujete jeho zvláštní důslednost. Zdá se, že v umění duch věje kam chce, jak praví Písmo svaté, ale není to tak úplně pravda. Umění má zvláštní zákonitost a ta prostě skončí. Cézanne udělal z obrazu samostatnou plochu, na které se něco děje a umělec neznázorňuje to, co vidí, ale vytváří samostatný svět. Ať už ve smyslu tvarovém, nebo použitím barev. To jsou ty jeho zvláštní barevné reflexe, které se objevují v prvních obrazech a rozvíjejí do nekonečna.

Poutá mě dvojitý prvek. Intuice spojená s vůlí samozřejmě. Intuice k samostatnosti tvorby. Malíři jsou páni bozi, vytvářejí, co chtějí, to je jedna věc. To má svoji reflexi v hudbě a literatuře samozřejmě. Architektura je v tomto smyslu zdrženlivá. Architektura nemá tu úžasnou plodnost jako malířství a hudba.

Druhá věc je formální stránka. Kdo má rád malířství a rád se dívá na obraz a vidí jeho význam, tak vidíte ve francouzském malířství tu radost z formálnosti. Barva a tvar dostává samostatnou nosnost. Já měl to štěstí, že jsem vyrůstal a žil mezi malíři a malířkami a koukal jsem jim přes paletu na plátna, jak vznikají obrazy. A mohl jsem se ptát. Francouzští malíři jsou virtuózní v práci se štětcem, s barvou, se skvrnou, s linií. To je radost jako při poslechu hudby, co si tam ta barva dělá a malíř přihlíží. Sledoval jsem to s velikým zájmem na reprodukcích, a když jsem potom mohl ty obrazy vidět v originále, tak to byl veliký zážitek. Ještě jednou první láska, jak já říkám.

Picasso to všechno obsáhne formálně, technikou a myšlenkově. A co dál. Tuto otázku si klade moderní umělec. Někteří se vrací ke zdrojům z minulosti. Zrzavý se navrácí k Leonardovy. Špála se vrací k Cézannovi a krásně to zformuluje do lapidárních kytic. Lada se vrátil k českému venkovu a české pohádce.

Současní výtvarníci hledají zdroje v sobě a nepotřebují tvořit, ale chtějí se odlišit, což je myslím výrazný rys současného kumštu a myslím, že je chybný. Nejsem proti subjektivitě, ale jsem proti egoismu. Estetizace ješitnosti mi není blízká. Všechny pokusy existovat ve světě moderního umění respektuji, jsem na to zvědavý, ale začíná to splývat s tím, co je moderní život a moderní svět. Estetika automobilů je dokonalá. Rauschenbergovo haraburdí vytažené ze smetiště je umělecký objekt. Na happeningu už ani nemusíme nic vytvářet, stačí skočit padákem a zaprotokolovat to. A než podepíšete protokol, tak tam můžete poznamenat: „Kdyby se byl býval padák neotevřel, tak bych se byl býval zabil.“ A máme velkou uměleckou událost. To je velký problém. S tím souvisí vývoj moderního světa, který má svůj zvláštní estetický výraz ve svých technických a konzumních prostředcích.

Dřív lidé jezdili na venkov s košíčkem, ve kterém měli svačinu. Dnes jede celá rodina do galerie, kde stráví celé odpoledne. Někdo jde do biografu, někdo skončí na kolotoči, někdo jde domů vařit a někdo si sedne k baroku. A svět má svoji zvláštní estetiku. Pohled z výšky na dálnice a křižovatky vytvářejí ornamenty jako v Egyptě. Je to velká otázka nejenom estetická, ale také filosofická, protože souvisí s otázkou, jestli estetika a to, čemu říkáme duchovnost má ještě v moderním světě nějakou relevanci. Mnoho současných kumštýřů vytváří záměrně ošklivé věci. Poslední výstava mrtvol v Praze, tak co to je. Je to umění? Jeďte do Klatov do katakomb a tam máte mumie mnichů. Je to součást života, jeho výraz.

Tady začíná otázka, co je dobré a co je zlé, co je ošklivé a co je krásné a klasické filosofické disciplíny, které se vždy do umění promítaly, stojí najednou mimo. Svět existuje sám pro sebe, umění taky, nikoho to nebaví, ale všichni to dělají. Sexualita v antickém mýtu má úroveň, i když se s tím nepárají, všechno je vidět. Když se dívám na současné filmy, obrazy, čtu romány, tak je to otrava, nebaví mě to. Je to ošklivé. Současný umělec místo aby tvořil, tak konstatuje. Ale co má konstatovat, když se podívá kolem sebe? Všechno je to velká otázka a já se trochu stydím, že si svoji cestu vybírám skákáním přes šutry v kalném potoce. To jsou pro mě ty oázy v literatuře, hudbě. A vracíme se k dalšímu mému zdroji, ke staré ruské literatuře. Tam je to všechno popsáno. Dostojevskij viděl, jak to s tím člověkem je a bude.

Četl jste ty knížky v originále?

Jenom něco, sice jsme doma mluvili dvoujazyčně, ale když to opravdu nepěstujete, tak ta dvoujazyčnost nemůže fungovat. Chodil jsem do českých škol a měl české přátele. Překlady jsou u nás vynikající. Překladatelská škola je mnohdy lepší než sama škola autorská. Čechov se svým pohledem a bolestným humanismem. Jeden z nejkrásnějších románů je pro mě Pasternakův Doktor Živago, ve kterém se zvláště spojuje lyrika s prózou. To není obvyklé. Buď bývá próza často lyrická, a jak říká Kundera: „Prokletím české literatury je lyrika.“ Nebo naopak je poezie prozaická, ztrácí metaforiku a je civilní. Kdežto u Pasternaka se krásně spojuje básnické s prozaickým.

Celé dvacáté století je pořád v nás právě v kumštu. Mohli bychom to klasifikovat do mnoha šanonů, ale je to pořád jeden komplex. A já nevím, jestli to symbolizuje Zrzavého Zvěstování, nebo jeho Antikrist. U Antikrista je zajímavé, že je křížovaný pohled obojího pohlaví v jedné osobě. Jako kdyby viděl nebo předvídal sestup do fyziologie. Kdežto antická mytologie sestupuje do podsvětí, a tam je to taky zajímavé. Je to veliký svět, který se zmapovat nedá, tak jak to dnes dokážou zmapovat družice. Mapa světa musí být objektivní alespoň zdánlivě a v umění je všechno subjektivní. Na existencialismu mě zaujalo, jak se filosofie spojuje s literaturou. Camus i Sartre jsou zároveň spisovatelé, básníci.

Který z nich dvou je Vám bližší?

Bližší jsou mi oba. Camus je aristokratičtější a abstraktnější a v pohledech na smrt, utrpení a ošklivost je nóbl. Sartre je drsný. Včetně toho, jak se hlásí na stranu

revoluce do určité doby, ale když Rusové vtrhnou v roce 1956 do Budapešti, aby pomohli zlikvidovat takzvanou kontrarevoluci, tak říká: „Revoluce na bodácích se dělat nedá.“

Jak byste bilancoval poznání, ke kterému člověk dospívá ve stáří? Jak hodnotíte vaše předchozí názory ve srovnání s tím, jak se na věci díváte dnes?

To je otázka univerzální, netýká se detailu, ale celého života. Museli bychom si nejprve definovat, co je to stáří, co je to moudrost. Stáří je otázka času. A čas znamená, že se něco děje od - do. Stáří je různé. Stromy staré tisíce let a některé mušky žijí jeden den. To samé je v lidském životě, do kterého se čas promítá a ne vždy znamená stáří něco lepšího, dokonalejšího, zralejšího anebo dokonce moudřejšího. A co je to vlastně moudrost? Je to odpověď na otázku, názor na věci, nebo pohled z výšky, že už se člověka nic netýká.

Stáří je otázka času, a ten každý prožívá jinak a moudrost je krásná myšlenka lidí, kteří žijí v nějaké pospolitosti a mají mezi sebou staré lidi, o nichž se domnívají, že jsou moudří. Někdy opravdu moudří jsou. Moudrost je názor na situaci. Člověk je pořád v nějaké situaci, až do chvíle, kdy umírá. Je dynamická, není to nic statického. Je tu moudrost, která vyjadřuje nějakou tzv. věčnou pravdu, nebo názor, který se může vzít jako závažný pro rozhodování v nějaké situaci. Já bych moudrost nepřeceňoval. Moudrá je příroda, že je taková, jaká je. A jestli může být nějaký člověk moudrý, to si nejsem jistý. Moudrost je vždy myšlenka o něčem. O moudrosti zvláště ve stáří se míní, že je to nezávislé na konfliktní situaci, že člověk je nad tím sporem. Všechno je spor, všechno je v dynamickém řádu, a jakmile jste za ním, tak je to vlastně smrt. Myšlenka moudrá je myšlenka mrtvá. Každá myšlenka platí v určité situaci, myslím si já, a kromě Sókratova, „Vím, že nic nevím.“, mě nic nenapadá. Ale to není moudrost, to je pravdivé konstatování, i když samozřejmě s určitou humornou nadsázkou, protože on toho věděl opravdu hodně. A v posledku nevěděl opravdu nic. Řekněme si nějakou moudrost. Moudrost staletí se říká, moudrost starých lidí, moudrost starých Řeků a Římanů. Nevzpomínám si na žádnou moudrost, která by skutečně byla moudrá v tom absolutním slova smyslu, tak jak by se o tom konvenčně myslelo. Ale vy jste to myslela nekonvenčně.

A kdybychom to formulovali jako otázku po Vašem osobním poznání, poznání člověka, který přišel na svět, žil ho jak nejlépe uměl, a v jistém okamžiku,

například teď, se může podívat na relativně dlouhou dobu, která stojí za ním, co byste mi řekl? Pro mě jste duševně mlád, pro mě vaše mysl nezestárla, ale je jasné, že moje zkušenost, zkušenost mladého člověka musí být jiná než vaše.

Řekl bych, že jsou dvě zkušenosti. Jedna osobní, která se neustále mění a zkušenost, kterou můžete nějakým způsobem reprodukovat a změnit. Zkušenost je strašně důležitá, je to vlastně experiment, který nearanžujete, ale který prožíváte. A výsledky zkušenosti jsou takové a onaké a pořád se mění. Žádná zkušenost není trvalá, platí pro určitou situaci a v určité chvíli. Zrovna tak otázka, jestli člověk žil, jak nejlépe dovedl. Na to bych vůbec nedovedl odpovědět. V životě se mísilo mnoho prvků, uvědomělých a neuvědomělých, tlak minulosti a tlak budoucnosti, genetika, celý komplex programů, které můžete jen zčásti odhadovat. Čili bilance. Já bych se neodvážil bilancovat vlastní život. Jestli to někoho baví, ať to bilancuje někdo jiný. Já bych si to netroufl říct, byl dobrý, byl špatný, mohl být lepší, mohl být horší. Já bych řekl: „Všechno je možné.“ Nechávám to úplně otevřené. A svým způsobem je mi to jedno. Člověk žije, když přemýšlí v abstraktech, které se mu zdají skutečnými a v naprostých realitách, které se mu zdají abstraktní. A v průsečíku nějak odhadujete situace a zkušenost měříte minulostí. Zkušenost nemůžete měřit v okamžiku, je vždy až potom. Je dobrá, nebo není dobrá, je pravdivá, nebo není pravdivá. To je otázka zadaného úkolu pro lidskou duši, pro lidský charakter a pro lidskou situaci.

Proč si myslíte, že přicházíme na svět? Co je to lidské žití?

Já si myslím, že se na to nedá odpovědět, nikdy. Všechny filosofie a zvláště všechna náboženství jsou vlastně spekulativní a vycházejí buď z přání, nebo z kulturní tradice. Přání být věčný. Většině lidí se nechce umírat. Tak si vymyslí nesmrtelnost. A teď k té nesmrtelnosti musíme najít cesty, myšlenkové i praktické. Nabalzamovat faraona a dát mu do hrobky jídelní příbor je tou lepší cestou k nesmrtelnosti. Co je náboženství a co je kultura? Každý na to má jiný názor, a je-li názor celkový, tak jen v rámci určité kultury. Odpověď na to, co je život, co je skutečnost a co skutečnost není... Myslím, že neexistuje žádná, která by byla všeobecně platná, tudíž také neexistuje žádná moudrost.

A není všechno jenom takzvaně relativní?

Relativní je čas, relativní je vše, o čem jsme hovořili, moudrost je relativní. Relativní jsou rozměry ve skutečnosti. Něco jiného je vztah mezi Sluncem a Zemí, mezi Sluncem a galaxiemi, galaxiemi a vesmírem, konečným nebo nekonečným a pravděpodobně konečným, podle posledních názorů. V tomto univerzálním pohledu žádná relativita není, relativita je pouze v rozměrech, které my té skutečnosti přisuzujeme. Absolutní je jen to velké. Skutečně absolutní. Ale my, kdo se v tom absolutním ocitáme jakožto jednotlivina, jako buňka, tak jsme relativní. A tam je relativní úplně všechno.

Možná, že to je ten zázrak života, že je v něm obsaženo tolik možností.

Někdo to může nazývat jako zázrak, někdo jako neštěstí.

Jak to nazýváte vy?

Že je tolik možností?

Ne. Že se člověk narodí a celý život se orientuje, do čeho to vlastně přišel. Můžeme si říct, že je to vlastně zbytečné, když stejně umřeme, ale možná právě ten prožitek, prožívání přítomnosti, štěstí, radost, je nádhera, která má smysl.

Mě je sympatické, že ke skutečnosti jako takové přidáváte ještě myšlenku, která je možná víc než myšlenkou, a to je estetika. Estetika je součástí filosofie a já si myslím, že není zanedbatelná, ale je právě zdůrazněním pohledu zdravého člověka na svět. Zdravý pohled na svět je pohled na věci, které jsou nejenom skutečné a pravdivé – opět relativně – ale jsou zároveň krásné. A to krásné je kontrast k ošklivému. To ošklivé existuje a je to právě lidská dimenze. V přírodě nic ošklivého není. Ryba je krásná, když ji vidíte v řece a když ji vylovíte, ale když ji vyvrhnete, tak už to leckdo nesnese, se na to ani podívat, ale pak ji sežere na talíři a taky je krásná, když je usmažená. Čili i v přírodě jsou prvky, které jsou z lidského pohledu ošklivé, ale příroda to nevnímá. To vnímá člověk. Čili estetická kategorie je kategorie lidská a souvisí s otázkou po smyslu života. Proč jsme se narodili. Proč je něco krásné a něco ošklivé. To se ovšem týká také lidské aktivity. Lidská činnost je buď krásná nebo ošklivá, dobrá nebo zlá, to spolu často souvisí. Arendtová říká: „Holocaust byl konec dějin.“ Holocaust byla strašlivá věc, ošklivá, zlá. Ale je to lidská situace. V přírodě jeden požívá druhého, je to regulace druhů a množství, ale příroda to nevnímá jako hrozné a ošklivé. Čím vyspělejší přírodní tvor, tím je na to citlivější. Pes

už vyje hrůzou. Odpovídat na základní existenciální, filozofické, náboženské otázky můžeme jedině spekulativně, můžeme vytvářet systémy. Systém víry, systém filozofický, systém kulturní, osobní. Ale necháme-li tyto základní otázky otevřené, necháme všechno otevřené a ta otevřenost je ta nejlepší etika, jaká může existovat. Protože jakmile se uzavírám do nějakého systému, tak ho chci více méně uplatňovat na celý svět. A nejbližší svět je ten druhý. Už je tam určitá znesvobodňující tendence, nechci říct vždycky diktatura. A svoboda je taky problém. Kdo z nás je svobodný. Vždycky někde něco působí, co vám říká, že nemůžete být úplně svobodná. Otevřenost vůči těmto základním otázkám je myslím také vůle ke svobodě. Ke svobodě musí být vůle, sama o sobě žádná svoboda neexistuje. Myslím, že vůle ke svobodě je důležitější, než vůle k moci. Když se dítě zeptá: „A proč, a proč, a proč?“, tak mu rodič rád vysvětlí, proč kamínek padá k zemi. A ono se zeptá: „A proč nepadá nahoru?“ Tak mu to vysvětlíte, ale ono řekne: „S tím nejsem spokojen, chci, aby padal nahoru.“ „Nemůže padat nahoru,“ řeknete mu. „A proč nemůže padat nahoru?“ ptá se dítě... A už jste v metafyzice. Samozřejmě 150 kilometrů nad Zemí už nepadá nikam, je mimo gravitaci. A vysvětlíte to dítěti a ono se zeptá: „Proč já žiju na zemi, kde ten kamínek padá, proč nežiju jinde? A proč jsem se narodil?“ Nekonečná řada otázek nakonec vede člověka, který dospěje, prostřednictvím zkušeností, dobrých i zlých, k základní otázce, kterou jste položila. Chceme-li zůstat na půdě skutečného humanismu, kladme tyto otázky, ale neodpovídejme na ně. A pokud si na ně odpovídáme, nebo si na ně chceme odpovídat, hrajme si na odpovědi. Inscenujme si divadlo. Tím pádem se budeme taky trošku bavit a zbavíme se strachu. Protože v základu všech těchto otázek je strach, strach ze smrti. Toho se živá bytost nikdy nezbaví, poněvadž základní vlastnost života je jeho zachování. To platí od buňky po organismus tak složitý, jako je lidská hlava. Toho se nemůžete zbavit. Proč bych se toho taky zbavoval, beru to na vědomí. A bytost se bojí smrti, ale prostřednictvím strachu z konce nemůže vysvětlovat základní otázky.

Reakce v případě ohrožení existence je jednoznačná. A člověk je na nejvyšším stupni, protože si to plně uvědomuje. To už je víc než instinkt, to už je vědomí. I smrt je ještě život. Proto tolik strachu. Jakmile zemřete, už žádný strach nemáte. Život je určený smrtí a smrt u člověka, který není dosti svobodný, je vždycky strach. Jídlo, hlad, to je všechno funkce strachu. Pud sebezáchovy, rozmnožovací pud, všem základním vlastnostem je společným úběžníkem smrt. A člověk si to uvědomuje a nechce být smrtelný. Tím, že nechce být smrtelný, souhlasí s nevědomostí přírody.

Paradoxně, protože příroda je smrtelná, ale neuvědomuje si to. Proto je zdánlivě svobodná, ale ve skutečnosti predestinovaná. Kdežto člověk tím, že o smrti ví, tak si klade základní otázky. „Nedalo by se to nějak zařídit?“ Všechna kultura vlastně zařizuje domluvu se smrtí. Není žádná domluva se smrtí. Jedině svoboda. Kdo je skutečně svobodný, tak se svému okolí jeví jako mrtvý. Mě se nemůže stát nic lepšího ani horšího než umřít. Krásně to říká Sartre: „Je lepší umřít pro něco, nežli pro nic. Život je odklad.“ Problém bytí a nicoty je v tom, že svobodným činem můžu dát smrti smysl. Nemůžu ji vyloučit ze svého života, ale můžu jí dát smysl, pro sebe a možná i pro tu historii. Sisyfos ví, že to nepřevalí, ale bude valit.

Četl jsem jednu písemnou práci z češtiny. Studentka hudby se měla zamyslet nad tématem, co hudba dává člověku. Byla to velmi zajímavá práce a dobře napsaná. Paní profesorka jí dala pětku. Tak jsem se ptal, proč jí dala pětku, a paní profesorka mi řekla: „Protože si myslí, že když je věřící, a když všechno zařizuje prostřednictvím křesťanství, je vše dané. A že vlastně nikdo nemůže skládat pořádnou hudbu, pokud není věřící.“ A já jsem říkal: „To jste jí měla dát jedničku podtrženou, protože není sice žádná filosofka, ale je ukotvená v jednom názoru a je lepší, když je ukotvená v něčem, nežli v ničem.“ A podívejte se na dějiny hudby, tam je křesťanství zastoupeno úžasným rejstříkem. Ale paní profesorka takové věci nepochopí, protože není věřící a vadí jí to. Mladý člověk si na tyto otázky nalezne východisko i v rámci křesťanství. Když se díváte na věci zvnitřku, tak je to univerzální záležitost. Všechno máte vysvětlené. Včetně počátku, to stvořil Pánbůh, jakýpak velký třesk. Z moderního hlediska stvoření procházelo různými fázemi a můžeme o tom vědecky bádát. Když se zeptali Jana Pavla II., jak to myslí s anděly, když se tam nahoře prohání družice a nebeské balkony už nejsou vidět tak, jako v roce 1420, krásně jim to vysvětlil, že se musí na Starý zákon dívat tak, jako by se na něho díval Ježíš. Ježíš nekladl dogmata. Vykládal Písmo. A vykládal ho jinak než farizejové, kteří to neuměli přijmout, tak ho radši ukřižovali. Vykládal ho pro současného člověka a vlastně moderně a papež říkal: „Pojďte se vy, kteří věříte pouze ve vědu domluvit se mnou, který věří v Pánaboha. Určitě se domluvíme, protože když jste dobrý vědec, tak se se mnou musíte domluvit. A opačně.“ Dogmatik se nedomluví s vědcem a vědec, který je uzavřený ve svém vlastním systému, se nemůže domluvit s nikým jiným, než sám se sebou.

Co vám dnes dělá radost?

Toho je! Třeba, že vidím vás. A svítí sluníčko. Dnes jsem viděl, jak létají rorýsi. Rorýsi a vlaštovky, to jsou sympatické bytosti. Velkou zvědavost ve mně probouzejí jedni ptáci, o nichž nevím, jak se jmenují. Objevil se asi před dvěma lety, je trochu menší než vrána. Špičku hlavičky má úplně černou s delším ostrým zobákem a zbytek je šedomodrý, taková plachetku. Je velice bystrý a spíše než v parcích se pohybuje na nádražích, má takovou chůzi ze široka. Musím se vypravit za nějakým ornitologem a zjistit, co je to za ptáčka. Dovolil jsem se ho, aby mi dal jedno své pérko, což učinil, takže mám doma jeho krásné pérko.

5. Další náhledy aneb pokus o komparaci

Vedoucí mé práce napsal tohoto roku posudek na bakalářskou práci, která rozpracovává téma, které už tématem v jedné diplomky na FHS UK bylo. V tom posudku píše: *Nedovedu si představit, že by v rámci žánru, který učím (životopisná zpověď) vůbec někoho (na UK FHS) napadlo souhlasit s tím, že mohou vzniknout řekněme dvě životopisné zpovědi Jana Sokola (od různých studentů), přestože rozdíl mezi nimi by mohl být zásadní. Každý autor takové bakalářské práce by nastavoval svými otázkami Janu Sokolovi zcela jiné zrcadlo, takže by se kryla pouze fakta, ne však východiska...*

K tomuto zdvojení však nicméně přesto došlo, a to právě v mém případě. Já i vedoucí mé práce jsme se to dozvěděli, až na jaře tohoto roku, kdy jsem s mým narátorem nahrávala poslední rozhovory. Nenapadlo to ani nikoho ve škole, protože název bakalářské práce Štěpána Klimenta, vnuka Alexandra Klimenta, je *Ke kořenům jedné rodiny. Problém identity* a jméno Alexandr Kliment, jehož vyprávění tvoří podstatnou část práce, v něm není obsaženo. Tato práce byla později rozšířena a doplněna o rozhovory se snachou Alexandra Klimenta, Janou Klimentovou a vydána na jaře roku 2009 v nakladatelství Torst pod názvem *Tři žíně*.

Existují tedy tři formy životopisné zpovědi mého narátora a já se nyní pokusím o nástin jejich srovnání. Cílem tohoto srovnání není analýza: jde o to postavit jednotlivé výpovědi vedle sebe a ukázat, že jednotlivá vyprávění jsou originálem docela prostě proto, že každý z nás tří je jiný, snad jsem vybrala témata, která to ilustrují.

Vždyť pokud vycházíme z toho, co jsme uvedli o podstatě životopisné zpovědi a rozhovoru, vzniká setkáním a kontaktem dvou bytostí vždy něco unikátního. Nám se nabízí možnost tuto jedinečnost uvidět.

Štěpán Kliment se svým dědečkem nahrál rozhovory, které akcentují téma identity a jejího hledání, a jdou, jak napovídá název práce, ke kořenům jedné rodiny. Štěpán, myslím, vyprávění svého dědečka daleko více usměrňoval, aby se dobral témat, které pro něj byla důležitá. V knize *Tři žíně* je potom téměř celá Štěpánova bakalářka, která ale prošla výraznými redakčními úpravami a např. jsou v ní výrazně zkráceny pasáže o sestře Alexandra Klimenta Tatianě. Naopak v ní najdeme výpověď, která ve Štěpánově ani mojí bakalářce není: tou je neobyčejně otevřený popis a reflexe vztahu k alkoholu A.K.

Já jsem se, myslím, pokusila nabídnout vypravěči otevřenější pole, na kterém mohl stvořit svůj obraz minulosti. Možná i proto se některé vzpomínky, dávno zasunuté, mohly vynořit, objevují se nové a zajímavé úvahy. Můžeme tak nahlédnout do dalších komnat, ať už jsou to jeho první lásky, první ochutnávání intimity mezi mužem a ženou, jeho vztah ke své ženě včetně její nevěry, pokud to tak můžeme nazývat, zamyšlení nad stářím a smrtí či úvahy o umění a jeho lásce k němu.

Tři svébytné výpovědi, každá z nich tvoří celek. Jejich spojením máme šanci nahlédnout pestřejší a hlubší obraz toho, co nazýváme lidským životem...

5.1. Dětství

Alexandr Kliment říká, že dětství pro něj není cesta k pramenům, zpátky, ale je objevováním čehosi neznámého. Vyjadřuje pochybnost, zda člověk po létech nevytváří o svém dětství něco jako mýtus.

Cituji přesně z mé bakalářské práce: O dětství jsem mluvil docela rád, protože z pohledu stáří se mi dětství jeví jako uzavřená kapitola života a dokonce jako kapitola, která jakoby ani nebyla napsaná mnou. Na čemž je asi kus pravdy, protože jako dítě si ještě neutváříte svůj svět, ale svět si utváří vás. Je to kus lidského mýtu, řekl bych. A proto jsem o tom mluvil rád, protože já o sobě rád nemluví. Kdežto když jsem mluvil o dětství, tak to bylo, jako bych vyprávěl sice v ich formě, ale o někom třetím. Tím nechci říct, že bych dětství viděl všeobecně krásné, obecně krásné nebo jenom krásné, ale je to něco, na co se můžu podívat z pohledu odjinud.

O dětství jako mýtu, jako o čemsi, na co se může podívat odjinud, nezúčastněně, rozjímá v rozhovorech, které jsem s ním vedla já, v bakalářské práci Š. K. ani v knížce Tři žíně tato úvaha nezaznívá.

Ve všech třech verzích vyprávění je mnohem více prostoru věnováno mamince. Otec, kterému děti říkali Alexandře Ivanoviči, namísto tatínku, byl velice svérázný člověk a v rodině o něm dodnes koluje mnoho historek. Štěpán Kliment ve své práci uvádí, že v rodině Klimentů existuje „kult“ dědečka Alexandra Ivanoviče a rozvíjí úvahu nad tím, že autoritativní otec možná způsobil, že Alexandr Kliment se celý život vůči autoritám vymezoval – vůči náboženství, režimu. Já to nejsem schopná posoudit. K postavě jeho otce, Alexandra Ivanoviče, mě napadla spíše paralela s filmem Velká ryba od Tima Burtona. Je to příběh o hledání vztahu syna ke svému otci. Otec, který doma moc přítomen nebyl, vypravuje o svém životě tak neuvěřitelné

věci, že si jeho syn myslí, že jo to lež. Usmíří se vlastně až na konci otcova života, kdy otce a jeho příběh přijme jako pravdivý...

Na některých místech rozhovoru, který jsem vedla já, se přesto objevuje nová reflexe. Tam, kde Štěpán Kliment přepisuje vyprávění svého dědy o jeho matce takto: *Moje vzpomínky na matku jsou spíše takovéto body, nežli nějaký rozvoj citového vztahu k ní. Ani dospívání neprobíhalo jako vztah k matce coby nejbližší bytosti.* (ŠK, s. 35), mně Alexandr Kliment říká: *Nepamatuji se, že by mi maminka vyprávěla pohádky, že by mi zpívala před usnutím. Měl jsem ji jako každé normální dítě velice rád, ale když se to snažím s tak velkým odstupem reflektovat, tak se vedle přirozeného vztahu matka dítě nic zvláštního neobjevilo, jak bych možná s dodatečnou fantazií očekával. Pamatuji se na jeden výrok, když se mě ptali, koho mám nejradši, tak jsem řekl: „Maminku!“ A strkal jsem jí bradu do břicha. A ona řekla: „Ne ne, nejradši máš pána Ježíše.“ Jako dítěte se mě to dotklo. Do vztahu k matce vstoupilo cosi nadpřirozeného. „Proč mám milovat pána Ježíše víc než maminku?“*

V knížce *Tři žíně* se ovšem tato pasáž objevuje, myslím tím pasáž o Ježíšovi, ale není tam věta: *Jako dítěte se mě to dotklo. Do vztahu k matce vstoupilo cosi nadpřirozeného.*

Zajímavé je, porovná-li, jak se vzájemně doplňují všechny tři výpovědi, aniž bychom se opakovali, při popisu hádek mezi rodiči mého narátora.

Cituji z mé bakalářky: *Příšerně se hádali. Maminka byla plachá, jemná, ale když to přestoupilo míru, tak byl požár na střeše. Otec byl distingovaný a vzdělaný, ale děsně vzteklý a hysterický. Když se to rozfoukalo, tak létali talíře po podlaze a převraceli se stoly. Takže jsem zažil takové italské scény. To víte, kdy se na to dívá šesti sedmi osmi devíti desítileté dítě. V jedenácti už mi to bylo jedno. Už jsem to pozoroval jako scénu a ono už je to také přestávalo bavit.*

Cituji z *Knihy Tři žíně*: *Otec matku ve vzteku urážel. „Di si vyčurat, Buriankova!“, křičel a matka s tichou zarputilostí odpovídala: „Ničemu nerozumíš. Už neumíš ani rusky ani česky.“ Pozvolna, jak šel čas, se domácnost stávala tišší a tišší. A my se sestrou jsme už byli srdcem jinde.* (Tři žíně, s. 31)

Cituji z bakalářské práce Štěpána Klimenta: *Manželství rodičům moc nefungovalo. Maminka, která byla z vesnice, říkala: „Když se zapřáhne kůň s krávou do povozu, tak jak ten povoz může jet?“ Vznik vztahu mých rodičů byl, jako ve většině případů, zcela náhodný. Z nebe spadla zlatá klec a v ní se narodily dvě děti, které z té klece celý život vylézaly a nevěděly vlastně jak.* (ŠK, s. 38)

5.2. Tatiana a hledání domova

Vyprávění o své sestře Tatianě a jejímu vztahu ke světu věnuje Alexandr Kliment velký prostor zejména v rozhovoru se svým vnukem Štěpánem Klimentem, kde je její příběh popsán až s psychologickou důkladností. V knížce *Tři žíně* pak tyto pasáže z velké části nejsou. V našich rozhovorech jsme se tohoto tématu dotkli jen zlehka.

Cituji z mé bakalářské práce: *Měl jsem jednu o rok starší sestru, jmenovala se Tatiana a už zemřela. Byla to velice zajímavá holčička a pak mladá žena, matka dvou dětí. Jeden její syn spáchal ve čtyřadvaceti letech sebevraždu, dodnes vlastně nevíme proč. Byla mou družicí, někdy nebeskou a jindy pekelnou, protože starší holčičky vás musí pořád vychovávat a ochraňovat a občas mi bylo něco nedovolené, víc nedovolené, než od rodičů.*

Cituji z práce Štěpána Klimenta: *Sestra Tatiana se narodila 21. prosince 1927. V městečku Gorij se stejného dne (ale jiného roku) narodil Josif Stalin, který neblaze ovlivnil naše životy. Tatiana měla s tímto jménem své problémy, protože ona vystudovala filozofickou fakultu a její diplomová práce měla název *Pojetí času ve filozofii dějin*. Jakožto uvažující člověk žila v dilematu, jak se srovnat se svou dobou a nastoleným režimem. Tatiana původně chtěla studovat filologii a skutečně se na ni přihlásila v roce 1946 a začala studovat ruštinu a francouzštinu. Oba jazyky ovládala, ruštinu z domova a francouzštinu ze školy a domácího doučování. Ovšem ještě na střední škole se v prostředí akademické YMKY seznámila s jedním mladým filozofem, který ji po roce studia filologie přesvědčil, že důležitější je studium filozofie. Tatiana z lásky k němu přešla na filozofii. Myslím, že to byl osudový krok, který se jí nevyplatil. Filozofie ji zajímala, ale celý život si kladla otázku, k čemu vlastně je. Tatiana měla dobré abstraktní myšlení. Hrála například výborně šachy, což nás naučil otec. Zájem o filozofii si Tatiana vlastně přinesla již z domova, kde vyrůstala v evangelickém prostředí. Lidé v akademické YMCE se zajímali o křesťanskou nauku v širším smyslu. Pro Tatianu byli hlavní autority J. A. Komenský, F. Palacký, K. Havlíček, T. G. Masaryk a J. L. Hromádka, filozofující evangelický teolog. Tatiana procházela vnitřním i vnějším konfliktem, kdy se pokoušela srovnat víru, náboženství a filozofii. Věčnou otázkou pro ni bylo, zda Bůh je či není. Tato krize trvala vlastně po celý její život, hlavně po tragické události v jejím životě, kdy její syn Vladimír ve 24 letech spáchal sebevraždu. **Š.K.:** *Vladimír měl schizofrenii?* **A.K.:** *Lékaři říkali, že**

to je smíšená psychóza, která se projevila při dost zpožděném léčení. Albert Camus říká, že sebevražda je nejdůležitější filozofický problém dneška. To byl i sestřin názor. I když ti lékař určí příčinu té duševní nemoci, sebevraždy, tak se lidé ptají, kde byla příčina. Ne tolik té nemoci, jako té události. Sebevražda se totiž i přes diagnózu lékařů, že se týká duševní nemoci, dotýká podstatných otázek lidského života. Tatiana tak celý život řešila náboženské a filozofické otázky, zvláště z oblasti křesťanské nauky o posmrtném životě. Řešila tedy otázku, zda její syn nebo jeho duše někde žije či nikoliv. Nejdůležitější událost v jejím životě byla tedy sebevražda jejího syna. Dalším důležitým momentem byl vztah s oním mladým filozofem, se kterým se seznámila na střední škole. On vystudoval filozofii a dodnes přednáší na univerzitě. Jejich vztah byl velice intenzivní, což vedlo k již zmiňovanému přestupu z filologie na filozofii. Přesto si Tatiana nebyla celý život jista, k čemu filozofie vlastně je. Já jsem jí radil, aby si ve filozofii našla nějaký obor a věnovala se mu jakožto vědecké disciplíně. Radil jsem jí, aby si našla nějakou filozofickou, duchovní oblast a tu si zabydlela. Tatiana tuto odpověď nebrala na vědomí a nemohla to takto realizovat. Otázku filozofie velmi řešila, ale filozofovala vlastně jen ve svých dopisech a rozhovorech s nejbližšími. Jednalo se o dlouhé, hodinové debaty na různá filozofická a psychologická témata. Albert Camus, Ferdinand Pessoa a z hlubší historie například svatý Augustin, tito autoři říkají, že systematická filozofie jakožto věda je výborný prostředek, jak zmapovat vývoj lidského myšlení, ale má dvě stránky, a to si uvědomovala i Tatiana. Na jednu stranu je to úkol zmapovat kulturu lidského myšlení, paměti o tomto myšlení a vlastně i svým způsobem kreativitu lidského myšlení. Na straně druhé je to význam filozofické myšlenky, ať už badatelské nebo takové, co vzniká přemýšlením a spojením intuice, citu a inspirativního nápadu, které směřují k pochopení, nebo mysticky řečeno, k prozření. Tatiana se ve všech těchto oblastech dobře orientovala, ale filozofie ji nestačila. Neodpověděla jí na základní otázku a sice: „jaký je smysl života a zda existuje Bůh“. Po tragédii sebevraždy jejího syna se tyto otázky staly velice akutní a trvaly vlastně celý život.

Cituji zde přibližně jen polovinu Štěpánova rozhovoru s dědou, který je věnován Tatianě.

Ve vyprávění o Tatianě se objevuje velmi důležité téma domova, hledání domova, identity. Ukazuje se zde, že Tatiana, která v dětství trpěla nedostatkem rodinného tepla (rodiče byli často pryč, v zaměstnání), ho potom celý život marně hledala,

v lásce, ve filosofii, náboženství. Naopak Alexandr Kliment svůj domov nehledal, jemu se prostě domov „přihodil“. Našel ho v krajině Jižních Čech. Krásně je to vyjádřeno v knize Tři žíně:

Opustil jsem Pánaboha na nebi a našel jsem ho na zemi. Já jsem na rozdíl od jiných lidí, kteří třeba svůj domov hledají, do něho rovnou přišel. Lidé se vrací tam, kde se narodili, a hledají tam svou identitu. Když ji tam nenalézají, jdou někam jinam, po stopách svých předků, nebo sledují nějaké historické události. Mně se můj domov prostě stal, já byl najednou doma. Byl to zcela konkrétní a celistvý citový a duchovní zážitek. (Tři žíně, s. 21)

5.3. Dívky

Ve vyprávění, které vedl Alexandr Kliment se mnou, zaznívají už od dětství první náznaky pozdějších vztahů k ženám. Jednak měl Alexandr Kliment pět tet, matčiniých sester, které podle jeho vlastních slov, měly v jeho životě velký význam. Odmala měl tedy k ženské společnosti velice blízko. Jeho první platonické lásky byly k dívkám, které byly starší než on. Nakonec však ta, kterou si vybral jako partnerku na celý život, byla o tři roky mladší – mladší věkem, ale jako osobnost v mládí mnohem vyzrálejší, která ho výrazným způsobem formovala. Sám říká, že dospělý se cítil ve třiceti.

Pokud jde o dívčí lásky, je Alexandr Kliment u Štěpána Klimenta poměrně stručný: *A se slečnama jsem se bavil, to trvalo rok, skoro, tyhle ty doprovody slečen, což mě velice zaujalo, já měl vztah ke starším ženskejm už odedávna, až tedy s výjimkou nějakých těch lásek kolem 18 let. (ŠK, s. 33)*

V rozhovoru se mnou se na toto téma rozpovídal: *....A na těch šlajfkách jezdíte po kluzišti a někoho si vyhlédnete. Možná, že vzdáleně jsme se někde okoukali, ale to víte, Smíchov už je velké město. Chodil jsem ke Kohlíkovi, to jsem říkal, to byl velký obchod s drogérií a vzadu měl v zimě kluzišť. A nakonec ten zázrak a překvapení, když jsme byli pořád blíž a blíž, a ona mi dala ten kousek barevné krabice od oplatek. Já měl dojem, že mám v ruce stokorunu. Skončilo to tím, že jsme bruslili za zpěvu chraptících ampliónů vyhrávající odrhovačky z první republiky. To byl zážitek, když jsme odcházeli, každý nesl svoje brusličky, ani jsme si neřekli, že se zase sejdeme. Ovšem člověk, když šel domů, tak měl zvláštní, ještě nezažitý atmosférický zážitek. A to člověka ovlivňovalo intenzitou citu, který se občas proměňoval v představy, jakési*

snění. Korespondovalo to s objevováním literatury, nebo věcí, které s erotikou souvisejí. Už se nebruslilo, bylo léto, chodili jsme se koupat na plovárnu na Vltavě. Najednou se seznamujete se třemi novými kamarády, ale na té plovce se vždycky objevila holka, která vám za tu chvíličku přirostla k srdci. Později, když jsem byl starší, tak se začalo objevovat něco, čemu myslím Stendhal říká krystalizace lásky. Je to dlouhé období, velice zajímavé a zvláštní, kdy se vztah k milované bytosti, nebo k bytosti, kterou začínáte milovat, modeluje ve vašich představách, i v tom co se děje ve skutečnosti. To už nebyly body, které se vás božsky dotkly, ale etapy, kterými jsem procházel. Těch lásek bylo několik. Na ně si vzpomínáte po celý život, protože jsou spojené s tím člověkem a jeho podobou, s událostmi. Člověk, událost, atmosféra. Na plovárně to byla vůně téru. Takhle jsem se jednou zabouchnul do převoznice, která převážela přes Jizeru, o dost starší než já, mě mohlo být tenkrát třináct, čtrnáct. Já jsem z určitého důvodu jezdil denně tam a zpátky přes Jizeru, byl jsem tam někde na prázdninách. Naprosto nezapomenutelná atmosféra. Slyšíte, jak chrastí kladka na řetěze, vesla, skřípot vesel, co dělá voda s veslem. Občas ona něco řekne, pootočí, něco zazpívá. To byly naprosto velkolepé zážitky. Ani jsem nevěděl, jak se jmenuje. A tamtéž, ty samé prázdniny jsem se zabouchnul do Adély. Učila se hrát na piáno a zvala mě domů, abych si ji poslechl. No a já, protože jsem měl trochu sklony k osobní stylizaci a po tatínkovi jsem pravděpodobně zdědil trochu patosu, tak jsem tam různým způsobem pózoval. Například jsem ležel na podlaze celou dobu. Cítíte detail a vůni dřeva a ona v červené blůze. Byla docela hezky prsatá, musím říct. Hrála ty první Smetany a Dvořáky, Brahmsa a já měl k muzice vztah dost živý, citlivý. U toho piána jsem byl v sedmém nebi. Domluvili jsme se, že půjdeme na celodenní výlet. Bylo to v Českém ráji, šli jsme do Skalního města mezi Železným Brodem a Turnovem. Hluboké rokle, schůdky nahoru, noříte se mezi všelijaké zákruty a pěšiny, které jsou obklopené stromy. Pískovec. Ale to mě nezajímalo, mě zajímala Adéla. Celý den jsme tomu věnovali, ale nevzali jsme se ani za ruku. Už jsem dost starý, tak můžu být upřímný. V jedné zvláštní poloroklině, kde byl pískovec, který ale nebyl zarostlý mechem, na rozdíl od ostatních, ale jen zvrásnělý deštěm a měl zrno, které se lesklo, se ona opřela, já stál proti ní a bylo to vysloveně na polibek. Ne. Proč? Tuhle jsem se v noci probudil, jak vám někdy bezdůvodně hlavou kmitne vzpomínka. Udělal jsi chybu, možná na to čekala. A řekl bych, že skoro ano. Ale pak jsem si řekl, možná jsi neudělal chybu, protože kdybys ji udělal, tak bys na to dnes tak nevzpomínal.

5.4. Manželská krize

Další téma, kterému u mě věnuje Alexandr Kliment více prostoru, je téma jeho manželské krize. V bakalářské práci Štěpána Klimenta na toto téma říká: *Jiřina měla tři velké lásky - babičku Mayer, doktora Foustku, což byla totálně platonická věc, a jednoho svého milence, kolegu malíře. Já jsem byl z části ve středu a zčásti na okraji těch lásek. Naše láska trvala celý život, ale měla několik podob.* (ŠK, s. 56)

U mě na stejné téma vypráví: *V roce 1953 se narodil Petr, žena Jiřina se dostala na Umprum k profesoru Muzikovi a asi tak po třech letech mezi námi došlo ke krizi. Měla velice intenzivní vztah ke staršímu kolegovi na škole, byl to asistent profesora Muziky. A byla z toho krize. Zamilovala se. A jak. Prožíval jsem to chaoticky a zároveň koncepčně, jak se říká. Rozvod, odejít z domu. Vzal jsem si mošnu, odešel jsem do Jižních Čech s tím, že už se nevrátím. Strašné věci. A teď ty diskuze. Přístup mladých lidí, že se všichni musí sejít a společně to probrat. To byla naprosto šílená záležitost. Dnes bych něco takového vůbec nepřipustil. Nakonec jsme se z toho dostali. Skončilo to tak, že se s ním rozešla a já zůstal v rodině. Vyprávím to proto, že je to základ mojí první knížky, která se jmenuje Marie.*

Pro ještě úplnější představu o vztahu Alexandra Klimenta a jeho ženy Jiřiny, nabízím v jedné z příloh scan Klimentovy vzpomínky na jeho již mrtvou manželku, která vyšla v roce 2003 v měsíčníku Krásná paní. Z ní cituji: *Patřili jsme si? Byli jsme, žili jsme spolu s nejvyšší mírou tolerance. Všední věci, výchova dětí, prádlo, úklid, nákupy, žrádlo, o tom jsme nikdy nemuseli domlouvat. Každý za něco, co bylo potřeba, popadl a bylo to. Žili jsme pro něco jiného než pro sebe. (...). Nebyla to moje žena. Nikdy jsem ji tak neviděl, nechápal, nebral. Ani pes nemůže být tvůj. S tím druhým můžeš svůj život jenom sdílet...*

5.5. Intimity

Vztahu k ženám jsme v našich rozhovorech věnovali opravdu hodně prostoru. Cituji z mé bakalářské práce: *Nevím, jestli vám to mám říct, ale za co by se člověk styděl, jedině za svou smrt, kdyby byla nepodařená. Měl jsem kamaráda, jehož rodiče měli mlékárnu a za tou mlékárnou bydleli. Když jsem šel pro mléko a dveře byly otevřené, tak jsem viděl, jak sestra toho mého kamaráda vstává. Párkrát mě docela zaujala, tak jsem se s kamarádem domluvil, že mu dám padesátník. A teď za co. Bydlel jsem na Smíchově, u Kinského zahrady, která na smíchovské straně hraničí vysokou zdí*

k ulici Holečkově. Aby se člověk dostal ještě nahoře do zahrady, tak je tam takový průchod, kterému jsme říkali myší díra. V průchodu je tma. Řekl jsem mu: „Dám ti padesátník, když zařídíš, abych jí mohl sáhnout mezi nohy.“ Vidíte, už malý člověk, kolik mi mohlo být, ještě v obecné škole, chce objevovat tajemství. Tak jsem přišel o padesátník, to bylo pět žvýkaček, velké peníze a v myší díře se to stalo, velký zážitek. Zajímavé, že v tomto případě nefungovala platonie, Zůstala skrytá v platónském nebi. Byla to spíše dionýská záležitost.

Druhé takové otevřené přiznání se týká krádeže v obchodním domě.

Cituji: Obchodní domy byly tenkrát v Praze tři. Jeden se jmenoval Ara, druhý Aso a třetí Teta. To byly předchůdci našich velkých obchod'áků, ale už byly taky poměrně velké a všechno se tam dostalo. To mě zajímalo, chodit tam a koukat na lidi, co kupují, jak to vybírají, co je tam všechno k dostání. Tam jsem poprvé a naposledy v životě kradl. Byli jsme tam s jedním kamarádem, ne že bychom něco potřebovali nebo že by se nám něco obzvláště líbilo, ale když máte věci vyložené na krámě, tak vás najednou napadne myšlenka: „No, tadyhle to bych si mohl vzít.“ Tak jsme to zkusili. Na veřejném místě, v tajnosti a skrytu si přivlastnit cizí věc. Tak jsme ji podnikli jakožto experiment ze dvou důvodů. Jednak, že si to vezmeme, a za druhé to svádí. Kde se to v člověku bere? Tenkrát se říkalo mezi klukama: „Jeden chmat a pět minut strachu a pak je to dobrý.“ No a my jsme udělali jeden chmat, ale neměli jsme strach ještě ani pět minut a už nás čapli. Sebrali nás a zavedli do nějaké kanceláře. A teď ta hrůza, strach, že to na mě řeknou. Dozvědí se to ve škole a dozvědí se to rodiče. Měli ale nějakou zkušenost, protože se to nedověděli ani doma, ani ve škole. Řekli si asi, když to nepráskneme, tak ty lidi už víckrát krást nebudou, když to práskneme, tak budou opatrnější.

6. Závěr

V Úvodu své bakalářské práce jsem v podkapitole **2.5 Rozhovor** napsala: „Podle Akemi Kikumuraové je jedním z nejdůležitějších témat v procesu životního příběhu právě fakt, jde o spolupráci. Zdůrazňuje, že zaznamenání životního příběhu je riskantním podnikem, který se děje ve spolupráci, a že výstup *je výsledek dvojího vkladu dvou individualit se svými vlastními zkušenostmi, předpojatostmi, zájmy, potřebami a motivy.*

Platila tato úvaha při tvorbě životopisné zповědi Alexandra Klimenta? Podle mého názoru ano, vždyť to snad ani není možné jinak. Udělat životopisnou zповěď je bez toho, abychom se toho *účastnili* oba, bez *spolupráce* vyloučené. Otázka je vlastně jen míra zapojení, ať už mého nebo mého narátora. S Alexandrem Klimentem prostě není možné si jen sednout za stůl a postavit mezi nás mikrofon. Vždyť kolikrát jsme se sešli, povídali si, probrali co nás trápí, a co nám dělá radost a nakonec mikrofon ani nezapnuli. A když jsme začali nahrávat, byly možná právě tyto rozhovory off record tím, co následně přispělo k uvolněnosti a bezprostřednosti při vyprávění.

Při nahrávání i při prepisech jsem přemýšlela, kde je v rozhovoru hranice mezi tím, co zůstává skryto a tím, co je ochoten vypravěč vynést na povrch. O některých tématech mi vyprávěl naprosto otevřeně, některá zcela pominul, buď, že jsme se k nim v rozhovoru nedostali, možná o nich mluvit nechtěl, anebo jsem se nezeptala já. V knize *Tři žíně* odkrývá svůj vztah k pití. Toto téma je v mé zповědi přítomno pouze zprostředkově, a to v těch místech, kde A.K. hovoří o románu, který právě píše. Cituji: *Teď dělám na rozsáhlejší prozaické záležitosti. Jmenuje se to Příběh alkoholika a je to o botanikovi, který má radši kytky, nežli lidi. Kladu mu základní otázku: „Proč chlastáš?“ Za celý ten příběh na ni nedokáže odpovědět. Psycholog se vás ptá na motiv: „Objevíme motiv, zlikvidujeme ho a ty přestaneš chlastat.“ Nic takového můj alkoholik. Neví proč, ale ví jak.* Přímou jsme o tom mluvili jen jednou, mimo záznam. Potom už jsem se nikdy nezeptala a on o tom sám vyprávět nikdy nezačal. Proč? Na to bychom se museli zeptat jeho.

7. Bibliografie²¹ Alexandra Klimenta

Marie

Novela, 1. vydání - Praha Československý spisovatel 1960, edice Život kolem nás, sv.5; 2. opravené vydání - Praha Československý spisovatel 1963, edice Život kolem nás, sv.5; 3. opravené vydání Praha Československý spisovatel 1969

Těžká voda

Sbírka básní, Praha, Mladá fronta 1961, edice Mladé cesty, sv. 1

Setkání před odjezdem

Povídka, Praha, Československý spisovatel 1963, edice Život kolem nás, Malá řada, sv. 3

Hodinky s vodotryskem

Sbírka povídek, Praha, Mladá fronta 1965, edice Boje, sv. 139; 2. vydání – Praha, Hynek 1997, Spisy Alexandra Klimenta, sv. 1

Bezúhonní

Sbírka povídek, Praha, Mladá fronta 1968

Dobrodružství s větrníkem

Knížka pro děti, Praha, Československý spisovatel 1969

Die Holzwürmer

Hra pro rozhlas, německy, Kassel, Wilhelmshöhe 1971; česky s názvem **Červotoči**, in: **Rozhlasové hry**, samizdat, Praha, Edice Petlice 1975, sv. 58

Rozhlasové hry

Hry pro rozhlas – **Červotoči, Svoboda v koupelně, F 19,35**, samizdat, Praha, Edice Petlice 1975, sv. 58

Modré pohádky pro malé i velké děti

Knížka pro děti, samizdat, Praha, Edice Petlice 1975 a 1976, sv. 55; 1. tištěné vydání bylo v němčině s titulem **Der arme Maler**, Aarau, Frankfurt am Main – Salzburg, Saurländer 1980; 2. tištěné vydání – Praha, Český spisovatel 1994

Dona Juana

Divadelní hra, samizdat, Praha, Edice Petlice 1976, sv. 77

Moni und ihre Freunde

Knížka pro děti, vyšla v němčině, Lucern, Reich Verlag 1976

Der Kuss

Povídka, vyšla v němčině, Lucern, Reich Verlag 1977

²¹ Sestavila Milena, in: Tři žíně, Torst, Praha 2009

Nuda v Čechách

Román, 1. vydání bylo v němčině s titulem **Die Langeweile in Böhmen**, Lucern, Reich Verlag 1977; samizdat, Praha, Edice Petlice 1978 a 1978, sv. 107; 2. tištěné vydání - Toronto Sixty-Eight Publishers 1979; 3. tištěné vydání – Praha, Československý spisovatel 1990

Basic love

Román, samizdat, Praha, Edice Petlice 1981, sv. 231; 1. tištěné vydání - Toronto Sixty-Eight Publishers 1981; 2. tištěné vydání pod titulem **Šťastný život**, Hradec Králové, Kruh 1990

Menschen in einem Pferd

Divadelní hra, v němčině, Ellwangen, Parisek, 1991

Tschechoslowakei

S Petrem Novákem a Pavlem Cmíralem, text k fotografické publikaci Axela M. Moslera, v němčině, München – Berlin, Bucher 1991

Prag

Text k fotografické publikaci Miroslava Hucka, v němčině, Zürich, Silva 1994

Piano v moři

Fejetony, Praha, Concordia 2004

1520

Text k fotografické publikaci Dagmar Hochové, Praha, Dagmar Hochová ve spolupráci s nakladatelstvím Arbor Vitae 2005

Tři žíně

Rozhovor Jany Klimentové a Štěpána Klimenta, Praha, Torst 2009

6. Použitá literatura

C. G. Jung – *Vzpomínky, sny a myšlenky*, zapsala a k vydání připravila Aniela Jaffé, Brno: Atlantis, 1998.

Miroslav Vaněk, Mücke Pavel, Pelikánová Hana - *Naslouchat hlasům paměti – Teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007

Miroslav Vaněk - *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004

Robert Perks, Alistair Thompson - *The Oral History Reader*, Routledge, London 1998.

Dušan Třeštík - *O dějinách a paměti*, časopis Dějiny – teorie – kritika 1, 2004, s. 107–113

Mircea Eliade - *Mýtus o věčném návratu*, Praha: Oikoymenh, 2003

Zuzana Kusá - *Problém pravdivosti informací v životopisných rozprávaniach*, časopis Genealogicko-heraldický hlas 5, 1995, str. 17-21

7. Přílohy

- a)** projev Alexandra Klimenta na sjezdu IV. Svazu československých spisovatelů (1967)
- b)** kopie vzpomínky Alexandra Klimenta na jeho ženu Jiřinu (časopis Krásná paní, 2003)
- c)** CD s audio záznamem rozhovorů